

KOVARA LÊKOLÎNÊN CÎVAKÎ Û ÇANDÎ / SIBAT 1988/ Hejmar:1,

BERHEM

NIVÎSARÊN VÊ HEJMARÊ

Ansvarigutgiivare
M. DÜZGÜN

Redaksiyon
M. PÎRO
B. BARAN

A. ŞEXBİZİNÎ

ADRESS:
Box 470
123 04
Farsta 4
Stockholm
Telefon
08/750 48 28

Postgiro
425 2397-1
Prenumeration
100 Skr Per År

Xet û Xebata BERHEMÊ:	3-4
BERHEM'in Yolu ve Uğraşı:	4-5
Şeyh Sait Ayaklanması ve Bastırılması (Kur. Alb. Reşat HALLI)	6-18
Kurdistan Teatî Cemiyeti Programı, Tüzüğü ve Bazı Etkinlikleri	-
M. DERSİMÎ:	19-29
Kürt Aşiretlerinin Evrimi (Dr. Abdurrahman KASIMLO):	29-33
Torey ve Adetê Dersimî (M. DÜZGÜN):	34-40
Dastan (Dr. İzzettin Mustafa RESUL):	41-45
Dê Roj Helêt (Xelil Dihakî):	46-48
Sê Heval (HULMANÎ):	49
Sanika Hezî (Semed BEHRENGÎ):	50-58

Berga pêşin: Niûsarên mixî yê serdema Urartuya (Wan).

Weneya bîm: Tîpên bi wêneyên Rohilata Naverastê.

Berga paşin: Kela Xoşavê, di serdema Urartuya de hatîye ava kirin.

Amadekarê berga: E. Aydın

Amadekarê rûpela: İ. Özdemir

XET Û XEBATA BERHEMÊ

Kurdistan, di dîroka xwe ya dûr û dirêj de, bû war û welatê gele qewmên kevnare. Di navbera pergalên Diclê û Firatê de bajarvaniyên qedim û rengîn hatin avakirin. Wek Hattî, Huri, Hitî, Mîtannî, Asur, Urartu, Mad û yên din, bi dehan dewlet pêyabûn; hukim kirin û têkçûn. Dîyar e, bi her awayî ked û berhemên wan ên madî û mawewî di cîh de man; bûn havêna pêkhatin û berbipêşçûna "Çanda Kurdistanê". Her wiha Kurdistan kete bin bandura Pers û Rom û Ereb û Selcukî û Moxol û Aqqoyîni û Qereqoyîni û Osmanîya. Li gel vê yekê, di serdemên kevn de çend dewlet û mîrnîşînên ên Kurda jî derketin holê û hukim kirin. Ev cure cure gel, çî bi dixwazî û aşitî, çî bi zor û şer hatibin vî welatî pir tişt bi xwe re anîne, gele yên nû avakirine û -çî menfî çî misbet- bi her awayî gele rêç û berma ji wan paş de mane. Îro, neteweyê Kurd xwedî û berpirsiyar û parêzgarê vî welatî û yê çanda wî ya dewlemend e. Ji bo destanina azadî û rizgarîya xwe û bo xweyîkirin û pêşdebirina hebûnên xwe yên dîrokî bêwestan tê-dikoşe.

Dewletên dagîrker ên Kurdistanê, ne tenê dijminê hebûna gelê Kurd in; her wiha dijminê çand û berhemên wî yên dîrokî ne jî: Eser û belgên kevnare ji holê rakirin, şikandin û winda kirin; navên avahî yên berê û yên dest û dol û çiyayên Kurdistanê giş guhartin; berhemên folklorê Kurdistanê yek û yek kişandin li ser navên xwe û wek malê xwe yê "millî" pêşkeş kirin; ji bo îspatkirina tunebûna neteweyê Kurd û kêmayetiyên Kurdistanê, angoyên "Tirk", "Fars" û "Ereb" danasîna wan, gele tarixên derewîn amade kirin... Dijmin baş dizanin ku winda kirina çand û tarîxa neteweyek bindest, her windabûn û jixweketina wî netewî bi xwe re tine; qene bo demek, pêşîya hişyarbûn a netewî û serketinê digire û emrê şêlandinê û talanê bêtir dirêj dîke. Lê, em dikarin bi dilnîyayî bibêjin ku di saya xebat û azayî ya gelê Kurd de, giş plan û hewldanên dijmin êdî hatine pûçkirin û pêşîya serketina wan hatiye girtin. Êdî tu kes û tu hêzek nikare neteweyê Kurd û çanda wî ji holê rake û bighê armanca xwe ya qirêj û nemiroviyê.

Çi heye ku çanda Kurdistanê, bi giş rû û aliyên xwe ve, hê hewcedarê xebatek kûr û bingehîn e. Rast e, pêşîya xetera neman û têkçûn a gel û çanda wî hatiye girtin; lê belê xesar bi tevayî ji holê nehatiye rakirin û ev çanda rengîn hê qasî dereca dewlemendî ya laî û gewherên xezîna xwe nehatiye vekolin û bêtir ronî bi rû û rûbatên wê neketiye. Hê bi her awayî hewceyê lêkolînê fireh û xebatek zanistî ye. Heya niha di vî warî de gele karên çê û xweşik hatine kirin, gele berhemên hêja û rengîn hatine afirandin û her wisa gele aliyên çand û civaka vî welatî hatine eşkera

kirin. Her di saya vê ked û berhema de ye ku hişyarîya siyasî û çandî evçend geş bûye û kes û kadrên jêhatî derketine holê û her dixebitin. Belê, divê di alîk de xebatên berê tucar ji bîr neçin û tim fêde ji wan bê sitandin; alîk din ve jî xebat her bê dom kirin û berhemên bêtir hêja û bêtir ciwan bîr afirandin.

Wek di serxeta wê de hatiye nivîsin kovara BERHEM, weşanek "lêkolînê civakî û çandî" ye. Qada xebat û hewldanên wê jî bi tevayî çanda Kurdistan û pêkhatin û berbipêşçûna neteweyê Kurd e. Her wisa wek weşanek pêşverû û demokrat, ev jî dest bi xebata çandî û civakî dîke; dixwaz û hêvdarê xizmetek kêrhatî û berhemdar e. BERHEM ne ser bi komik û partiyek siyasî ye û ne jî kovarek siyasî ye. Her wiha hîmdar û berpirsiyarê wê, ji bo azadî, rizgarî û pêşdeçûna neteweyê Kurd û avabûna Kurdistanek demokratîk û serbixwe, xebata siyasî û tevgerî wek hewcedariyek bingehîn dibînin. Dîsa em, di vê baweriyê de ne ku xebatên siyasî û çandî ji hev ne dîr in, arikar û tevarê hev in, mîna du aliyên xebatê bi hevra girêdayîne û tucar ji hevûdu nayên qetandin. Bes ne yek in û wek yek nayên kirin.

Nivîskar kî/kê dibe bila bibe nivîsarên ku ser bi çanda Kurdistan û gelê Kurd û kêmeneteweyên Kurdistan in, her wiha xwedî naverokek pêşverû û demokrat in û li gor rê û rêbazên zanistî hatine nivîsin, bê qeyd û bê şert dikarin rûpelên BERHEMê bixemilînin û bi vê rê ve bighên xwendevanên xwe. Helbet ev nayê ve manayê ku berhemên wisa tim rast û têkuz in, ji kêmasîya û şaşîya dîr in, giş nivîskar û xwendevan mîna hev difikrin û bi tevayî nêrîn û qayiliyên wan mîna hev in. Dîyar e tu kar û kirinek mirova ji rexne û xwexweyê azad nine û nikare bê rexne û bê pêşniyara xwe pêşde bibe. Bo ku kêmasî û şaşî tim bûne û dê bibin; her wisa ji bo kar û xebatek têkuz û kêrhatî jî rexne wek merc û prensîbek pêwîst gere hebe û li gor mana û mebesta xwe bête meşandin. Ji ber vê yekê berhemên ku bi navê nivîskarê xwe ve hatine weşandin, berpirsiyarê wan her nivîskar bi xwe ye û divê bersîva rexne jî her ew bi xwe bide. Bê şik yên ku di derheqê rewş û xebata kovarê de ne, bi her awayî bersîvdarê wan jî her BERHEM bi xwe ye. Divê xwendevanên birêz dilnîya û pêbawer bin, heta ku ji dest me tê, em dê rexne û pêşniyarên wan bê bersîv nehêlin, biweşînin û tucar çavtengî û dirêxiya rol û girîngî ya wan nekin. Ji ber hinek sedema mikûne ku hinek nivîsarên şandî neyên çapkirin û di dest me de bimînin; lê ev li xwedî nayên vegerandin.

Zimanê kovarê bi giranî Kürdî ye û nivîsar, li gor rewşa nivîskara wek Kurmancî, Soranî û Dumilî sê zaravên Kürdî de tên weşandin. Her wisa, nivîsar û belgên ku ji alî

amadekarên wan ve bi Tirkî hatine nivîsîn an jî zimanek din wergerandine ser Tirkî, her di zimanê xwe de ango bi Tirkî tîn weşandî. Li gel vê yekê, nivîsarên ku zarava Soranî de û bi tipên Erebi hatine nivîsîn, em dê wan bi tipên Latîni pêşkeşî xwendevana bikin û peyvên ku di zarava Kurmancî de kêm bi kar tîn an baş nayên fêmkirin, jî bo danezana wan jî "Ferhengokek" pêve zêde bikin. Bi vî awayî xwendin û têgihîştina nivîsarên bi Soranî dê bêtir hêsan û firehtir be.

Kovara BERHEM bi bir û baweriyek xurt û bi nêt û armançek pak û zelal ve dest bi xebata xwe dike. Her wek di vê hejmara yekem de jî li ber çav dikevin, gele kêmasî û netevayiyên wê hene û dê bibin jî. Divê ev, hêvî û dilê xwendevana sar û sist nekin; pêşya piştgirî û arîkariyê negirin. Çi di babetê ciwantî û xweşxwûyana wê de bin, çi di warê rewşa têkuzî û rêkûpêkî ya naveroka wê de bin, her û her em bendewar û daxwazkarê rexne û pêşniyarên xwendevana nîn. Kovarek wisa, tenê û her bi vî awayî di-

kare berbipêş biçe, têr û pir be û bighê mebestê. Li gor bername û îmkânên me yê fro, biryar ev e ku BERHEM sê heyva de carek derkeve. Ev peryoda jî bo kovarên lêkolînî û yê çanda giştî ne dirêj e. Lê di sa ji, di wêbê de ku hejmara nivîskara zêde be û nivîsar û îmkânên madî têrê bikin, dikarin vê peryoda derçûnê jî nû ve binirxînin û pêş ve bikişînin.

Di warê nixpêdan û helbijardina nivîsara de, em ne xwediyê nêrin û têbinîyên teng in. Belg û nivîsarên ku aliyek an rûyek çanda Kurdistanê ronî dikin û pirs û girîngiyek komela Kurd û dîroka wî ya kevn û nû bi awakî giştî pêşkeş dikin û her wiha xasîma di nav hêzên welatparêzên Kurdistanê de rê nadin polemîkên bêfêde û nexweş, em dê tucar dirêxiya wan nekin. Divê xwendevanên bi rêz, rewş û mercên vê serdemê bigirin berçav û di warê danîn û cîbecî kirina van qeyde û sinora de dilê xwe teng nekin û arîkariya me bikin.

REDAKSİYON

BERHEM'İN YOLU VE UĞRAŞI

Kürdistan uzun geçmişinde, birçok eski kavimlerin uğrağı, yuvası ve yurdu oldu. Dicle ve Fırat'ın kolları arasında insanlık tarihinin ilk ve görkemli uygarlıkları kuruldu. Bu top- raklar üzerinde Hatti, Huri, Hitit, Mitanni, Asur, Urartu, Med ve diğerleri gibi onlarca devlet egemenlik kurdu, ya- şadı ve söndüler. Açıktır ki, onların alın teri, maddî ve ma- nevi değerleri yerinde kaldı ve "Kürdistan kültürü" nün olu- şup gelişmesinde tıpkı bir maya görevi gördüler. Ayrıca bu ülke Pers, Roma, Arap, Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyun- lu ve Osmanlı boyunduruğuna tanık oldu. Yine bu süreç- te Kürt hanedanlarının yönetiminde birçok devlet ve hükümet ler de ortaya çıktı. Bu denli renklilik gösteren halklar, ister uzlaşma ve barış yoluyla ister savaş ve zorla buraya gelmiş olsunlar, kuşkusuz birlikte çok şey getirdiler; buna yeni şeyler kattılar, kendilerinden öncekilerin uygarlık değerle- rinden çok şey öğrendiler. Gerek olumlu gerek olumsuz her bakımdan derin izler ve öğeler kaldı onlardan. Bugün Kürt ulusu, işte böylesine renkli ve oldukça zengin bir kül- türün mirasçısı, sorumlusu ve koruyucusu olarak varlığını sürdürüyor. Bu ulus, özgürlüğü ve kurtuluşu uğruna, tarih- sel değerlerini korumak ve geliştirmek uğruna durup din- lenmeden savaşıyor.

Kürdistan'ı işgal eden devletler Kürt halkının varlığını orta-

dan kaldırma girişimleriyle yetinmiyor, onun tarihsel ve kültürel tüm değerlerini yok etmek için de yoğun çaba gösteriyorlar: Eski eser ve kalıntılar imha ediyor ya da yıkıma uğrattıyor; yerleşim yerlerinin, ova, dağ ve vadi- lerin eski adları değiştiriliyor; Kürdistan'ın çeşitli folklor ürünlerini birer birer kendilerine mal ediyor ve "ulusal" kültürleri olarak sunuyorlar; Kürt ulusunu ve ulusal azınlıkla- rı "Türk", "Fars", "Arap" göstermek için uydurma tarih- ler yazdırılıyor, ırkçı-şoven görüşler üretiliyor. Düşman, e- zilen bir halkın toplumsal ve kültürel tüm değerlerini silip yok etmekle, onu dirençten düşürüp ortadan kaldırmayı planlıyor, ya da bu yolla hiç olmazsa bir süre daha ulusal bilinçlenmenin önünü tıkamayı, talan ve sömürünün ömrü- nü daha bir uzatmayı hesaplıyor. Ne var ki Kürt halkının bi- linçli çabaları ve tükenmeyen direnci sayesinde bu tehlike- nin boşa çıkartıldığı, oyunun bozulduğu artık güvenle söy- lenebilir. Şimdiden sonra hiçbir güç ve illetin, Kürt ulusu- nu ve onun tüm kültür değerlerini ortadan kaldıramıyaca- ğı, kirli ve insanlık dışı amaçlarını gerçekleştiremeyeceği ye- terince anlaşılabilir bulunuyor. Buna karşın Kürdistan kül- türü ve onun çeşitli yönleri istenen düzeyde ortaya çıkarıl- mış değil, her bakımdan köklü ve kapsamlı araştırmalara muhtaç bir durumda. Silinip yok etme girişimlerinin önü tutulmuş, ancak yıkımın yola çıktığı gerilik ve hasar henüz

giderilememiş; bu kültür, sahibi olduğu hazinenin görkemi ve zenginliği düzeyinde gerekli bilimsel araştırma ve incelemelere konu olmamıştır. Onun çokça yönü ve yani sahiplerini bekliyor. Şimdiye kadar bu alanda saygın ve verimli çalışmalar yapıldı, nitelikli ve güzel ürünler ortaya çıktı, toplumumuzun sosyal ve kültürel birçok değerleri ortaya çıkarıldı. Bu çaba ve emekler sayesinde siyasal ve kültürel bilinçlenme böylesine ileri bir düzeye ulaştı; giderek artan bir oranda gelişkin kişi ve kadroların yetişmesini sağladı. Evet, bir yandan önceki emek ve çabaları unutmadan ve onlardan yararlanarak yol alınmalı, öte yandan da daha yetkin ve i-leri ürünlerin boyvermesi için usanmadan çalışılmalıdır.

Adının hemen altında belirtildiği gibi, BERHEM, bir "toplumsal ve kültürel araştırma" dergisidir. Uğraşı alanı da tümüyle Kürdistan kültürü, Kürt ulusunun oluşum ve gelişim süreçlerini kucaklayan olay ve olgulardır. İlerici ve demokrat tutumlu bir yayın organı olarak o da bu ilk sayısıyla toplumsal ve kültürel çalışmalarına başlamış bulunuyor. Tek dileği ve amacı seçtiği alanda önüne koyduğu görevin üstesinden gelmek ve başarılı ürünlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktır. O ne bir siyasal parti ve grubun yayını ve ne de siyasal bir yayın organıdır. Bununla birlikte onun temel atıcıları ve sorumluları, siyasal çalışma ve örgütlü savaşımın önemini ve önceliğini asla küçümsemiyor; Kürt ulusunun özgürlüğü, kurtuluşu ve gelişmesi için, bağımsız ve demokratik bir Kürdistan'ın gerçekleştirilmesi için onu zorunlu bir çaba olarak değerlendirmektedirler. Yine bizler, siyasal ve kültürel girişimlerin birbirinden uzak olmadığı, birinin diğerini tamamlayıp güçlendirdiği, girift ve içtenice bağlarla oluşup geliştiği kanısındayız. Ancak bunlar bir ve aynı şeyler değil ve birbirine karıştırılmadan yürütülmeli.

BERHEM, Kürdistan kültürü, Kürt ulusu ve ülkedeki ulusal azınlıklarla ilişkili, bilimsel bir anlayışla kaleme alınmış, ilerici ve demokratik bir öz taşıyan araştırma ve incelemelere-yazarının kimliğini önemsemeden- sayfalarını açmak ve bu ürünleri okuyucuların beğenilerine sunmak ereğiyle yayın yaşamına başladı. Doğal olarak bu, sözkonusu ürünlerin her zaman tutarlı ve yetkin bir içeriğe sahip olacakları, çeşitli yanıtları ve tutarsızlıkları içermeyecekleri, okurların ve yazarların hemen her konuda ortak düşünce ve beğenilere sahip oldukları anlamına gelmez. Açıktır ki, insanlığın hiçbir eylemi eleştiri ve özeleştirmeden bağımsız değil ve bunlara kulak tıkayarak gelişemez. Eksikler ve yanlışlar da tıpkı doğrular gibi etkinliklerin önemli bir yanını oluştururlar. Bu nedenle yararlı ve gelişkin bir uğraş için eleştiri temel ve yapıcı bir ilke olarak her zaman olmalı, anlamına ve amacına uygun bir biçimde özenle işlemelidir. Burada yazarının adıyla yayımlanan ürünlerin sorumlusu yazarın bizzat kendisi olacak ve eleştirilerin yanıtını da yine kendisi verecektir. Dergimizin tutumunu görüş ve çalışmalarını

ilgilendiren konularda da her bakımdan sorumlu BERHEM'in kendisi olacaktır. Okurlarımızın eleştiri ve önerilerini elden geldiğince yanıtırsız bırakmamaya, dar ve kısır bir tutuma düşmeden onları yayımlamaya ve kendilerinden beklenen yararın ve tamamlayıcılığın önünü açık tutmaya gereken özeni göstereceğimizden okurlarımız emin olmalı, güvenmeli. Buna karşın bize gelen yazı ve mektuplardan bazılarının zorunlu nedenler yüzünden bir süre bekletilmeleri ya da hiç yayımlanmamaları da olasıdır. Bu tür yazıların sahiplerine geri verilmeyeceklerini duyurmakta yarar görüyoruz.

Dergimizin yayım dili öncelikle "Kürtçe" dir. Yazılar, yazarların kullandıkları yazı dili gözönünde tutularak "Kurmanci", "Sorani" ve "Dumili" gibi Kürtçe'nin üç lehçesinde yayımlanır. Yazarlarınca Türkçe olarak hazırlanmış ya da başka dillerden Türkçe'ye çevirilmiş yazılar ve bazı belgeleri de kendi dilinde, yani Türkçe olarak yayımlamak düşüncesindeyiz. Soran lehçesinde ve Arap harfleriyle yazılanları, latin harfleriyle ve ekinde, anlamı yeterince anlaşıl-mayan ya da bilinmeyen sözcüklerin Kurmançça karşılıklarını içeren kısa bir sözlükle sunmakta yarar görüyoruz. Bununla sözkonusu lehçenin diğer Kürtlerce de okunup kavranmasını bir oranda kolaylaştırmayı amaçlamaktayız.

BERHEM, köklü ve sarsılmaz bir inançla, arı ve berrak bir amaçla yayın dünyasına giriyor. Daha bu ilk sayısında da görüldüğü gibi bir hayli yetersizlikleri ve yanlışları var ve olacaktır da. Bunlar okurlarımızın umut ve beklentilerini sarsmamalı, ilgilerini azaltmamalı, destek ve dayanışmalarının önüne konmamalı. Yayının biçimi ve düzenlenmesi, i-çeriği ve yetkinliği konularında eleştiri ve öneriler esirgenmemeli. Bu düzeyde bir yayın, ancak bu yöntemle ve okurlarının gösterecekleri çok yönlü katkılarla gelişip yetkinleşebilir. Halihazırdaki olanaklarla BERHEM'in üç ayda-bir ve periyodik olarak sürdürülmesi kararlaştırılmış bulunuyor. Bir araştırma dergisi için bunun uzunca bir süre olmadığı kanısındayız. Eğer gelecekte olanaklarımız her bakımdan elverişli bir düzeye ulaşır ve uygun koşullar oluşursa yayın süresinin öne alınabileceğini düşünmekteyiz.

Yazıların seçimi ve yayımı konusunda yeteri kadar esnek ve hoşgörülü davranmak gerektiğinin bilincindeyiz. Bize ulaşan yazı ve belgeler, yeter ki Kürdistan kültürünün belirli bir yanına ışık tutsun, Kürt toplumunun eski ve yakın tarihini, toplumsal yaşamının değişik yanlarını işleyip sunsun, yurt-sever güçler arasında kısır ve yararsız polemiklere yol açıcı bir yapıda olmasın, bizce yayımlanmamaları için ayrıca bir neden yoktur. Okurlarımız, bir takım kural ve sınırlamaları önem ve özenle belirttiğimiz için bizleri hoşgörü ve anlayışla karşılamalı, bunların korunması ve yürütümü konularında bize yardımcı olmalı.

REDAKSİYON

GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI
BELGELERİNDE

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI VE BASTIRILMASI

(13 Şubat–31 Mayıs 1925)

Bu yazı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları serisinin 8'si olan ve Em. Kur. Alb. Reşat HALLI tarafından yazılan resmi bir komisyona incelettirildikten sonra 197-'de yayımlanan "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (19-4-1938)" adlı eserin 76-107. sayfalarından alındı.

Eserin çok kısa bir bölümünü oluşturan birkaç sayfalık "Memnen Olayı" nı hesaba katmazsak 500 sayfası baştan sona Kürdistan'da başgösteren ulusal ayaklanmalara ayrılmıştır. "Şeyh Saît Ayaklanması ve Bastırılması" bölümü, askeri krokiler dışında 69 sayfa tutuyor. Bu sayımızda, sözkonusu yazının ancak yarısına yakın bir bölümünü yayımlıyoruz. Olayla ilgili askeri krokileri okurlarımıza sunmakta yarar görmedik.

Okurlarımızın bu belgeyi ilgiyle okuyacaklarını sanıyoruz. Türk devletinin, Kürdistan ve Kürt ulusu konusunda izleyeceği inkârcı ve insanlık dışı politikanın, başvurduğu yol ve yöntemlerin, giriştiği katliamların, gerçek dışı propagandaların sadece bir örneğidir bu. Kuşkusuz bu tür belgelerin çok yönlü yararları var. Hele TC'nin, Kürdistan'la ilgili her türlü önemli belge ve bilgileri ülke ve dünya kamuoyundan gizlediği, gerçeklerin tüm açıklığıyla ortaya çıkmasından derin bir korku duyduğu gözönüne alınırsa, işin önemi ve gerekliliği daha bir belirginlik kazanır. Bu yazıda karşılaşılabilecek tüm abartma, yalan ve çarpıtmalara karşın, Kürdistan ulusal kurtuluş savaşının izlediği süreçlerin yeterince bilince çıkarılması, kavranıp anlaşılması için bu ve bu tür çeşitli belgelerin yayımlanmasında yarar görüyoruz.

BERHEM'in notu.

"Kiminiz hassis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi harisleri rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani, Bağımsız Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet Hükümeti'nin azimli ve kesin hareketi, Cumhuriyet Ordusu'nun öldürücü darbeleri ile, irticamız ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, genç Cumhuriyet Hükümeti kışkırtıcılık ve irticaa, her türlü lânetli faaliyetlere kesin suretle göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirleri sayesinde bu gibi eşkiya hareketlerine yer vermeyecektir. Senelerden beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı, artık sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaat eden yollarında yürüyerek refah ve saadet içerisinde yaşayacaktır. Siz de döktüğünüz kanların, söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehdasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz. İşte Cumhuriyeti'n sert, fakat adil kanunlarının hükmü budur... Mahkûmları götürün".

*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar
sayfa: 144.*

idi(1).

2. İç Sebebler:

Cumhuriyetin ilanı ve halifelüğün kaldırılmasından hemen bir yıl sonra başlayan ve akisleri ile 6-7 ay kadar süren Şeyh Sait ayaklanması genişçe bir irtica hareketi niteliğinde gösterilmek istenmişse de, gerçekte bu ayaklanmanın sebepleri, hazırlanması ve patlak verdiği devir ve ortam itibarıyla tamamen bir karşı ihtilaldi.

Milli Mücadeleye, yalnız yabancı istilacıyı "Vatanın Harimi İsmetinde Boğmak" gibi sınırlı bir amaç ile değil "Milli Egemenliğe Dayanan, Kayıtsız, Şartsız Bağımsız Yeni Bir Türk Devleti Kurma" kararı ile başlayan Atatürk, mücadelenin, asıl cumhuriyetin ilanı ve halifelüğün kaldırılmasından sonra başlayacağını çok iyi biliyordu. Çünkü tarihte karşı ihtilale uğramamış hiç bir milli ihtilal yoktur. Atatürk ve arkadaşları, milli ihtilale girer girmez, tahtından olmuş padişah ile, çıkarları saltanata bağlı mideci ve haris zümrelerin, bey ve şeyhlerin kukla gibi oynattıkları halk kitlelerinin Milli Mücadeleden umduklarını sağlayamayan küskünlerin, haris politikacıların, Batı memleketlerinde aldıkları terbiyeyi hazmedememiş ve milli gerçekleri görmekten aciz, şuursuz yarı münevverlerin sırasıyla ve derece derece, ihanetleri, suikastları, cehaletleri, entrikaları, dargınlıkları ve körükörüne muhalefetleri ile özetle "Karşı İhtilalin" bütün unsurları ile karşılaşmak ve mücadele etmek mukadderdi(2).

a) Kürt Bağımsızlık Propagandası:

Tanzimat-ı Hayriyenin ilanı ile beraber bir Kürtlük propagandası başlamış, fakat bu propaganda hiç bir zaman halk arasına girememişti. Çünkü, sırasıyla Tanzimatın ve Meşrutiyetin, Kürtlerin yaşayışı üzerinde yapacağı değişiklik, doğrudan doğruya ağa, bey, reis, şeyh ve hocaların bu ilkel sürüler üzerindeki nüfuzlarını kırarak nitelikte değildi. İnsanlığı bile idrak etmemiş olan bir kitleye ise, kürtlük telkin etmeye imkân yoktu. Bu kitle varlığının manasını bir avuç gulgul (bir nevi darı) ve bir avuç arpa yemekten ibaret zanneder, cumhuriyet nedir, yaşadığı dağın arkasında ne vardır, bilmez ve bilmek de istemezdi. Hemen hemen hepsi bu bilgilerden yoksun bu kitleyi tahrik için, propagandayı din yönünden yapmak lazımdı. Gerçekte de öyle oldu.

Cumhuriyetin ilanından önceki Milli Mücadele döneminde ve ondan sonra, Türkiye'nin sosyal ve siyasi teşkilatını hükmü altına alan devrimin hükümette meydana getirdiği eğilim, Tanzimat-ı Hayriye devrinde uyanmış; fakat gerçekleşmemiş olan kişisel özgürlük ve bağımsızlığın Kürtlere de muhakkak surette sağlanacağını göstermeye başladığı andan itibaren, yüzyıllarca, kanlarını ve alın terlerini sömürerek geçindikleri Kürt halkını kaybetmek tasasına düşenler arasında memnuniyetsizlik baş göstermişti.

Ayaklanma propagandası ilk zamanlarda Bitlis, Muş gibi daha kalabalık Kürt çevrelerinde yapılmak istenmişti. Fakat buralardaki halk, Birinci Dünya Harbinde Türk illerine göçmüş ve oralarda halktan merhamet, hükümetten şefkat görmüştü. Ne Türklük aleminde kendisine

A. AYAKLANMANIN SEBEBLERİ

1. Dış Sebebler:

Lozan Barış Antlaşması Türkiye'nin dış politikasında sadece denge sağlamış ve bir temel olabilmisti. Antlaşmanın çözümlenmeyip sonraya bıraktığı Musul, mübadele ve Osmanlı borçlarının taksimi gibi siyasi ve iktisadi çok önemli meselelerin müzakere yolu ile hallinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, özellikle Misak-ı Milli hükümlerini gerçekleştirmek bakımından Musul'un Türkiye'ye iadesi konusunda kararlı, İngiltere ise böyle bir çözüm yoluna fırsat ve olanak vermemek çabası içinde idi.

Musul meselesinin iki taraflı halli için 1924'te İstanbul'da toplanan Türk-İngiliz Konferansı bu zit anlayış dolayısıyla olumlu bir sonuca varamamış ve mesele Milletler Cemiyetine götürülmüştü. Dava, Musul halkının hangi tarafı tercih ettiğinin tespiti idi.

Türkiye, Musul halkının Kürt olması ve Kürt çoğunluğunun da Türk idaresinde bulunması sebebiyle, keza, ırk, din ve milliyet bakımlarından Musul'un mülhakatı ile birlikte Türkiye'ye verilmesi ve bu görüşün gerekirse bir soruşturma komisyonunun yerinde yapacağı kontrol suretiyle ispatlanabileceği tezini savunuyordu. Çeşitli fikirlerin karşılaşması sonunda, Milletler Cemiyeti meselenin milletlerarası bir komisyonun gözleminde yapılacak plebisite göre halline karar verdi. Her ne kadar iktisadi bağlantı düşünceleri Musul'un Bağdat'a bağlı kalmasını gerektiriyor gibi görünüyorsa da, yerli halkın ırk, din ve milliyet esasları bakımından oylarını Türkiye lehine kullanması ihtimali pek kuvvetli idi.

Buna karşılık bu gerçeği sezen İngiltere, bir yandan Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ispata uğraşırken bir yandan da Türkiye dahilindeki memnun olmayan halk zümrelerini kışkırtıp dünya kamuoyuna, Türkiye'yi kendi iç bünyesinde istikrarını bulamamış bir memleket halinde göstermek istiyordu. İngilizlere göre, milli hudutları içinde Türkten başka sayılmak istenen Kürt kitesinin bağımsızlık peşinde koştuğu bir sırada, Musul Kürtlerini de bu memleketin idaresi altına koymak, Milletler Cemiyetince elbette doğru görülmeyecekti. Bu sebeplerle İngiltere, İntellicens Service'nin Doğu'ya özel bütün metotlarını kullanarak Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmaktan geri kalmıyordu.

Ayrıca, mübadele meseleleri üzerinde Yunanistan'la, Osmanlı borçlarının taksimi ve ödenmesi meseleleri etrafında Avrupa'da mali güce sahip devletlerle yapılan müzakerelerin de, böyle bir karşı ihtilalden müteessir olacakları aşikardır. Bu itibarla İngiltere'nin, o sıralarda Sovyetler Birliği ile dost olan Türkiye'yi, Yakın-Doğu dengesinde aleyhinde bir durum yaratabilecek bir kuvvete sahip olmasını engellemek için Türkiye'deki karşı ihtilal hareketlerini bir de bu yönden körüklediği bir gerçektir. Bununla beraber karşı ihtilalde yabancı müdahalesinin başlıca ve en önemli sebebi muhakkak ki Musul meselesi

düşmanlık, ne de Türk Hükümetinde bir suikast tanıyordu. Bundan başka, göç, hayvandan ibaret olan sermayesini yitirdiği için rençperliğe başlamış ve toprağa bağlanmıştı. İhtilal ve isyan çıkarmak isteyenler bu durum karşısında daha geniş ölçüde çalışmaya ve Şeyh Sait gibi nüfuzlu zannettikleri şeyhleri ve asileri de örgütleri arasına sokmaya mecbur olmuşlardı.

Bunlar aynı zamanda irtica ile isyanı başarabileceklerini ve memleketin her tarafını kapsayan bir şekle sokacaklarını hesapladıkları için Türk çevrelerindeki mürtecilerin de kucaklarına atılmışlardı. İş, kıskırtıcıların fayda umdukları kimseleri kandırmasına kalmıştı. Bu konuda da propaganda yaptılar. Hükümetin aciz ve zayıf olduğu ve bu iddiaya bir kısım basını da tanık göstererek Doğu'da çıkacak ayaklanmanın bir hafta içinde bütün Türkiye'yi saracağını ilan ettiler. Ve basit dimağlı Kürt ağa, bey, reis, şeyh ve hocalarını böylelikle cesaretlendirebildiler(3).

b) Kürt Bağımsızlık Hareketi:

Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altında bulunan Kürtler, özellikle 19. yüzyılda İmparatorluğun karşılaştığı her müşkül dönemde kendilerini devletin kontrolünden kurtarmaya yönelmişlerdir. Sırasıyla 1828-1829 Türk-Rus Harbinden sonra, 1834'te Bulgar Bağımsızlık Harbi sonunda, 1880'de ve daha sonraları bağımsızlık maksadıyla ayaklandılar. Kürt bağımsızlık hareketi özellikle Birinci Dünya Harbinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun dağılması üzerine daha ciddi kendini göstermeye başladı.

Osmanlı İmparatorluğu, son yüzyıllarda özellikle Ermeni meselesinin Ruslar tarafından ele alınması üzerine, Doğu illerinde Rusya'ya dayanan Hıristiyan Ermeni azınlığına karşı Kürt aşiretlerini desteklemeye başlamıştı. Özellikle 2.Abdülhamid'in saltanatı sırasında, Kürt aşiretleri ve bunların beyleri çok şımartılmış ve bazı beyler, vezirlik ve paşalık rütbelerine yükseltilmişlerdi. Bu dönemde Babıali tarafından tutulan ve yükseltilen bir çok Kürt ileri gelenlerinin çocukları iyi eğitim görmüşler ve Batı'daki milliyetçi cereyanlarla temasa gelmişlerdi. Denebilir ki, Abdülhamid devri ve bu padişahın (ayır ve hükmet) siyaseti Kürt bağımsızlık hareketinin başlangıcını teşkil eder.

Birinci Dünya Harbinde, Rusya'nın örgütlediği Ermeniler, Türk ordusunun doğu cephesi gerilerinde önemli bir tehlike halinde belirinince, menzil hatlarını muvazzaf kıtalarla koruyamayacak durumda olan hükümet, Kürt aşiretlerini milis alayları halinde hizmete almak zorunda kalmıştı.

Birinci Dünya Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ile sonuçlanıp Anadolu'da geniş bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ortaya çıktığı zaman, Kürt aydınları fiilen bağımsızlık peşine düştüler ve bu gayelerinin gerçekleştirilmesi için vaktiyle kurulmuş Kürt Teali Cemiyeti adındaki siyasi birliğe dört elle sarıldılar. Birliğin merkezi İstanbul'da, şubeleri özellikle Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis illerinde bulunuyordu. Bununla beraber teşkilatın Van, Tunceli, Muş ve Kürtlerin bulunduğu diğer illerde yayıldığına şüphe yoktu. Cemiyetin gayesi, İngiliz

mandası altında bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktı. Cemiyetin başkanı Van'lı Seyit Abdülkadir, yardımcıları da Mustafa Zihni Paşa ile tanınmış Kürt ailelerinden Bedirhanlılara mensup Emin Avni idi(4).

c) Kürt Bağımsızlık Komitesi:

Birinci Dünya Harbinden sonra mütareke sıralarında bir çok aydın doğulu Türk, sırf mukavemet örgütlerini kuvvetlendirmek için Kürt Teali Cemiyetine girmişti. Bu vatanperverlerden bir kısmı, Türklüğün parçalanmaz bir bütün olduğuna inananlar, Milli Mücadelenin başlaması ile birlikte hemen o davaya katılmışlar; kendilerini Kürt sayanlar ise, el altından fesat karıştırmaya devam etmekle beraber zamanı gelince ortaya çıkmak emeliyle muvakkaten gizlenmişlerdi.

Kürt Teali Cemiyeti, Damat Ferit Kabinesinin "Büyük Ermenistan" projesine şiddetle muhalefet ederken İtilaf ve Hürriyet Partisiyle özerk bir Kürdistan kurulması konusunda sözleşme yapmaktan geri durmuyordu. Bu cemiyet cumhuriyetin ilanından az önce kapatılmıştı. Fakat buna karşılık 1923'te (cumhuriyetin ilanı senesinde) Seyit Abdülkadir, Hesnanlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi, Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktı. Komiteye Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Sait ve ailesi de alınmıştı.

Cumhuriyetin ilanını müteakip memleketin huzur ve sükuna kavuşması dolayısıyla haris emellerinin suya düşmek üzere olduğunu gören komiteciler bu kez gayelerine İngiliz yardımı ile ulaşmayı göze aldılar. Bu maksatla İngiliz Intelligence Servis'i ile temas ararken Türk polisi ile müzakereye giriştiklerini fark edemediler(5).

d) Kürt-İngiliz Görüşmeleri:

Cemiyetin en faal üyelerinden "Kör" adıyla tanınan Palu'lu Sadi, İstanbul'da 1924 sonlarında ve 1925 Martında, yani, ayaklanmadan önce ve başladıktan hemen sonra Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Şark Şubesi memurlarından Mr. Templeto diye Türk gizli polisinden Nizamettin Beyle temas ederek Kürt Bağımsızlık Komitesi Başkanı Seyit Abdülkadir adına şu öneri ve isteklerde bulunmuştu:

İngiltere, Kürt Emirliğinin kurulmasını destekleyecek ve Emirliği, civar hükümetlerin hücumundan koruyacak;

1926 ilkbaharında başlayacak olan ayaklanmanın ilk hedefi Diyarbakır'ı ele geçirmek ve Musul hududunda İngilizlerle temas sağlamak olacak;

Teşkilolunacak Kürt emaretine Akdeniz'de bir çıkak ve-rilecek;

Emaretin başına herhalde Seyit Abdülkadir getirilecek ve kabinesinin teşkili konusunda kendisine karışılmayacak;

İngiltere, emaretin kurulmasına kadar Kürtlere gerekli silah, cephane ve parayı verecek; fakat bunlar Diyarbakır düştükten ve Musul hududunda temas sağlandıktan sonra verilmeye başlanacak, ilk taksit 250 000 altın olacaktı.

Görülüyor ki, Kürt Bağımsızlık Komitesi ayaklanmayı

hazırlamış,Diyarbakır'ın zaptı ve hududa kadar inilmesi için lüzumlu silah ve cephaneyi Musul'da depo etmişti. Birinci safha sona erdikten sonra da fiili İngiliz yardımı başlayacaktı.

Kürtler bununla da yetinmiyorlardı. Ayaklanmanın fiilen başlayıp devam ettiği sıralarda 29 Mart 1925'te, Mr. Templeton'a "İstanbul'u düşürecek, Batı Anadolu'yu Ankara aleyhine ayağa kaldıracak ikinci bir öneride bulundular.

Bu öneriye göre:

Ayaklanmanın gelişmesini İstanbul'dan takip edecek Seyit Abdülkadir'in emri ile buradaki Kürtler hep birden silahlı bir irtica hareketine girişeceklerdi. Hareket dini olduğu için ayaklanmaya İstanbul halkının da büyük kı-sımları ile katılacağı muhakkaktı.

Asiler, silahlı Kürt kuvvetlerinin idaresinde Vilayeti, Kolorduyu ve Emniyet Müdürlüğünü basarak hükümeti ele geçireceklerdi. Kürtler tabanca ve kılıçla donanmış oldukları için İngilizler bomba, tüfek ve altın para yardımı yapacaklardı.

İstanbul bu suretle asilerin eline geçince, ayaklanma hemen Bursa, Konya ve İzmir'e yayılacak ve Ankara, Şeyh Sait ile meşgul iken iki ateş arasında kalacaktı.

Cumhuriyet Hükümeti bu suretle ortadan kaldırılır iken İngilizler, derhal Vahdettin'i İstanbul'a getireceklerdi.

Kürtler için bağımsızlık gagesiyle girişilen bu harekete Vahdettin'in tekrar tahta oturtulması niyetinin karıştırılması, ayaklanmaya tam anlamı ile bir karşı ihtilal niteliği vermiş oluyordu. Esasen Vahdettin ve avnesi karşı ihtilali hazırlamaktan bir an bile geri durmamışlardı(6).

e) Osmanlılığın İhyası Çabası:

Vahdettin ve çıkarları ona bağlı saltanatçı ve hilafetçi zümrelerin Türk ihtilali aleyhindeki karşı ihtilalci faaliyeti, Cumhuriyetin ilanından çok önce başlamıştı. Daha İstiklal Harbi kesin zaferle sonuçlanmadan Vahdettin ve taraftarları İstanbul'da açık adı İla-i Vatan, gizli adı Müdafaa-i Hukuk Hilafeti Kübra olan bir teşkilat kurmuşlardı.

Vahdettin kaçmaya karar verdikten sonra, teşkilatın icra komitesi toplu bir halde Bükreş'e gitmiş ve orada bir otelde "Hilafet Kongresi" akdetmişti. Eski içişleri bakanlarından Mehmet Ali'nin başkanlığında toplanan kongre, Türkiye'de kalan taraftarlarının da yardımı ile Türkiye'de suikastlar yaparak ve isyanlar çıkararak karşı ihtilale teşebbüs kararını vermişti. Kongrenin kararı Mehmet Ali aracılığıyla San Remo'daki Vahdettin'e bildirilmiş ve onun da onayı alınmıştı. Bu sırada hilafetin müstakbel kabinesi bile tasarlanmıştı. Karşı ihtilalin başarılp Vahdettin'i tekrar tahta oturtuktan sonra, Mehmet Ali, Başbakanlığı; Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye; Rıza Tevfik, Milli Eğitim Bakanlıklarına; Sabri Hoca da Şeyhülislam-lığa getirilecekti.

Kongre kararı müstakbel devlet reisinin onayına sunulduktan sonra, görev alanlar fabrika temsilcisi, tüccar ve müteahhit gibi isimler altında memlekete dönmüşler ve karşı ihtilali hazırlamaya başlamışlardı. Hilafet Komitesinin içindeki propaganda faaliyeti çok iyi hazırlanmış bir teşkilatla idare ediliyordu. Özellikle Avusturya mamullerinden bir ilacın satışı için seçilen gezici satış memurları, yurdun bir çok yerlerine Hilafet Komitesinin gizli bildir-

gelerini dağıtırken, gezici hocalar, güya ticaret ve alışveriş maksadı ile etrafı dolaşıyor, devrim hamlelerini kö-tülüyor, hilafet lehine telkinlerde bulunuyorlardı.

Böylece halifeciler bir taraftan memleket içindeki propagandaalarını yürütürken, silahlı ayaklanmayı da hazırlamaktan geri kalmıyorlardı.

Karşı ihtilali bizzat Vahdettin idare ediyordu. Kendisine memleketten kovulan şehzadelerle, Yüzelliliklerin önemli bir kısmı yardım ediyordu.

Hilafet Komitesi Şeyh Sait'le anlaştığı gibi, Kürt Bağımsızlık hareketini İstanbul'dan idare eden Seyit Abdülkadir ile de mutabık kalmıştı. Bu anlaşmaya göre, ayaklanma 1926 yılında patlak verecek o zamana kadar hem askeri hazırlık tamamlanacak, hem de Türk kamuoyunun propaganda yolu ile kazanılmasına devam edilecekti.

Doğu Anadolu ayaklanması başlayıp genişlerken Sivas, Konya, Trabzon, Adana tarafları da ayaklandırılacak ve yurdun dört bucağında döğüşen devrimciler kıskıvrak sarılacaktı.

Bir yandan Kürt bağımsızlığı, diğer yandan saltanatın yeniden ihyası gayeleri ile girişilen karşı ihtilal, iç ve dış yardımları sağladıktan sonra, sıra çıkarılacak ayaklanmanın liderini tayin etmeye kalmıştı(7).

f) Şeyh Sait:

Şeyh Sait, aslen Elazığ ilinin Palu ilçesindendi. Kardeşleri Tahir, Halim, Mehmet Mehdi, Bahattin (Hınıs Müftüsü); amcazadesi Palu Müftüsü; oğulları Ali Rıza, Gıyasettin, Sadrettin adlarında kişilerdi. Kendisi Nakşibendi tarikatının büyüklerinden sayılırdı ve özellikle hayvancılıkla geçinirdi. Halkın dini duygularını sömürme sayesinde edindiği sayısız koyunlarına yetecek meraları Palu'da bulunmadığı için Erzurum ilinin Hınıs ilçesine taşındı. Hınıs'ın ve özellikle Şavşat bucağının geniş meralarında yetiştirdiği davarlarını güneye satan Şeyh Sait bu sebeple yüzlerce defa Halep'e gidip gelmiş, bütün havaliyi tanımış ve kendisini tanıttırmıştı.

Şeyh Sait'in Kürt istiklalcileri ve Vahdettin taraftarları ile teması da İstanbul'a hiç gitmediğine göre, Halep seyahatlerinde meydana gelmiş olsa gerek. Bununla beraber oğlu Ali Rıza'yı bir kaç defa İstanbul'a göndermiş ve ayaklanmanın ayrıntıları üzerinde görüşmeler yapmıştı.

Doğu bölgesinin en zenginlerinden olan Şeyh Sait gezip dolaştığı yerlerde, özellikle Zaza Kürtleri arasında büyük nüfuza sahipti. Ayaklanmanın gerçek tertipçileri sırf bu sebeple bu adamı işin başına geçirmeyi faydalı bulmuş olsalar gerekti(8).

M. V. Guinet, Kürt İsyanı adlı eserinde, Şeyh Sait'in liderliğinde vaki olan Kürt ayaklanmasının gerçek sebeplerini şöyle anlatmaktadır:

"Bu ayaklanma Kürt derebeyliğinin Cumhuriyet Hükümetine karşı bir tepkisidir. Diğer bir deyimle eski İslam geleneklerine bağlı Türkiye ile yeni layık ve terakkiper-ver Türkiye arasındaki ziddiyetin sonucudur.

Cumhuriyet idaresinin layık, liberal ve ferdiyetçilik ilkeleri, memleketin bin senelik sosyal sistemi ile cepheden çatışmıştı. Ankara'nın yeni devrim nizamları, Kürtleri ilk kez modern kanunların nüfuz ve hakimiyetine boyun eğmeye mecbur etmiş, Kürt aşiretlerini, muntazam bir hayatın âdetlerine uymaya ve onları hiç tanımadıkları

bir takım mecburiyetlere zorlamıştı. Bu gün dahi kan davaları güdülen bu yerlerde modern ceza usulleri ve kişi dokunulmazlığı kanunları uygulanmak istenmişti.

Devrimciler, memleket idaresini merkezileştirmek, şeyhlerin nüfuzunu temelinden yıkmak, kabilelerin kendilerine has özelliklerini ortadan kaldırmak ve nihayet bütün eski gelenekleri yok etmek istemişlerdi. Cumhuriyetin tasarladığı bütün bu sosyal düzen, manevi ve akli gelişmesi ile asla bağdaşamadı.

Memleketin bu parçası henüz modern fikirleri benimseyecek seviyede olmadığı için demokrasi ona bir afet ve musibet şeklinde görüldü. Eğer bu ayaklanmada Ankara'ya bazı hatalar yüklemek gerekirse, o da, Kürt bölgesi ile memleketin diğer kısımları arasındaki dengsizliği gidermekte ihmal göstermiş olmasıdır.

Yeni hükümetin temel ilkelerini ahenkli olarak ve mümkün olan süratle oturtmak amacıyla olan genç cumhuriyet, henüz ortaçağ devrini yaşayan bu bölgede 20. yüzyıl ilkelerinin, keza, Asya'nın geri kalmış bu bölgesinde Avrupa doktrinlerinin sert ve haşın şekilde uygulanmasından doğabilecek tehlikeyi görmekte ihmal gösterdi. Özet olarak denebilir ki, yeni Türkiye teneffüs ettiği yüksek fikirlerin faziletine fazla güvendi. Kürt gericiliğinin cehaleti karşısında tamamen demokratik sistem için gereken hürriyetlerin önce bir gelişme ve yetiştirme devresine lüzum gösterdiğini dikkete almadı. Hükümetin aşar usulünü kaldırması ayaklanma hareketine tabiatıyla etkili oldu. Çünkü, yeni vergi usulü kesenekçi (mültezim) durumunda olan şeyhlerin hoşuna gitmemişti. Zira, aşar usulünde köylerinden vergi toplamakla görevli şeyhler hayli menfaat sağlamakta idiler. Bu nedenler gösteriyor ki, Kürt ayaklanmasına asıl sebep kavrayış ve benimseme niteliği olmayan Kürt kabilelerine modern kanunların uygulanmak istenmesi olmuştur. Bununla beraber; fanatik olduğu kadar haris olan şeyh, dinin tehlikede olduğunu açıkça ilan etmek fırsatını bulmamış olsaydı, halk şüphesiz sadece vergi sisteminden dolayı cumhuriyete karşı silaha sarılmayacaktı. Peygamberliğe kadar yükselmeye cüret eden ve kendisinin Allah tarafından tekrar şeriat kanunlarını yürütmek için gönderildiğini ileri süren, mukaddesata inananların emiri vasfını üzerine alan ve bu kaniyi Kürt halkının hayalinde daha iyi canlandırmak için yeşil sancağını dalgalandıran şeyh, bu küçük halk kitlesini birkaç saat içinde, gerçek fanatizme sürüklemeyi başardı. Neticede tamamen din heyecanı etkisi altında bulunan bu binlerce fakir ve cahil insanlar cumhuriyete karşı ayaklandılar. Şeriat isteriz diye yükselen savaş naraları, İslam dini hükümlerinin medeni kanunlardan üstün olduğunu görmek arzusundan başka bir şey değildi. Bu bakımdan Kürt ayaklanmasının, 1908 devriminden 8 ay sonra İstanbul'da kendini gösteren tepki hareketi ile benzerliği vardır. O zaman aynı şeriat naraları taassup içinde olan askeri kıtalar tarafından atılmıştı. Bu kıtalar meşrutiyetin getirdiği hiç bir yeniliği istememişlerdi. 16 sene sonra, kurulmak istenen yeniliklere karşı dini istismar eden kışkırtıcılar ile din propagandasının etkisinde kalan cahil ve budala insan sürülerinin aynı vakayı tekrar ettiğini görüyoruz.

1923'te Ankara'da ilan edilen devrim, 1908 devriminden çok daha başka anlamda idi. 1908 devriminde sadece meşrutiyet ilkeleri uygulanmak istenmiş, geleneklere ve halkın inancına dokunulmamıştı. Yeni devrim ise; içtimai ve dini reform getiriyordu. Bu devrimde cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış, medreseler kapatılmış, kadın-

lara doğal haklarını kullanma olanağı verilmiş ve bir İslam memleketinde ilk kez şeri kanunlar yerine medeni kanunlar kabul edilmişti. İşte bu sebeptendir ki, memleketin çok geri kalmış bu bölgesinde bu meşum tepki kendini göstermiş oldu.

Özellikle doğu illerinde, Ankara'nın yaptığı devrimlerle dini hisleri rencide edilen binlerce Müslüman, son zamanlara kadar duydukları nefreti saklamadılar. Örneğin, Erzurum milletvekili Ziya Efendi adında bir Hoca, Kürt ayaklanmasından iki hafta önce, mecliste bu ayaklanmanın belirtisini ortaya koyan bir nutuk irad etmişti. Hoca bu konuşmasında; dansa, Marmara plajlarında erkekli kadınlı deniz banyosu yapıldığına hayli çattı. Cürmün, fuhuşun arttığından yakındı. Müslüman kadınların bozulmaya doğru sürüklendiğini ileri sürdü. Sözlerine devamla; sarhoşluk himaye ve teşvik ediliyor, dini hisler kayboluyor. Yeni rejim ile bütün memlekette bir ahlaksızlık dalgası hüküm sürüyor. Bunun günahı, Batının yenilik ve layiklik prensiplerindedir. Terakki bahanesi ile sarhoşluğa ve diğer rezilane işlere teslim olunuyor, medeniyet adına Batının ahlak dışı olan âdetleri alınıyor diye haykırdı. Hoca Ziya, bu sözleri ile cumhuriyet idaresinin iflâsa mahkûm olduğunu ilan etmek istiyordu. Tabiatıyla bu konuşma sık sık kesilmek suretiyle baltalandı. Meclis'teki ünlü hatiplerden İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey sarıklı arkadaşına münasip şekilde karşılığını vermişti.

Gerçekte Hoca'nın konuşmasını pek boşa almamak lazımdı. Zira, bu sözler o gün için Türkiye'nin bütün doğu bölgesine yaygın olan ruh haletini göstermekte idi. Din adına yapılan bu türlü propaganda, durumu daha da vahimleştirmişti.

Le Comte de Gobineau'nun dediği üzere Doğu, darkafalı bu aşiret filozoflarının, bu serseri mucize sahiplerinin klasik toprağıdır. Bu seyyar dinperverler gereğinde reaksiyonun en faal artistleri olmuşlardır. Doğu Anadolu'yu çok değişik kıyafetlerle dolaşarak din propagandası ile halkı cumhuriyete karşı olmaya hazırlamışlardı. Onlara göre; İslam dini tehdit edilmiş, Ankara yönetimi şeriatın geleneklerini bozmuş, kadınlara, erkeklerle serbestçe münasebette bulunmaları için özgürlük vermiş, taaddüdü zevcat (birden fazla kadınla evlenme) kaldırmış, boşanma bir nizamla bağlanmıştı. Bunlardan başka, Kur'anın tercümesi, emlak usul ve idaresindeki değişiklik, yeni ceza kanunları, bütün bunlar cumhuriyet idaresini dinsizlik ile itham etmeye ve memleketi yeni bir düzene sokmak isteyen devrimlerin bozukluğunu ilana vesile oldu.

Bundan başka Kürt ayaklanmasının sebepleri arasında sefaletin de önemli rolü oldu. Osmanlı Hükümeti bu havalıyı medenileştirmek için hiç bir gayret göstermediği gibi, az da olsa yol ve okul inşası bakımından gösterdiği ihmal o bölgenin bütün yönleri ile ilkel kalmasına sebep oldu.

Birinci Dünya Harbi bu durumu daha da vahimleştirdi. Dünyanın bu köşesinde kalmış ve derin bir cehalete terk edilmiş olan bu halk arasına sanat da asla sokulmamıştı. Ticaret kavramı da yoktu. Yolsuzluk tarımsal gelişime engel olduğu için bu bölge arazisi hemen tamamen işlenmemiş durumda idi. Kürtleri dünya ile irtibatla bulunduran yegane limanlar İskenderun ile Samsun idi ki, bunların Diyarbakır'dan uzaklığı 400 km. den fazla idi. Bu sebeple bu yollar la gelen ihtiyaç maddelerinin maliyeti yükselmekte, bu türlü ağır ve güç ulaştırma

yüzünden bu havalı ürünleri normal şartlar altında ihraç edilememekte idi.

Ermeni göçürmesi ve halk mübadelesi de eklenecek olursa, bu bölge halkının derin bir ruhsuzluk ve faaliyet-sizlik içinde bulunma nedenleri ortaya çıkar. İşte Kürtler, ayaklanma öncesi bu halde bulunmakta idiler. Görülüyor ki, bu durumda, yenilik için atılacak her adımda çoğu imparatorluğun meşum idare tarzından miras kalan güçlükleri yenmek lazımdı. Bu da tabiiyle Türkiye Cumhuriyetinin karşılaştığı en çetin güçlüklerin başında geliyordu."

B. AYAKLANMA VE TENKİL HAREKATI

1. Ayaklanmanın Kararlaştırılan Zamandan Önce

Başlaması Sebepleri:

Musul meselesi dolayısı ile 1924'te meydana gelen Nas-turi ayaklanmasının tedibinde harekâta memur edilen bazı birliklerden birkaç subay, harekâtın başında kandır-dıkları bir kısım erlerle birliklerinden firar etmişler, erlerin birkaç gün içinde çoğunlukla tekrar birliklerine dönmeleri üzerine, firari subaylar muvakkat sınırın güneyine geçerek İngilizlere katılmışlardı. Bunların memleket içinde bazı kimselerle muhabere ettikleri ve ilişki kurdukları anlaşılmuş olduğu için Hiyaneti Vatanıye ve Harbiye sanıkları için Bitlis'te teşkil edilmiş bulunan Harp Divanına verilmişler ve haklarında sorgulamaya başlanmıştı.

Bitlis, Muş ve hatta Erzurum dolaylarında halkı kıskırt-tıkları anlaşılın Kürt Bağımsızlık Komitesine dahil eski milletvekili Yusuf Ziya, Musa, Halit, Kerim ve diğer bazı elebaşılar hakkında soruşturma yapılmasına lüzum görül-müştü. Bunlardan Hesnanlı Halit, Kerim ve bazıları harp divanının çağrısına gitmeyerek firar etmişlerdi. Takip sonucu Kerim ve Halit sevkları sırasında adamları tara-fından jandarmanın elinden alınarak kaçırılmışlardı. Diğer sanıkların mahkemeleri yapılırken Şeyh Sait'in de tanıklığına lüzum görülmüştü. Sait bu çağrıdan kuşkulana-mış ve komite sırlarının meydana çıktığı korkusuna düş-müştü. Bu sebeple yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek i-fadesinin istinabe yolu ile alınmasını istemişti.

Onlardan fazlasıyla kuşkulanan Şeyh Sait bir yandan oğ-lu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a göndererek durumu saltanatçılarla, Seyit Abdülkadir'e bildiriyor, diğer yandan da Bitlis'te ve Genç'teki adamları aracılığı ile harp divanının kendisi hakkında tutuklama kararı verip vermediğini öğrenmeye çalışıyordu. Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, Şeyh Sait'in de tutuklanma tehlikesiyle karşılaşmış olması, Halep ve İstanbul'daki karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve ayaklanmaya hemen başlamak kararına sevk etmiş oldu. Sait, oğlunun İstanbul'dan hareketi üzerine Hınıs'ta duramamış ve Ali Rıza'yı Şavşar'da karşılamıştı. Baba oğul yeni talimatı gözden geçirdikten sonra hemen güneye inerek burada bir ay kadar Çapakçur, Ergani ve Genç dolaylarında dola-şıp halkı kandırmaya çalışmış ve 13 Şubat 1925'te Piran'a gelmişlerdi(9).

2. Piran Olayı:

Şeyh Sait, Piran'da kardeşi Abdülrahim'in evinde konuk

bulduğu 13 Şubat 1925 günü yanındaki adamlardan iki-sinin firari mahkûm olduğu ve hükümet tarafından takip edilmekte bulunduğu anlaşılması üzerine bunların teslimini isteyen hükümet jandarmaları reddedilmiş ve hükümetin emrine karşı mukavemet ve silahla mukabele-de bulunulmuştu. Bu direnmeye iki jandarma yaralanmış, diğer erler ve subay esir edilmişti. Böylelikle ayaklanma-nın ilk silahı Piran'da patlamış oldu.

Şeyh Sait Piran'da verdiği vaazda : "Medreseler kapandı, Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı. Din okulları Milli E-ğitime bağlandı. Gazetelerde bir takım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bu gün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar, dinin yükselmesine gayret ederim." gibi sözlerle halkı ayaklanmaya teşvike çalışıyordu.

Sait, İstiklal Mahkemesinde verdiği ifadesinde; ayaklan-ma için hiç bir yerden telkin gelmediği, ayaklanmayı kendi düşüncesi, kanısı ve ülküsü olarak tasarladığını, çalışmaları tek başına yaptığını ve Piran'da verdiği vaaz üzerine ülküsünü uygulamaya karar verdiğini açıklamıştı. Şeyh Sait'in bu ifadesi ancak gerçeklere üstünkörü uygun olabilir. Zira, jandarmaların iki hükümlüyü tutuklama isteği gibi basit bir olayı ayaklanmaya sebep göstermek isterken, gerçekte mahkûmleri teslim almak üzere yanına gelen jandarma teğmeninin, kendisini de tutuklayıp Bitlis Harp Divanına sürüklemesinden korkmuş ve isyan etmiş olmalıdır.

Ayaklanmanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı hakkında Şeyh'in ileri sürdüğü iddia, Genç Valisi İsmail Hakkı'nın mahkemesi sırasında açıklanan gerçeklerle de çürütülmüş oluyordu. İsmail Hakkı'nın İstiklal Mahke-mesinde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi Beylerin, İçişleri Bakanlığını, ayaklanmadan çok önce ayrı ayrı uyardıkları, Ağnot bucak müdürü Tevfik Bey'in, isyan propagandası hakkında valiye rapor verdiği ve nihayet asi-lerden Fakih Hasan'ın valiye bizzat uyararak, öğretmenle eski milletvekilinin ihbarlarını ciddiye almasını, namaz kılıp oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmişti.

Görülüyor ki; Şeyh Sait'in "ayaklanmaya Piran'daki tutuklama olayı üzerine ani olarak karar verdim" şeklindeki ifadesi gerçeğe aykırıdır. Aslında :

Şeyh Sait'in 3-4 aydan beri propaganda faaliyetini yo-ğunlaştırması; beraberinde firari mahkûmleri dolaştırma-sı; Piran'da jandarmalara taarruz edilirken aynı zamanda telgraf ve jandarma telefon hatlarının kesilmesi, ayaklan-manın önceden hazırlanmış olduğunun açık delilleri idi.

3. Genç (Darahini) Olayı:

Şeyh Sait, Piran'da ayaklanmaya resmen başladıktan sonra, önce Darahini'yi ele geçirmeye karar verdi. Burası ele geçince, diğer illerdeki teşkilatlarını da ayaklandırdı isyanı süratle genişletecekti.

Şeyh, bu maksatla 13 Şubat 1925 öğleden sonra Piran'dan hareket ederek 15 Şubatta Bicar bucağının Hakik köyüne geldi. Yolda kendisine :

Paro oğlu Ömer Ağa komutasında Butyanlı;
Fakih Hasan oğlu Abdülhamid'in komutasında Mistanlı;
Ömer oğlu Haydar Ağa komutasında Tavaslı;
Tavberli Molla Ahmet komutasında Silavlı aşiretleri ka-tılmışlardı.

3.Ordu Müfettişliği 14 Şubat 1925'te Genelkurmay Başkanlığına verdiği raporlarda:

Piran olayının oluş tarzını, Şeyh Sait ve taraftarlarının ayaklanmanın başladığını etrafa yayması ve propaganda faaliyeti hakkında bilgi vermiş ve Genç Valisinden aldığı habere atfen, 13 Şubat gecesi Genç'te, meçhul şahısların hapishaneye ateş ettiklerini, bunları takibe geçen jandarmalara evlerden ateş edildiğini, Genç'e civar bir köyde 50'ye yakın ilerigelenin toplandığını ve vilayetin asayişini sağlamak için kuvvet istendiğini, Genç-Çapakçur ile Genç-Lice-Hani-Diyarbakır ve Çapakçur-Palu telefon hatları kesildiği için tamamlayıcı bilgi alınmadığını, keza Maden Valisinin 7. Kolorduya verdiği bilgiye göre de; Şeyh Sait avenesinin 350 kadar silahlı olduğu öğrenildiği için bir Binbaşı komutasında iki ağır makineli tüfekle takviyeli iki süvari bölüğünün Ekil üzerinden Piran istikametine hareket ettirildiğini, bu kuvvetin yarın sabah Piran'a ulaşacağını ve jandarma ile işbirliği yapılması hususunun vilayetçe düzenlenmesini, bu süvari grubu komutanı Binbaşı İbrahim'e verilen talimatta ise; Şeyh'i buluncaya kadar takip etmesi, Şeyh Piran'da ise, köyü muhasara ederek Şeyh'i tutuklaması, silahlı direnme görüldüğü takdirde silahla bu mukavemetin kırılmasının istenmiş olduğu bildirilmiştir.

Bu sıralarda Ankara siyasi çevrelerindeki düşünce; Piran olayının mahalli olduğu ve süratle bastırılmakta bulunduğu üzerinde idi. Gazetelerde bu mealde çıkan haberler kamuoyunu fazla rahatsız etmemişti. Zira, o günlerde memleketin hemen her tarafında ve özellikle doğu illerinde eşkıya çarpışmaları gündelik olaylar arasında idi. Fakat hükümet durumu daha ciddi görüyordu. 16 Şubat 1925 günü Bakanlar Kurulu toplantısında, İçişleri Bakanı Cemil Bey Piran olayı hakkında izahat veriyor ve asilerin civardaki zabıta kuvvetleri, uçaklar ve sair vasıtalarla tenkili hakkında lazım gelenlere emir verildiğini ve meseleye kapanmış nazarıyla bakıldığını bildiriyordu. Gazetelerde yayınlanan bu haber, hükümetin bu meseleyi ciddiye aldığını göstermesi itibariyle kamuoyunu rahatsız etmeye başladı.

Durumu oldukça ciddi gören Genelkurmay Başkanlığı 3. Ordu Müfettişliğine verdiği emirde:

"1. Şeyh Sait olayı bilinmektedir.

Hükümet eşkiyalığı bir an önce giderek güçlülüğünü göstermek suretiyle dirlik ve düzenliği süratle yerine getirmeye karar vermiştir.

2. Takip harekâtını bir elden sizin yönetmeniz ve valilerin hareket bakımından emrinizde bulunması uygun görülmüştür. Bu harekât için dirlik ve düzenliği sağlamak bakımından olduğu için genel yönerge İçişleri Bakanlığından verilecek ve bu konuda o bakanlıkla muhabere edilecektir. Yalnız harekâtı yapacak ve katılacak askeri birlikler hakkında Genelkurmay Başkanlığına bilgi verilecek ve yeni birliklerin katılması hususunda Genelkurmay Başkanlığının da onayı alınacaktır.

3. Alınacak ilk tedbirler şunlardır:

Erzurum Müstahkem Mevki erlerinden 150 kişilik bir birliğin bölük halinde derhal Hınıs'a hareket ettirilmesi bu gece 9.Kolordu Komutanına emredildi.

Erzincan Estersüvar (katıra bindirilmiş) Taburunun 120 atlısı dün (13 Şubat 1925) Erzurum yolu ile Hınıs'a hareket etmiştir. Bu taburun Erzincan'da kalan piyade erleri Eğin-Arapkir yolu ile Elazığ'a hareket ettiriliyor.

Diyarbakır'dan yola çıkarılan 7.Kolordu Süvari Bölüğü ile jandarma birliği Piran doğrultusunda hareket ettirilmiştir. Orada sükuneti sağladıktan sonra Palu'ya doğru gönderilmesi düşünülüyor.

1.Süvari Tümeni hemen Diyarbakır'a hareket ettirilecektir. Oraya vardıkta, bir alayının Lice'ye gönderilmesi uygun görülmektedir. Duruma göre gerekirse diğer bir alayını da Piran'a göndermek veya tümeni bütünü ile Lice, Piran, Palu bölgesine göndermek de gerekecektir. Yalnız bu hareketin iskan ve işe bakımından ne derece uygulanabilir olduğunun öğrenilmesi lazımdır. Muş Estersüvar Taburunun bugünkü dağılık durumunda bırakılmayarak toplatılmasının ve büyük kısmı ile harekâta iştirak ettirilmesinin uygun olacağı düşünülüyor. Bu hususlardaki düşüncenizin bir an önce bildirilmesini rica ederim."

İçişleri Bakanlığının 15/16 Şubat 1925 gecesi ayaklanmanın bastırılmasına dair gizli kaydı ile verdiği ve bir suretini Genelkurmay Başkanlığına sunduğu genel yönerge şöyle idi :

"1. Harp ve vatan haini sanıkları arasında olduğu ihbar olunan ve tanık olarak Bitlis'teki Özel Harp Divanı tarafından çağrıldığı halde temaruz eden Hınıs'lı Şeyh Sait, bir süreden beri konuk olarak bulunduğu Lice ilçesi üzerinden 13 Şubat 1925'te 300 kişiden ibaret silahlı avenesi ile Ergani'nin Piran köyüne geçtiği ve irtica yollu kışkırtma ile halkı aldattığı ve maiyetini çoğaltmaya çalıştığı ve Piran'da jandarma müfrezemizle çarpışarak iki jandarmamızı yaraladığı ve müfrezenin subayları ile Ekil Bucak Müdürünü ve 10 eri tutuklayarak silahlarını aldığı ve Hınıs'tan gelirken Genç ili içinde yaptığı kışkırtma üzerine bu il içinde de bazı olayların meydana geldiği ve bu arada Lice-Hani ile Genç-Çapakçur ve Çapakçur-Palu telgraf hatlarının kesildiği ve Hani-Lice hattını onarmaya giden hat çavuşu ile iki jandarmayı da tutukladıkları anlaşılmıştır.

2. Adı geçen Şeyh Sait'in, harp ve vatan haini sanıklarından Cebranlı Halit ve kaçak Hasnan'lı Halit'le ilgisi ve bağlılığı vardır.

3. Bakanlık bu kışkırtmanın, Hasnan'lı Halit ve arkadaşları ile diğer harp ve vatan hiyanetinden sanık ve takip edilmekte olan kimselere yöneltilmiş bulunan hükümetin azimli kuvvetini geçici olarak işgal etmek ve duruma bir karışıklık rengi vererek harekât sonucunda tutukluları kurtarmak ve işi siyasi yoldan çözümleyebilmek umudu ile meydana getirildiği kanısındadır.

4. Bu sebeple hükümet, bu eşkiyalığın etrafa bulaşmasına meydan vermeden azim ve ciddiyetle ortadan kaldırmaya ve mahalli dirlik ve düzenliği tekrar sağlamak sureti ile bu işi yapmış olanları tenkile karar vermiştir.

5. Tenkil harekâtını 3.Ordu Müfettişi Kazım Paşa'nın idare etmeleri ve harekât bölgesindeki illerin harekât bakımından Kazım Paşa'dan alacakları emre göre hareket etmeleri uygun görülmüştür.

6. Genç ili ile 14 Şubat 1925 öğle saatlarından beri muhabere kesilmiştir. Muş'tan 15 Şubat 1925 günü muhtelif istikametlerde gönderilen yeteri kadar kuvvet, ilkin Genç ile irtibat kurarak Genç durumu hakkında bakanlığı aydınlatmaya memur edilmiştir. Her türlü vasıtaya başvurarak Genç ili merkezi ile irtibat sağlanması çok önemlidir.

7. Erzincan Estersüvar Taburundan Yüzbaşı Mustafa

komutasında 12 Şubat 1925'te iki makineli tüfekle takviyeli 120 atlıdan mürekkep müfreze, Erzurum üzerinden Hınıs'a ve aynı kıtadan 100 süvari, 26 piyade ve bir makineli tüfekten mürekkep ikinci bir müfreze, tabur komutanı Abdullah komutasında 15 Şubat 1925 öğle vakti Eğin-Arapkir üzerinden Elazığ'a hareket ettirilmiştir. Bu kuvvetler Kâzım Paşa'nın emrine girecektir.

8. Muş ili Hasnan'lı Halit ve arkadaşlarının takibine tahsis ettiği kuvvetten tasarruf edebileceği estersüvar kuvvetlerini de, mahalli durumu göz önünde bulundurmak suretiyle Kazım Paşa'nın emrine bırakacaktır.

9. Takip harekâtı, ancak mahalli dirlik ve düzenliği bozan zararlı kimselere yöneltilmiştir. Bu arada masum halkın rencide edilmemesini ve aksine kendilerine iyi muamele edilmek suretiyle cumhuriyet idaresine karşı olan iyi eğilimlerinin pekiştirilmesine itina edilmesini ve zararlı kimselerin tenkilinde amansız bir sürat ve azim göstermek suretiyle de bu türlü delice hareketlere karşı Cumhuriyet ruhundaki hassasiyetin güçlülüğünü göstermek lazımdır.

10. Harekâtın bir elden idaresi gerektiğine ve her günkü harekât ve sonuçları hakkında Kazım Paşa tarafından makine başında bilgi verileceğine göre, illerin harekâta dair bütün muhabereleleri yalnız Kâzım Paşa ile olacaktır.

11. Bitlis Özel Harp Divanınca harp ve vatan hıyanetinden dolayı tutuklanan şahısların herhangi bir durumdan yararlanarak kurtulma teşebbüslerine mani olmak üzere Diyarbakır'a nakillerine lüzum olup olmadığı hakkında Kâzım Paşa'nın düşünceleri ile beraber Özel Harp Divanı faaliyetinin sekteye uğramaktan korunması suretiyle elde bulunan işlerin mümkün olan süratle sonuçlandırılmasını rica ederim.

12. Harekât bölgesi içinde veya civar olan illerin, durumun hassasiyet ve nezaketini göz önünde tutarak olayın büyümesi ve kamuoyunun karışıklıktan korunması için tedbir almaları lazımdır.

13. Bu harekâta kullanılmakta ve kullanılacak olan bütün kuvvetlerin ne durumda bulduklarının bildirilmesini ayrıca Kâzım Paşa'dan rica ederim.

14. 3.Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'ya, Bitlis, Muş, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Siirt, Ergani, Elazığ, Dersim, Erzincan illerine yazılmıştır."

Böylelikle tenkil harekâtına karar verilmiş ve bu iş için 1.Süvari Tümeni görevlendirilmek suretiyle de uygulanmasına başlanmış olunuyordu.

Tenkil harekâtına başlanacağı günlerde 3.Ordu Müfettişliği bölgesindeki birliklerin durumu şöyle idi:

3.Ordu Müfettişliği Karargâhu: Diyarbakır'da

7.Kolordu Karargâhu: Diyarbakır'da

2.Tümen Karargâhu: Siirt'te

1.Alay: Bitlis'te

18.Alay: Siirt'te

6.Alay: Midyat'ta

17.Tümen Karargâhu: Cizre'de

36.Alay: Cizre'de

63.Alay: Cizre'nin doğusunda

62.Alay: Cizre'nin kuzeydoğusunda

1.Süvari Tümen Karargâhu: Mardin'de

11.Süvari Alayı: Mardin'de

14.Süvari Alayı: Mardin'de

21.Süvari Alayı: Mardin'de

14.Süvari Tümen Karargâhu: Viranşehir'de

3.Süvari Alayı: Nusaybin'de

5.Süvari Alayı: Dîrik'te

28.Alay: Van'da

25.Alay: Çemişkezek'te

Bu arada henüz hükümet kuvvetlerinin etkisinden uzak bulunan ve topladığı kuvvetlerle 15 Şubat 1925'te Hakik köyüne gelen Şeyh Sait, burada kuvvetlerini derleyip toplamak ve bazı kararlar almak ihtiyacını duymuş ve toplanan mecliste şu kararlar alınmıştır:

Genç ili merkezi Darahini zaptedilecek;

Mukavemet görülürse karşı konacak, alınacak esirlere din yoluna girmeleri telkin edilecek;

Asilerden ölenler şehit sayılacak, mukavemet gösteren düşmanlar için şer'an kısas ve diyet bahis konusu olmayacaktır.

Asiler 16 Şubat'ta Hakik'ten Darahini üzerine hareket ettiriler. Yolda daha önce katılanlardan başka yeni katılanlar da oldu.

Asi kuvvetlerin genel karargâhu 16 Şubat ikindi vakti Cemahni'ye varınca, ileri kolların Darahini'ye taaruzla başladıkları, fakat henüz netice alınmadığı haber alındı. Şeyh Sait harekâtı hızlandırmak için hemen yoluna devam etti ve Darahini'ye yarım saat mesafede Kupar köyüne varınca şehrin düştüğünü öğrendi. Şeyh o geceyi Kupar'da geçirip ertesi sabah il merkezine girmek kararında idi. Oysa, gece Darahini'den gelen bazı kimseler, şehrin talan edilmekte olduğunu ve Başkomutanın(!) hemen oraya yetişmemesi halinde durumun çok kötüleşeceğini bildirdiler. Şeyh Sait harekete geçerek, gece yarısı maiyetindekilerle birlikte Darahini'ye girdi. Fakat inzibatı tesis edeceği yerde, ilkin Ziraat Bankası kasasını soymayı ihmal etmedi. Mal Sandığı kasasını, maiyeti önceden soymuştu.

İdareyi ele alan Şeyh Sait 17 Şubat sabahı önce halkı toplayarak irticakâr vaazda bulundu. Eski müftü Dalber'li Hacı İlyas'ı yeniden müftü ve Molla Hüsnü'yü de inzibat memuru tayin etti. Şube reisi ile vali, vilayet makamında gözaltına alınmıştı.

Görülüyor ki; bütün il merkezi, valisi, memurları, jandarması ve parası ile hiç bir tedbir almadan ve hemen hiç karşı koymadan asilerin eline geçmişti.

Asiler meydanı boş bulup sağa sola saldırdıkları bu günlerde hükümet gerekli tedbirlerin alınması ile meşguldü.

3. Ordu Müfettişliği 15/16 Şubat 1925'te İçişleri Bakanlığına sunduğu 1376 sayılı raporunda:

Genç'in işgali haberini Kulp ve Lice kaymakamlarından aldığı; Lice'nin de bu gece şakiler tarafından işgal edileceği haberi üzerine, Bitlis'teki piyade alayı ile bataryanın hareket ettirilmesi ve Bitlis'in de boş bırakılmaması için Siirt'teki alaydan bir taburla bir bataryanın Bitlis'e getirilmesinin lüzumlu olduğunu, Diyarbakır'daki süvari alayı bakiyesinin de yarın (16 Şubat 1925) Lice istikametinde hareketinin emredildiğini, bildirmiş ve 16 Şubat günü vilayetlerle 7.,8.,9. Kolordulara verdiği ve bilgi için İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığına ve 6.Kolorduya gönderdiği 126 sayılı şifresinde:

Asilerin Genç'i işgal ettikleri, Şeyh'in sıkıştığı taktirde doğu hudutlarımıza kaçmasını önlemek için özellikle Erzurum ve Van illeri ile 9.Kolordunun dikkat nazarının çekildiği ve alınan tedbirler arasında :

Makineli tüfekle takviyeli bir süvari müfrezesinin 14

Şubat'ta Diyarbakır'dan Piran'a gönderildiği;
Bir süvari alayının da bu gün (16 Şubat 1925) Lice istikametinde hareket ettirildiği;

Gerekli sınıflardan müteşekkil bir müfrezenin 17 Şubat'ta Bitlis'ten Genç üzerine gönderileceği;
Yeteri kadar bir kuvvetin de Siirt'ten Bitlis'e yürümekte olduğu;

17 Şubatta Diyarbakır'a gelecek olan 1. Süvari Tümenine nereye gideceğinin ayrıca bildirileceği;

14.Süvari Tümen Karargâhı ile Dirik'teki süvari kuvvetinin Mardin'e geleceği;

Bu gün Lice, Genç ve Hani bölgelerinde tayyare uçurulacağı;

Önceki emirlere göre hareket ettirilen birliklerin yakinen izlenmesi;

Bitlis'teki estersüvar müfrezesinin şimdilik Bitlis ili emrinde kalacağı;

Bunlardan başka valilerin harekât bakımından yapmaları gerekli bazı hususlar da bildirilmekte idi.

4. Ayaklanma Cephelerinin Kurulması:

3.Ordunun aldığı tedbirler henüz yeteri kadar etkili duruma geçmemiş olduğu içindir ki, 16/17 Şubat gece yarısı Darahini'ye giren Şeyh Sait, burada bulunduğu iki gün içinde ayaklanmanın program dairesinde genişletilmesi, cephelerin tutulması ve komutanların tayini gibi hususlarla meşgul olmuştu. Sonradan İstiklal Mahkemesinde verdiği ifadeye göre tasarladığı plan ve aldığı tertibat şöyle idi:

Çapakçur (Bingöl) Cephesi:

Can şeyhlerinden İbrahim ve Hasan ile civardaki beyler Çapakçur'un işgaline memur edilmişlerdi. Kasaba halkına mukavemet göstermemeleri hususunda talimat gönderilmişti. Şeyh Sait'in yanında bulunan Şeyh Şerif Çapakçur Cephesi Komutanlığına atandı ve adamları ile birlikte Çapakçur'a gönderildi. Burası alındıktan sonra Elazığ üzerine yürünecekti.Özellikle Gazik geçitleri tutularak hükümet kuvvetlerinin bu istikametten yetişmesi önlenecekti. Göynük ağalarına Çapakçur boğazının üst taraflarını tutmaları hususunda talimat verilmişti. Kiği boğazının korunması keza Can şeyhlerine bırakıldı.

Muş Cephesi:

Melikanlı Şeyh Abdullah Muş Cephesine komutan tayin edildi. Görevi, Erzurum ve Muş istikametlerinden gelecek ordu kuvvetlerini tutmaktır.

Diyarbakır Cephesi:

Ayaklanmanın en önemli hedefini teşkil eden Diyarbakır üzerine, Şeyh Sait bizzat hareket edecekti.

Darahini'de bu kararlar verilip uygulanmasına geçilirken, Şeyh Sait'e her taraftan katılmalar oluyordu. Hacı Sadık komutasında Zeki, Şerif oğlu Hacı Selim Ağa komutasında Gernuş aşiretleri ile Kupar Şeyhi Şerif maiyetleri ile isyan ordusuna katılmışlar ve mürettep yerlerine gönderilmişlerdi.

19 Şubat 1925 akşamı Şeyh Sait, emrindeki asi kuvvetlerle birlikte Diyarbakır istikametinde ilk aşama

olan Lice'ye hareket etti. Yolda, Hani bucağının; asilere katılan Hanili Mustafa ve eski müftü Salih'in komutasındaki Hanililer, Serdi köylüler ve diğer civar köyler halkı tarafından işgal edildiği haberi alındı. Hani Bucak ve Telgraf Müdürleri esir edilerek Şeyhin emri ile Darahini'ye gönderildiler.

Bu sıralarda Ankara'daki siyasi çevrelerin meseleyi gereği kadar ciddiye almadığı görülüyordu. Nitekim; 18 Şubat 1925 günü yapılan Büyük Millet Meclisi toplantısında milletvekillerinden birinin verdiği bir soru önergesi üzerine İçişleri Bakanı Cemil Bey şu açıklamayı yapmıştı:

"Arkadaşlarımızdan birisi Genç olayı hakkında soru sordular. Genç'te Şeyh Sait adında bir eşkiya çıktı ortaya, taraftarları ile beraber etrafta yağmacılığa başladı. Fakat hükümetimizin ciddi tedbirleri sonucunda pek yakında hemen bastırılacağı tabiidir."

İçişleri Bakanının olayı küçük göstermeye gayret etmesine rağmen durumun içyüzünü gören hükümet, işi sıkı tutmak lüzumunu hissetmişti. Atatürk olayı adım adım takip ediyordu. Bu arada İstanbul'da Heybeliada'da istirahat etmekte bulunan Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve eski Başbakan İsmet İnönü'ye, hemen Ankara'ya gelmesi tebliğ edildi.

5. Ordu Birliklerinin Asilerle Teması:

3.Ordu Müfettişliğinin ayaklanmanın niteliği hakkındaki düşüncesine göre, olay, padişahlık, hilafet, şeriat ve Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi... irticakar bir propaganda maskesi altında tamamen Kürtçülüktü. Bu amaçla hazırlanmakta iken Piran'da vakitsiz olarak başlayan ayaklanma Piran, Lice ve Genç çevresinde mahsur kalmıştı. Bu durumda 1. Süvari Tümeni Piran'dan başlayarak Hani ve Lice genel doğrultusunda gereken temizlemeyi yaptıktan sonra Genç'e yönelecek, bu arada Bitlis'ten gelecek batarya ile takviyeli piyade alayı da Genç'e varmış veya yaklaşmış olacaktı. Asiler diremediği takdirde yakma ve yıkma yapılmayacak, sadece asilerin bulunduğu mevkiiler sarılarak başlarının yakalanması ile yetinilecekti. Bu maksatla görevlendirilen ve 14 Şubatta Diyarbakır'dan Piran istikametinde hareket etmiş bulunan Binbaşı İbrahim komutasındaki müfrezeye, 16 Şubat 1925'te Şeritan köyünde (Elki'nin 9 km. kuzeybatısında) bulunduğu sırada Piran yönünden gelen tahminen 500 kadar asinin saat 11.00'de köye yaptığı kuşatıcı taaruz, müfrezenin karşı taaruzu ile durdurulabildi.Saat 16.30'a kadar devam eden çarpışma sonunda müfrezeye daha fazla ilerlemeyerek Kliš köyünde kalmış ve 18 Şubatta Ekil köyüne gelen 1. Süvari Tümeni (Tümen Karargahı,bir süvari alayı,tümen topçusu) ile birleşmişti. 16 Şubat günü yapılan çarpışmada asilere komuta eden Piran okulu öğretmeni Fahri öldürülmüş, müfrezeden de Teğmen Fevzi ve bir er yaralanmıştı. Diyarbakır'dan Lice istikametinde gönderilen 21. Süvari Alay Komutanı Yarbay Hüsnü emrindeki müfrezeye ise; 17 Şubat akşama doğru Lice'nin 8 km. kadar güneydoğusunda Sis boğazından geçerken asi kuvvetlerin baskınına uğrayarak Alibardak'a çekildi. Alayın Sis boğazında uğradığı bu başarısızlığı telafi etmek için Ordu Müfettişliği Süvari Uzmanı Yarbay Hüseyin, emrinde piyade ve süvariden mürettep bir müfrezeye olduğu halde 19 Şubatta Lice'ye gönderilmiş, Alibardak'a çekilen müfrezeye de bunun emrine verilmişti.

Hüsni Bey müfrezesi baskına uğramadan önce, bir subay komutasında 15 eri Piran köyü istikametinde ilerleyen Binbaşı İbrahim müfrezesi ile irtibat için çıkarmıştı. Bu küçük kıta irtibat sağlama maksadı ile bilmeyerek o sıralar asilerin elinde bulunan Piran köyüne girdiği vakit asiler tarafından esir edilmiş, fakat sonradan Hani'de bulunan Süvari Tümenine katıldığı öğrenilmişti.

Yarbay Hüseyin'in komutayı üzerine almasından sonra 19/20 Şubat gecesini Karasi köyünde geçiren müfreze, 20 Şubat sabahı Zoğburun-Liçok istikametinde hareket etti. Tepecik ve Mehmetyan köyleri hizasına geldiği sırada bu köylerdeki asilerin ateş etmesi üzerine asilere karşı cephe aldılar. Asilerin ateşi çok yoğundu. Ayrıca bir kısım kuvvetleri ile müfrezenin sağından ve solundan Fis boğazı istikametinde ilerlemeye başladılar. Durumu tehlikede gören müfreze komutanı Yarbay Hüseyin çekilme emrini verdi ve o sırada kendisi de şehit oldu.

Müfreze, Şeyh Melikan'a gelinceye kadar sağ ve solundaki köylerin ateşine uğramış ve güçlüğü Alibardak'a çekilebilmişti. Taaruz eden asilerin gerçek miktarı bilinmemekle beraber 1000'den fazla oldukları tahmin edilmiş, ayrıca civar köyler halkının da her an harekete hazır buldukları anlaşılmıştı. Müfrezenin uğradığı bu ikinci yenilgide 3 er şehit, 2 er yaralı verilmiş, ayrıca bir jandarma subayı, 38 er, ağırlıklar ve muhafız erleri asilerin ellerine geçmişti.

Bu yenilginin başlıca sebebi; asi kuvvetlerin sığındığı arazinin çok arızalı, müfrezede piyade bulunmaması ve erlerin genellikle acemi olması idi.

Aldığı raporlarla durumu yakinen izleyen ve Ordu Müfettişliğinin tenkil konusundaki düşünce ve önerilerini genellikle uygun bulan Genelkurmay Başkanlığı 21 Şubat 1925'te verdiği emirde:

"Ayaklanmanın büyümesi ihtimaline karşı hazır ve kuvvetli bulunmak lüzumunu kabul ederim. Fakat bu lüzum siyasi durumun değişik olduğu şu günlerde diğer cephelerimizdeki seferberlik tertibatımızı bozmamalıdır.

Ayaklanma bölgelerinde askerin küçük düşücü başarısızlığına meydan vermemek pek önemlidir. Fakat aşağıda belirtileceği üzere alay halinde ve gereğinde tümen halinde toplu buldukça asiler için önemini kavrayacaklar ve yalnız seyyar jandarmaların tarama hareketini yapması bile yeter gelecektir. Jandarmaların başarısızlığı o kadar önemli değildir. Fakat alay ve tümen ile yetişilecek şiddetli darbeler indirilmelidir. Bu sebeple şu tertibatın alınması uygun olur:

Erzincan'daki 11. Alayın Bayburt'taki taburu da bir dağ bataryası ile birlikte Erzincan'a alınır.

Elbistan'daki 13. Alay Elazığ'a alınır. Ancak her alayın beraberinde topçu bulunması faydalı olduğundan Bayburt'tan gelecek bataryanın bir takımı Çemişkezek'te, bir takımı da Elazığ'da bulunur.

Maraş'taki 2. Alayın Urfa'ya gönderilmesi 5. Kolorduya emredilmiştir.

12. Tümeden evvelce hazırlanmış olan piyade alayı da Erzurum'a alınır.

Diğer kıtalar için de şu tertibatın alınması uygun olur :

14. Süvari Tümeninin Nusaybin'deki alayı şimdiden Mardin'e alınmalıdır. Viranşehir'de yeni hudut taburu teşekkül edince, taburun en çok iki bölümü hududa verilecek diğer iki bölümü Viranşehir'de bulunmalı ve taburun teşekkülünden sonra Viranşehir'deki süvari bölükleri de Mardin'deki alayına katılmalıdır.

Urfa'ya piyade alayı gelince, oradaki süvari alayı da Mardin'e alınarak tümenin toplanması uygun olur. Yalnız iki sahra topu piyade alayı emrine girmek üzere Urfa'da bırakılmalıdır.

İçişleri Bakanlığına arzedildiği üzere Viranşehir Hudut Taburu teşekkül edince Cizre Hudut Taburunun kamilen Dicle doğusuna alınması uygun olacaktır. Aşıta Hudut Taburu da teşekkül edince, Dicle doğusunda; Çölemerik, Aşıta, Cizre Hudut Taburları bulunacaktır ki, çok kuvvetli bir alay demektir. Bundan sonra 17. Tümenin alaylarından birisi Siirt'e, birisi de Garzan'a alınır ve Siirt'teki 18. Alayın taburu Bitlis'e, Garzan'daki 6. Alayın taburu Midyat'ta alaylarına katılırlar. Garzan'da Siirt Estersüvar Taburu toplandıktan sonra 63. Alay Diyarbakır'a alınır.

Yukarıdaki hususlar uygulandığı takdirde :

Nasturilere karşı Van'daki 28. Alay ile Şırnak'ta toplanacak 36. Alay ve üç hudut taburu kuvvetli bir tümandır. Esasen Nasturiler bu kadar kuvvetle tedip olunmuştur.

Erzincan'da 11. Alay, Çemişkezek'te 25. Alay, Elazığ'da 13. Alay bir tümandır.

17. Tümeden Diyarbakır'a gelecek alayla Sarıkamış'tan Erzurum'a gelecek alay, Muş ve Genç dolayındaki 1. Alay ve Muş Estersüvar Taburu da bir tümandan fazla bir kuvvet teşkil ederler.

Siirt, Bitlis ve Midyat'taki alaylarla Siirt Estersüvarı da kuvvetli bir tümen vücuda getirir.

1. Süvari Tümeni toplanmıştır. 14. Süvari Tümeni de yukarı da açıklandığı üzere Mardin'de toplanmış olacaktır.

Bu suretle Nasturilere karşı bir tümenlik kuvvetimiz ve Nasturiler ile Kürt bölgesi arasında bir tümen kuvvetimiz. Ayaklanma bölgesinin doğu ve batısında birer tümenlik piyade, güneyde iki tümenlik süvari kuvveti toplanmış olacaktır.

Maraş'taki alay ile Dicle batısında kalan güney hudut taburları bu hesaptan hariçtir. Bu kuvvetler ayaklanma bölgesi civarında toplanmaya başlayınca, hatta hareketleri haber alınınca asiler üzerinde derhal etkisini gösterir. Kısmen açık, kısmen de kapalı propaganda şifreleri ile bu etkiyi çoğaltmak da mümkündür. Buradan da bu maksatla (P) şifresidir cümleleriyle başlayan şifreler verilecektir.

Asilerin yaydıkları bildireler önemli değildir. Zayıf olduklarını gösterir. Subayları bildirelere sokmuş olmaları, subaylara, asilerin sakat düşüncelerini anlatmak bakımından belki faydalı olmuştur. Subayların bunu bilmesini faydalı telakki ederim. Durumu pek iyi görüyorum. Bu kıtaların alacakları tertibatla her türlü engel ve zorlukların giderileceği kanısındayım.

Avrupa'dan yeni gelen uçaklarımızdan bir takım uçak Diyarbakır'a gelecektir." denmekte idi.

Piran ve dolaylarındaki ayaklanmayı tenkille görevli bulunan İbrahim Bey Müfrezesi 19 Şubatta asi kuvvetlerle yaptığı üç saatlik bir çarpışma sonunda Piran ve civarındaki köyleri asilerden tamamen temizlemiş ve burada hükümet otoritesini kurmuştu. Bu arada asileri uyarmak için yayınlanan bildireye rağmen Piran, Mezria ve Bozbent köyleri halkının asilere katıldıkları öğrenilmişti.

20 Şubatta başarısızlığa uğrayarak Alibardak'a çekilen müfreze komutanı Yarbay Hüseyin'in şehit olması dolayısı ile müfreze komutanlığına atanan Keramet'in Bey bir sahra takımı ve bir piyade bölüğünden mürettep kuvvetle 21 Şubatta Alibardak'a gönderildi. Aldığı görev;

22 Şubat'ta Farasi tepeye kadar ilerlemek ve bölgedeki köyleri tedip etmekte. Buradan daha ileri gitmesi, Hani-Lice istikametinde ilerleyen 1. Süvari Tümeninin hareketına bağlı olacaktır.

Görülüyor ki bu müfreze 17 Şubat'ta Sis boğazı civarında başarısızlığa uğramakla kalmamış, ayrıca 20 Şubat'taki bu çarpışmada da müfreze komutanının da şehit olmasına sebebiyet veren ikinci bir başarısızlığa uğramıştı. Ardından olan bu başarısızlıkların sebebi; müfrezelerin küçük ve tedip görevini yapamayacak kadar kuvvetsiz olmalarındandı. Oysa daha işin başında bu gibi başarısızlıkların asilere karşı bir yılgnlık doğuracağı, buna karşılık asilerin morallerini yükseltmekle beraber hala sakin ve muti olan köyler halkının da asilere eğilim ve katılmalarını gerektireceği şüphesizdi. Bu sebeple, bundan sonra herhangi istikamette gönderilecek bir müfrezenin mutlak başarılı olacak kadar kuvvetli bulunması ve mümkün olduğu takdirde en az iki topla takviyeli bir alaydan daha az kuvvette olmaması dikkate alınmıştı.

21 Şubat günü kısa süren bir çarpışmadan sonra Hani'ye giren 1. Süvari Tümeninin durumu ise:

22 Şubat sabahı Hani'yi çeviren asi kuvvetlerle başlayan çarpışma akşama kadar sürmüş ve sonunda asiler yenilerek çekilmeye başlamışlardı. Tümen kıtaları intizamsız şekilde çekilen asileri takibe geçmişler ve Hani'den bir hayli uzaklaşmışlardı. Kasabada yalnız topçu, makineli tüfek, bir miktar acemi er ve hayvan kalmıştı. Guruptan yarım saat sonra asiler 300-350 kişilik bir kuvvetle Hani'nin doğusundan, miktarı tespit edilemeyen diğer bir kuvvetle de güneyden olmak üzere Tümenin Hani'de kalan kuvvetleri üzerine baskın şeklinde taarruza geçtiler. Asiler "teslim... teslim... salliala Muhammet" sadaları ile ve pek cesurane yaptıkları saldırı sonunda Hani'deki kuvvetleri esir aldılar. Tümen karargâhı, tugay karargâhı ve 14.Suvari Alay Karargâhı ile 150 atlı güçlkle asilerin etkisi dışında kalan Şeritan'a çekilebildi. Bu baskında 14.Süvari Alay Komutanı yaralanmış, bir binbaşı, üç yüzbaşı, dört teğmen asiler tarafından esir alınmıştı.

Tümen bu durumda, ayaklanma bölgesine gönderilen birliklerin gelmesine kadar bulunduğu yerde savunmada kalacak, ancak bu bekleme sırasında ayaklanma alanının büyümemesine çalışılacaktı.

Ayaklanmayı bastırmakla görevli birliklerin 21 Şubat 1925 durumu şöyle idi:

Bitlis'te bulunan 2.Tümenin 1.Piyade Alayı ve bir dağ bataryası Genç'e hareket etmiş;

De'de bulunan 2.Tümen Topçu Taburu Siirt'e gelmiş; Siirt'te bulunan 2.Tümenin 18.Alayından bir tabur ve bir dağ bataryası Bitlis'e alınmış;

1.Süvari Tümeni Piran-Hani-Lice istikametinde asileri takiple görevlendirilmiş;

Erga'da bulunan 17.Tümenin dağ bataryası Elazığ'a alınmış;

14.Süvari Tümen Karargâhı ile Dirik'teki iki süvari bölüğü Mardin'e alınmış;

Midyat'ta bulunan 2.Tümenin 6.Piyade Alayından bir tabur Diyarbakır'a hareket etmiş;

8.Kolordu Süvari Bölüğü Kığ'ya ve Urfa'daki dağ bataryasının iki topu Diyarbakır'a hareket emrini almıştı. Ayrıca:

3.Tümen 11.Piyade Alayının Bayburt'taki taburunun bir

dağ bataryası ile Erzincan'a gitmesi ve bataryadan bir takımın Çemişkezek'e, bir takımın da Elazığ'a;

Elbistan'daki 2.Tümenin 13.Alayının Elazığ'a ve Maraş'taki 7.Tümenin 2.Alayının Urfa'ya;

12.Tümenden daha önce Nasturi hareketi dolayısıyla hazırlanmış bulunan piyade alayının Erzurum'a;

14.Süvari Tümeninin Nusaybin'de bulunan alayının Mardin'e alınması ve Viranşehir'de yeni sınır taburunun teşekkülünden, keza, piyade alayının da Urfa'ya gelmesinden sonra 14.Süvari Tümeninin Mardin'de toplanması ve bu tümenin kuruluşunda bulunan topçu taburundan iki sahra topunun Urfa'daki 2.Alay emrinde bırakılması;

Viranşehir Hudut Taburunun teşkilinden sonra, Cizre Hudut Taburunun kâmilten Dicle doğusuna alınması emredilmiş bulunuyordu.

Bu günlerde asiler tarafındaki durum ise şu şekilde gelişmekte idi:

19 Şubat akşamı Lice üzerine yürüyen Şeyh Sait ve avnesi Lice'ye 1,5 saat mesafede Tilek köyüne geldiklerinde kendilerini karşılayan Mehmet Şerif Hoca, Şeyh'e o gece çok kan döküleceğinden söz ederek Lice'ye girmemesini tavsiye etmişti. Bunun üzerine Tilek'te ordugâhını kuran Şeyh Sait, gece Lice ileri gelenlerinden 30 kadarını toplamış ve yapılan görüşmede Lice'ye girmemeye karar vermişti. Tam bu sırada kardeşinden aldığı bir haberden Serdi köylü Şeyh Mehmet Mehdi'nin, hükümet kuvvetlerinden bir alayı Fis ovasında bozarak Diyarbakır istikametinde geriye attığı öğrenilmişti.

Ordu birliklerine karşı kazanılan bu başarı asilerin morallerini herhalde çok yükseltmiş olacak ki, bozguna uğrayan alayı geriden kuşatmak üzere Karaz, Mehmetyan, Tepecik köyü, Havri, Şaklat cephelerini tutmaya koştular.

20 Şubat ikindi vakti Lice'nin güneyindeki Hezan köyüne varan Şeyh Sait, piyade, süvari ve topçudan müteşekkil hükümet kuvvetlerinin Lice'ye yaklaşmakta olduklarını haber almış ve yukarıda adı geçen mevkiilerin bir an önce tutularak cephenin kurulmasını çabuklaştırmak için emir vermişti.

21 Şubat günü gün doğarken başlayan muharebe öğleye kadar devam etmiş ve neticede hükümet kuvvetleri hayli esir, bir miktar cephane, bomba ve tüfek bırakarak çekilmişti. Muharebeden sonra Havri köyünde geceleyen Şeyh Sait'e, Piran'ın milis kuvvetleri tarafından geri alındığı, Piran'daki asilere komuta eden öğretmen Fahrî'nin öldüğü, Hani'nin de tekrar hükümet kuvvetlerinin eline geçtiği bildirildi. Hatta Piran'ı geri alan Hacı Halit ve Hacı Akif Beyler, Şeyh Sait'e teslim olmasının hakkında daha hayırlı olacağını tebliğ etmişlerdi. Evvelce Fis ovası ve Hezan'dan geri çekilmiş olan alayın da Hani civarında Pendar köyünde yeniden mevzi girdiğini haber verdiler. Darahini ile ulaşımın kesilmemesine çok önem veren Şeyh Sait, bu raporları alır almaz 22/23 Şubat gecesi kuvvetlerini Hani civarındaki alay üzerine sevk etmiş, akşam saat 19,00'a doğru bir batarya top ile mermilerini bırakarak Diyarbakır istikametinde çekilmeye başladığı için asiler önce Hani'ye girdiler. Şeyh Sait de 26 Şubat'ta Hani'ye geldi.

6. Kısmi Seferberlik:

Hükümet, ayaklanmanın süratle ve kesinlikle bastırılması için kısmi seferberliğe karar vermiş bulunuyordu. Bu karara göre seferber olacak kıtalar şunlardı:

7.Kolordu

5.Kolordu (41.Tümen Topçusu, 7.Tümen Obüs Bataryası ve bazı bağlı birlikler hariç)

6.Kolordudan yalnız 5.Tümen

8.Kolordudan 11.Alay ve 3.Topçu Alayı

Bu birliklerin seferber mevcuduna çıkarılması için gereken emir ve subayların süratle celbi, Vesaiti Nakliye Komisyonlarının teşkili ve tabur mevcutlarının binlere yükseltilmesi Milli Savunma Bakanlığında emredilmiş bulunuyordu.

Kısmi seferberlik kararına göre seferberlik emri alan birliklerin 24 Şubat 1925 durumu şöyle idi:

3.Ordu Müfettişliği Karargâhı: Diyarbakır'da

7.Kolordu Karargâhı: Diyarbakır'da

2.Tümen Karargâhı: Siirt'te

6.Alay, Bir Sahra topçu taburu: Midyat'dan Diyarbakır'a yürüyüşte

1.Alay, bir dağ bataryası: Muş'ta

18.Alay, bir dağ topçu taburu: Siirt - Bitlis bölgesinde

17.Tümen Karargâhı: Cizre'de

25.Alay: İzoli'de

25.Alaydan bir müfreze: Çemişkezek'ten Elazığa yürüyüşte

62.Alay: Babço'da

63.Alay: Besbin'de

12.Tümenin 36.Alayı: Cizre - Şırnak bölgesinde

1.Süvari Tümeni: Maden'de

14.Süvari Tümen Karargâhı: Mardin'de

3.Süvari Alayı: Nusaybin'de

5.Süvari Alayı: Mardin - Viranşehir bölgesinde

54.Süvari Alayı, bir topçu bataryası: Urfa'da

7.Kolordu topçusu: Diyarbakır'da

İki uçak: Diyarbakır'da

5.Kolordu Karargâhı: Konya'da

7.Tümen Karargâhı: Adana'da

2.Alay: Maraş'ta

23.Alay: Mersin'de

41.Alay: Dört Yol'da

19.Alay: Karaman'da

12.Alay: Kayseri'de

6.Kolordudan 5.Tümen Kararg.: Sivas'ta

13.Alay: Elbistan'dan Malatya'ya hareket halinde

9.Alay: Sivas'ta

10.Alay: Karacahisar'da

8.Kolordudan:

11.Alay: Erzincan'da

3.Topçu Alayı: Erzincan'da

9.Kolordudan:

12.Tümen Karargâhı: Hasankale'de

9.Tümenin 28.Alayı bir dağ bataryası: Van'da

7. Elazığ'ın Düşmesi:

Asiler Genç'ten ve Çapakçur'dan sonra yavaş yavaş Palu'ya doğru yürüdüler. Asileri Murat nehrinin batısına geçirmemek için önceden Havik geçidine bir müfreze gönderilmişti. Fakat asiler 23 Şubat günü Murat nehrini geçtiler ve Havik'te bulunan müfrezeyi subayları ile beraber, Bucak Müdürü de dahil olduğu halde esir ettiler. İleri hareketlerine devam eden asiler, Elazığa 3-4 saat

mesafedeki köyleri de işgal ederek 24 Şubat sabahı saat 0300'te, Elazığ il merkezinin çevresine yerleştirilmiş bulunan kuvvetler üzerine taarruza başladılar. 20'er ve bir makineli tüfekten müteşekkil küçük bir müfreze tarafından korunan Hanık köyü (Hüseynik köyü) güneyindeki cephane deposu asilerin eline geçmiş ve yağma edilmeye başlanmıştı.

Berberinde Elazığ Valisi olduğu halde olay yerine gelen 17. Tugay Komutanı Albay Osman, hayatını tehlikeye atacak derecede cesaret göstererek orada bulunan erlerin de gayreti ile asileri cephane deposundan tart etti ve biraz sonra Beyyurdu'daki topçu mevzilerine geldi. Osman Bey'in emri üzerine batarya, Beyyurdu tepelerinin en hakim noktalarına mevzi değiştirmişti. Bu tepelere doğru, yürüyüş kolunda ilerlemekte olan takriben 300-400 kişilik asi kuvvet üzerine açılan ateş sonucu düşman yürüyüş kolu dağıldı ve kısa bir süre hareketsiz kaldı. Fakat dağınık bir halde ilerlemeye başlayan asiler kısım kısım Beyyurdu tepeleri doğu ve kuzeydoğu eteklerindeki ölü noktalarda toplandılar. Ancak, görünen kırsımları ateş altına alınabiliyordu. Bu suretle asiler küçük gruplar halinde topçu mevzilerine yaklaşmıştı. Elde fazla kuvvet bulunmadığından durumu muhafaza etmekten başka çare yoktu. Asiler öğleye doğru topçu mevziinin kuzeyinde bulunan ve takriben 250-500 metre mesafedeki taşlıklı sırtları işgal etmiş, daha fazla ilerleyememişti. Başından beri civardaki muharebeyi bizzat idare eden 17.Tugay Komutanı Albay Osman, duraklayan asiler üzerine milis kuvvet sevk etmek üzere henüz oradan ayrılmıştı ki, tepeyi kuzeyden çeviren sırtlar gerisinden 400 kadar yaya ve 20-30 atlı asi ansızın hücumu kalktılar. Hernekadar bunlar üzerine de ateş edildi ise de 20 kadar erle bunları durdurmak imkânı olmadı ve düşman Beyyurdu tepesini de işgal etti. Bu çarpışmada erlerden bir şehit, iki yaralı vardı ve orada bulunan 25. Alay 1. Tabur Komutanı, Batarya Komutanı, makineli ve piyade takım subayları için de esaret muhakkaktı. Son bir gayretle batarya asilerin eline düşmekten kurtarılmak istenmişse de ürken hayvanlar topları devirdiler, erler dağıldı ve bu sırada Topçu Tabur Komutanı ile Batarya Komutanı esir edildiler. Piyade Tabur Komutanı Binbaşı Zeki, Tabur Emir Subayı üsteğmen Burhanettin Özkök (Emekli Tuğgeneral) ve diğer subaylar güç halde kurtulabildiler. Osman Bey şehrin doğusundaki kışla meydanında bir savunma hattı kurmak istedi. Ortada şehrin ilerigelenlerinden başka ne muntazam bir kuvvet ve ne de asilere karşı savaştacak silahlı ahali vardı. Bu sebeple orada da bir savunma olanağı olmadı. Şehrin batısında savunulmaya çalışıldı, o da mümkün olmadı ve nihayet Murat üzerindeki İzoli köprüsüne çekilmek zorunluğunda kaldı.

Asiler şehre girer girmez önce jandarma dairesini yağma ettiler. Hapishanedeki tutuklular ve hükümlüler serbest bırakıldı. Adliyedeki evrak yakıldı. Bu sırada hükümet binasına giren asi lider Şeyh Şerif, ahaliyi toplayarak maksat ve gayesinin, dini ve Kur'anı kurtarmak olduğunu, ahaliye katiyen tecavüz niyetinde olmadığını söylüyordu. O, bu teminatı verirken, öte yandan avenesi evleri ve mağazaları yağmaya başlamışlardı. Bu alçakça hareket karşısında halk Şeyh Şerife başvurmuşsa da çapulculuk önlenememişti.

25 Şubatta asiler münadiler (herkes duysun diye bir şeyi bağırarak söyleyen kimseler) vasıtasıyla "Malatya'ya gidiyoruz. Müslüman olan arkamızdan gelsin." haberini

yaydılar. Bu arada Hanik köyü civarındaki Kürt köyleri halkı silahsız olarak Elazığ'a gidiyorlardı. Maksatları gelen asilerle şeyhlerinin başarısını tebrik etmekti.

Din propagandası öylesine etkili olmaktaydı ki, halk ayaklanmanın bastırılmasında hükümete yardıma yanaşmıyordu. Asilerin yağmaya başlamaları üzerinedir ki, Elazığ halkı aklını başına almış, karşılaştıkları felaketin büyüklüğünü görmüş ve asiler karşısında cephe almıştı.

Olayı öğrenen Genelkurmay Başkanlığı 24 Şubat günü Malatya Valisi aracılığı ile İzoli'de bulunan 17.Tugay Komutanına verdiği emirde:

Elazığ'dan İzoli'ye gelen ve gelecek olan subay ve erlerden derhal bir birlik teşkil ederek asilerin Malatya istikametinde ilerlemelerini durdurmasını ve Fırat'tan güneye geçmelerine engel olmasını istemekte ve; Malatya'da seferber olmaya başlayan erat ve subaylar toplandıkça, Malatya'daki 63.Alay Komutanı Yarbay Ali tarafından İzoli'ye gönderilerek Tugay Komutanı emrine verileceğini bildirmekte idi.

Durumu yakinen izleyen Cumhurbaşkanı Atatürk de, 26 Şubatta Malatya Valisi aracılığı ile İzoli'de 17.Tugay Komutanı Albay Osman'a verdiği emirde:

"Durumunuz, tertibatınız, düşünceniz hakkında ait olduğunuz resmi makamlara elbette bilgi verdiniz. Gereken emirleri ve talimatı alacaksınız. Ben de size hatıra olarak bir iki noktayı bildireyim:

Asiler ciddi muharebe ve çarpışma sonucunda değil, mensuplarının ve müritlerinin çağrısına uymak suretiyle ve bunların kendilerine katılması ile Elazığ'a kadar gelebilmişlerdir. Silahlı kuvvetleriniz arasında sizin yerli dedüğünüz ülküsüz erlerin bulunuşu sizi şimdi bulduğunuz yere ve duruma gelmeye zorlamıştır. Bu durum sizin için dikkat ve uyanıklığı gerektiren bir noktadır. Bundan sonra ülkeyi savunmak için kullanacağınız vasıtalarda bu noktaya dikkat buyurunuz. Asilerin silahı, aldatmayı, bozgunculuğu ve din ile şeriati vasıta ittihaz ederek bilgisizlikten faydalanmadır. Sizin karşı vasıtanız ve savunmanız, bütün bu sahtekârlıkların emriniz altında olanlara ve temasta bulunanlara layıkı ile ve süratle anlatılmasında ve şuurlu hareketinizdedir. Bilgisizlik ve gafillığın çokluğu karşısında durumunuzu bozarak dağılmak elbette aleyhimizdedir. En az sayıda da olsanız varlığınızın korunması bizce değerlidir. Geçmesi zorunlu olan birkaç günü mevcudunuzu koruyarak kazanmak tercihe değer. Ayrıca durumunuzun olağanüstü olduğundan ve bunun gereği olarak olağanüstü tedbir almaya zorunlu olacağı-

nızdan beni haberdar etmelisiniz. Malatya halkı cumhuriyete sadık ve irticaa düşmandır. Bu bilinmektedir. Bu değerli unsurlardan büyük ölçüde faydalanma olanağını elde ediniz. Bu öğütlerim bağlı olduğunuz makamlardan alacağınız kesin emirlerin yapılmasında size yardım eder umudundayım."

Aynı gece (26 Şubat) Genelkurmay Başkanlığı da tugay komutanına verdiği emirde:

Atatürk'ün emrine uygun hareket etmenin önemine değindikten sonra, 26 Şubat akşamı Arga'ya gelecek olan 13. Alay ile derhal irtibat kurarak Alayın süratle Malatya'ya gelmesini sağlamasını ve o zamana kadar kazanılması gereken iki üç günün Malatya'nın vatanperver evlatlarının da katılması ile herhalde kazanılacağından emin olduğunu bildirmişti.

Bir yandan Elazığ'ı işgal eden asilere karşı askeri tedbirler alınırken diğer yandan asilerin yağmacılığı ve çapulculuğuna karşı cephe alan halk, silaha sarılmış ve giriştiği savaşa sonunda 26 Şubatta asi Kürtleri, şehri boşaltmaya mecbur etmişlerdi. Firar eden asilerin büyük bir kısmı Palu doğrultusunda çekilmişlerdi.

Palu'ya gelen Şeyh Şerif tekrar Elazığ'a yürümek istemişse de Pertek yönlerinde, Doğu Dersim ve Mazkirt'ten gönderilen gönüllü aşiret kolları ile yaptığı çarpışmada fazla zayıf vererek Bulanık köyüne çekilmeye mecbur olmuştu.

Bu olaylar üzerine Elazığ ve Havalisi Komutanlığına atanan 17.Tümen Komutanı General Nurettin, 1 Mart 1925'te Elazığ'a görevi başına gelmiş, bu arada 13. Alay da asayışı sağlayarak Palu bölgesinde yapacağı tedip harekâtı hazırlığına başlamıştı. Bu günlerde Ankara'daki siyasi faaliyetler de oldukça ciddi bir safhaya girmiş bulunuyordu.

(Devamı gelecek sayıda)

1. Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul, Hisar Matbaası, 1955, s. 7-8.
2. Behçet Cemal, age., s. 1.
3. Behçet Cemal, age., s. 19-21.
4. Behçet Cemal, age., s. 13-14.
5. Behçet Cemal, age., s. 14-15.
6. Behçet Cemal, age., s. 15-16.
7. Behçet Cemal, age., s. 16-18.
8. Behçet Cemal, age., s. 18.
9. Behçet Cemal, age., s. 22-23

* * *

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ PROGRAMI, TÜZÜĞÜ VE BAZI ETKİNLİKLERİ

"Kürdistan Teali Cemiyeti" nin Kürdistan ulusal demokratik savaşımındaki rolü ve önemi yadsınamaz. Ne var ki dönemin birçok diğer girişimleri gibi bu örgüt konusunda da henüz doyurucu bilgi ve belgelere sahip değiliz. Kürdistan tarihinin çeşitli süreçlerinin aydınlatılması her şeyden önce çok yönlü araştırma ve incelemelerin yapılmasına bağlıdır. Biz burada, sorunun belirli yönlerine ışık tutabileceği kanısıyla Prof. T.Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasal Partiler" adlı araştırmasının "Mütareke Dönemi"ne ayrılan 2.cildinde yer alan "Kürdistan Teali Cemiyeti" ile ilgili bazı bilgi ve belgelere değinmek istiyoruz. Yazarın kendi yaklaşımı ve giriştiği yorumlar bir yana, "Mütareke Dönemi"nin siyasal örgütleri konusunda her kesin kolayca uzanıp elde edemeyeceği oldukça zengin bir belge koleksiyonu sunduğunu burada belirtmeliyiz.

Yazar M.Emin Bozarıslan, "Jin" dergisinin Latin harfleriyle yapılan baskısının birinci cildine yazdığı "Sunuş" yazısında "Kürdistan Teali Cemiyeti"ni kuruluşu, gelişimi, politikası ve çeşitli etkinlikleri yönünden incelerken bu konuda henüz yanıt bekleyen bazı sorunların da altını çiziyor. Bunlar, sözkonusu "cemiyet"in kuruluş tarihi, "Jin" dergisinin kapanış nedenleri, derneğin program ve tüzüğünün henüz elde edilmemiş olması gibi sorunlardır. Prof. T. Zafer Tunaya'nın Şubat 1986'da yayımlanan sözkonusu eserinde bu sorunların bazılarına yanıt verecek bir takım bilgi ve belgeler bulmaktayız. Biz kendi yorumumuzu fazlaca öne çıkarmadan bu belgelerden bazılarını sunmaya çalışacağız.

Prof. Tunaya, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin 17 Kanun-ı evvel (Aralık) 1334 (1918)'de kurulduğunu belirtiyor. Buna kaynak olarak, zamanın Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 22 Mayıs 1335 (1919)'da Başbakanlığa yazdığı bir yazıyı gösterir ve ilgili bölümü olduğu gibi aktarır: "... Ayandan Seyyit Abdülkadir Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde zevat-ı malumeden mürekkep olarak Dersadette teşekkül eden ve 17 Kanun-ı evvel 334 tarihinde alalusul ilmühaber ita edilmiş olan Kürdistan Teali Cemiyetine..." (BBA, Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıt Varakası defteri). Böylece Kürdistan Teali Cemiyeti'nin resmen kuruluş tarihi adı geçen yazıdan sap-

tanmış bulunuyor (Age. s.186 ve dipnot 1).

Prof. T. Z.Tunaya, "Mütareke Dönemi"nde kurulmuş olan Kürt örgütleri arasında, giriştiği eylem ve etkinlikleri bakımından en önemlisinin Kürdistan Teali Cemiyeti olduğunu belirttikten sonra, "Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Meşrutiyet dönemine oranla ayrılıkçı sayılmasını, Nizamnamesinden çok, eylemsel yönüne bağlamak mümkündür. Cemiyet Wilson ilkelerinin "Kürt Milletine" de uygulanmasını istemektedir." diyerek bu nitelikte bir örgütün kurulmasına "İstanbul Hükümeti"nin "nasıl" izin verdiği ve "Bu takdirde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu gözden çıkarmış sayılmayacak mıdır?" sorusunu sorar ve şöyle yanıtlar:

"Başlangıçta, Cemiyet'in kurulması hükümetçe benimsenmiştir. Bölgenin İtilaf devletlerince, Ermeniler ve Araplar arasında paylaşılma hazırlıkları yoğunlaşınca, bundan kuşkulanan Tevfik Paşa hükümeti, Kürtlerin de bu yönde çalışmalarını istemiştir. Hükümet ilerde Kürtlerle anlaşılacağını hesaplayarak Ermeni ve Arap programları arasına girmiştir. Cemiyet bir siyasal parti olmadığını açıklayarak işe başlamışsa da eylemleri tamamen siyasaldır ve de İstanbul hükümetlerinin isteklerine ters yönde gelişmiştir." (Age., s.189).

Yazar bu kanısını ise "dipnot"da verdiği şu bilgilere dayandırmaktadır:

"Ord. Prof.Şükrü Baban'la yaptığımız konuşma notlarına göre. Rahmetli hocamıza göre Seyyit Abdülkadir Efendi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'le yaptığı bir konuşmada hem Damat Ferit, hem de Ali Rıza Paşa'ların Türk (Osmanlı) koruyuculuğu altında, Kürtlere tam bir "muhtariyet" (özerklik) vaadinde bulduklarını öğrenmiştir. Bu durum İngiliz belgelerinde de izlenebilir. Bu konuda bk. Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.1, s. 273 - yine bk. Alemdar, 5 Teşrin-i sani 1335, s. 2." (Age., dipnot 13, s.189).

Dönemin İstanbul gazetelerinden "Alemdar"ın 5 Kasım 1335 (1919) tarihli sayısında, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin "... Anadolu'da Kuva-yi Milliye'nin emr-i intihaba pek faal bir surette müdahalesinden dolayı intihabata iştirak etmemeye" karar verdiği de belirtilmektedir (Age., s. 191,

dipnot 18.).

Yazarın, o koşullarda Osmanlı hükümetlerinin Kürdistan Teali Cemiyeti'ne kuruluş izni vermiş olmalarını hayrete varan bir yaklaşımla karşılaması pek gerçekçi bir tutum olarak gözükmüyor. Kaldı ki kendisi de Cemiyet'in programının "ayrılıkçı" bir nitelik taşımadığını ve "siyasal bir parti olmadığını" ilan ettiğini belirtmektedir. Bu da "İstanbul hükümetleri'nin, ne yapacağı ve nasıl bir tutum izleyeceği henüz belli olmayan bir derneğe izin vermemek gibi önyargılı bir tavır takınmalarının gerekmediğini ortaya koyar. Cemiyet'in daha sonraları giriştiği "ayrılıkçı" eylemlerinden hareketle onun kuruluşunda hükümetlerin kendi politikaları yönünden bir yarar görmüş olmalarını sorgulamak ve bunun için de ikinci-üçüncü elden edinilmiş bilgileri kanıt olarak sunmak elbette inandırıcı değil. Yine yazarın hemen bunun ardından verdiği belge ve bilgiler de gösteriyor ki Osmanlı hükümetleri Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren rahatsızlık duymaya başlamış, gerek Meclis-i Mebusan'da gerek Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu)'da bu Cemiyet'in tutumunu ve politikasını tartışma konusu yapmış ve bazı önlemler almayı kararlaştırmıştır. Kuşkusuz gerek Osmanlı gerekse Ankara ve Cumhuriyet hükümetleri Kürdistan sorununu görmezlikten gelmemişler ve bu konuda belirli taktiklere başvurmuş ve bir bakıma başarılı da olmuşlar. Ancak bu konuda gerçekçi ve doğru bir yargıya varabilmek için sorunun tüm yönleriyle incelenmesi gerek. Kanımızca yazar, aceleci bir tutumla ciddi bir konuda erken yargıya varmış bulunuyor.

Yazar, "Hükümetler'in Tepkisi" başlığı altında şöyle söyler:

"Cemiyet'e karşı "Pay-itahttaki" tepkiler, hükümetlerden ve parlamentodan gelmiştir.

Cemiyet'in Anadolu'da şubeler açarak "camia-i Osmaniye'den" ayrılma isteği ve İngilizlere yönelik eylemleri İstanbul hükümetlerini kızdırmıştır. Yerel eylemlerin başında eski meb'us Seyit Taha'nın bulunduğu, İngiliz ajanlarının kışkırtmalarına uyduğu açıklanmıştır..." (Age., s.191-192).

Bu bölümle ilgili dipnotta ise şu bilgiler veriliyor:

"Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in Sadarete yazısından: "... Urfa'dan gelen İngiliz yüzbaşısının Viranşehir ziyaret etmesine nazaran Millî aşiretini elde etmek üzere mütemadiyen ve musırrane (ısrarla) tahrikattan hali (kışkırtmalardan geri) kalmadıkları Diyar-ıbekir vilayetinden bildirilmekle..." (Bab-ı ali Dahiliye Nezareti Kalemî Mahsus, 5759/977, 31 Eylül 1335) (BBA-BEO/Siyasi Kısım)- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş şubesinin Sadarete yazısından: "... Mardin livası dahilinde dolaşan İngiliz hakim-i siyasisi Binbaşı Noel'in Kürdistan teşkili için propaganda yaptığı sırada..." (Hususi numara 50, 1 Haziran 1335) (BBA-BEO/Siyasi Kısım) - "Siverek eşraf ve tüccarının Dahiliye Nezaretine telgrafı (20 Mart 1335) (BBA-BEO/Siyasi Kısım) - İngilizlerin Simko'yu, Türkler aleyhine kışkırttıklarını gösteren Müsteşar Adil imzalı yazı (70/79, 24 Temmuz 1335) - Harbiye Nazırının İngilizlerin Urfa, Ayıntap (Gaziantep) ve yöresindeki "Kürt tahrifatına" ilişkin yazısı (110/91, 6 Kanun-ı sani 1335) - Arappınarı'nda bulunan İngiliz kaymakamlığının Kerkan aşiret reisi Basravi'nin evinde kaldığı ve gündüzleri otomobil ile ve reisle beraber yakın köylerde dolaştığını bildiren 310 sayılı şifre ilginçtir. 6.Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine çekilen şifrede, bu gezilerle İngilizlerin Urfa yöresinde

yeni bir Kürt hükümeti kurmayı amaçladıkları, bu gibi girişimlere son verilmesi için gerekli önlemlerin alınması Kumandanca (Ali İhsan Paşa) istenmiştir. (Osmanlı Ordu-yu Hümayunu, Başkumandanlığı Vekaleti, No:606, 4.1.35, Harekat no:402, şifre sureti (BBA/BEO Siyasi Kısım) - Yine Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğinin 432 sayılı şifresi de aynı içeriklidir (7 Kanun-u sani 1335)- BBA/BEO Siyasi Kısım"

Görüldüğü gibi Osmanlı hükümetleri Kürdistan'la ilgili gelişmeleri çok yakından ve derin bir ilgiyle izlemekte ve İngilizlerin bölgedeki etkinliklerini de hep bir Kürdistan Devleti'nin kurulmak istendiği yönünde yorumlamakta ve bundan ciddi bir endişe duymaktadır. Ne var ki eskiden olduğu gibi bu tür gelişmeleri şiddetle bastırma yoluna gitmemekte, daha doğrusu Mondros Mütarekesi'ni imzalandıktan sonra artık buna gücü yetmemektedir. Ancak, Kürdistan'da gelişen hareketi ve Kürtler lehine beliren fırsatları önlemek, onları Osmanlı boyunduruğunda tutmaya devam etmek için de elden gelen her şey yapılmaktadır. Yukarıdaki dipnota konu olan alıntının hemen devamında ise güne göre şu önlemler alındığı belirtiliyor:

"... Tehlikeyi önlemek amacıyla eski Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin başkanlığında kurulan bir heyete araştırma ve "irşad" (yol göstericilik) görevi verilmiştir. Eylemlerin baş sorumlusu olarak Kürdistan Teali Cemiyeti gösterilmiştir (Bk. bu yazının ekindeki belge - Berhem).

Kürdistan Teali Cemiyeti, her bakımdan Osmanlı hükümetlerinin müdahale ve saldırılarına hedef olmuş. Buna karşın Cemiyet "... kendisini Kürt davasının gerçek temsilcisi saymış..." ve "İstanbul'a gelen Amerika heyetiyle bu sıfatla ilişki kurmuştur." (Age., s. 192-193). "Cemiyet'in temsilcileri olarak Amerika heyetiyle görüşmeye gidenler: Eski polis Müdürü Halil Bey, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Babanzade Hüseyin, Şükrü Bey" (İkdam, 5 Ağustos 1335) Age., s.193, dipnot: 26).

Cemiyet'e yönelik saldırılar, çoğunluğunun Müdafaa-i Hukuk'çulardan oluştuğu son Meclis-i Mebusan (1920 başları) oturumlarında da sürmüş, Şerif Paşa'nın Kürtler adına Paris'te yaptığı girişimler, Ermeni temsilcisi Bogos Nubar'la gerçekleştirdiği Kürt-Ermeni dayanışması ve Şerif Paşa'nın bu girişimlerinin Kürdistan Teali Cemiyeti'nce desteklenmesi sert tartışmalara neden olmuştur. Doğrusu Meclis-i Mebusan'ın konuyla ilgili oturumlarında savunulan görüşler ve varılan kararlar, Türk milliyetçiliğinin Cumhuriyet dönemi boyunca aldığı biçim ve girişilen uygulamaları değerlendirmek bakımından bir hayli eğlendiricidir.

Meclis-i Mebusan 19 Şubat 1920 tarihli birleşiminde, sözkonusu sorun gündeme alınarak tartışılmıştır. Konuşmacılar öncelikle "Türk" ve "Millet" kavramları üzerinde durmuş ve kendilerine göre tanımlama denemesine girişmişler. Sözgelimi Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi konuşmasında şunları söyler:

"... Bundan maksat Türk, Kürt, Laz, Çerkes gibi anasır-ı muhtelif-i İslamiyedir. Bu böyle midir? ("Hayhay böyledir" sedaları, alkışlar). Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe "Türk" tabiri yerine "anasır-ı islamiye" (islam unsurları) densin...

Rıza Nur Bey - Öyledir.

Hüseyin Bey (Erzurum) - Hatta yahudiler bile dahildir.

Mecdi Efendi (devamla) - Türk kelimesinin manasını Meclis bu suretle tefsir ve şerhedip eftar-ı umumiyyeye ar-

zettikten sonra "ben Kürdüm" diyen bazı zevatın hatırına hiçbir şey gelmez ve yahut gubar-ı siyasi (siyasal toz) konduktmamak için Türk, Kürt, Laz, Çerkes veyahut anasır-ı İslamiye gibi tabirat kullanalım." (MMZC 1336, DİV, Si 12, s.134-135) (TV, 24 Şubat 1336, Sayı 2874 ilavesi. Age., s.193 ve dipnot 27).

Aynı oturumda Celalettin Arif Bey de ikinci kez şöyle konuşur:

"... Bu prensibi tatbik eylemek arzu eyleyenler, demin mevzubahs eylediğim bir takım hodgamları (bencilleri), vatansızları kendilerine alet ittihaz etmişler, onları bu vadiye sevk eylemek istiyorlar. Aç ve siffak (kan dökücü) büyük bir emperyalist unsur da, tabiidir ki bunun neticesini bekleyip ondan müstefit olmak istiyor. Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türklerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ders-i ibret aldılar. O ders-i ibret de Arnavutluk'la Arap mesaili (sorunları)dir." (Age., s.193-194 ve bir önceki dipnotta belirtilen kaynak s.169).

Bu oturumda Bekir Sıtkı Bey'in yanısıra Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in de ağır eleştiriler yaptıkları belirtilmektedir.(Age. aynı dipnotdan..).

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı olarak Seyyit Abdülkadir Efendi'nin Journal d'Orient gazetesi muhbirine verdiği önerülün demekte, Şerif Paşa'nın Kürdistan'la ilgili girişimlerinin Cemiyet'ce desteklendiği belirtilmiştir. Bu durum gerekçe yapılarak Cemiyet ve başkanı Seyyit Abdülkadir Efendi ağır eleştirilere hedef olur. "Vilayat-ı şarkiye " mebusları "Meclis riyasetine" bir önerge vererek Seyyit Abdülkadir Efendi'nin "Ayan" üyeliğinden "ıskatı" nı isterler. Ayrıca Mardin ve benzeri vilayetlerden çekilen telgraflarla da Meclis'e baskı yapılır. (Age., s. 193-194). Eski içişleri bakanlarından Adil Bey "Cemiyet'e ilişkin bilgiler vermiş, kanuna aykırı olarak kurulduğunu ileri sürmüştür." Ayan'da ilk konuşmayı yapmış olan Babanzade Ahmet Naim Bey de "hem Cemiyet'i, hem de Şerif Paşa'yı eleştirmiştir". Bu durum karşısında "Seyyit Abdülkadir Efendi, kendisine maledilen demecle ilgili açıklamalar yapmak için gizli celse önermiştir. Öneri kabul edilmiştir. Sonraki birleşimde "asla beyanatta bulunmadığını" belirten bir önerge vermiştir." (Age., s.194). Ayan Meclisi'nin 15 Mart 1336 (1920) günlü birleşiminde divana verilen önergenin tam metni şöyledir:

"Meclis-i Ayan Riyaseti Celilesine

Geçen gün Meclis-i Mebusan'da vilayat-ı şarkiye mebusları tarafından verilen bir takrirda dailerinin Jurnal Doryan gazetesi muhbirine bazı beyanatta bulunduğum serriştesiyle (bahanesiyle), Ayanlıktan ıskatım için bir takım sözler sarfolunduğu mesmuu acizanem olmakla bu bapta bazı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim şöyle ki : Mezkur gazeteye asla öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenaleyh ilk nokta-i istnadı böyle biesas olan iftira alud iddiaları kemali nefrette müddeilerine red ve iade eylerim. Şerafet ve diyanete dokunan bu isnadat-ı nifakçıyanenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrazın (garezlerin) mahsülü olduğu bedahatı ile iktifa etmeyerek tafsilen beyan ve irae edebilirsem de, devlet ve milletin bulunduğu şu hal içinde şahsiyata müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden geçemeyeceğim ki, herkesin malumu olduğu üzere, saye-i risaletpenahide emniyem diyanetin, devlet ve vatan ve milletin şeref ve saadetini, feyz-ü terakkisini görmeye matuf olduğu cihetle, eğer Meclis-i Osmaniden çekilmekliğimde memleket için bir fayda mutasavver ve bu suret arzuyu aliye muvafık ise

istifa etmeyi de, hizmet ve şeref addedeceğimi isnadat-ı mugalatakaranden hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum.

Ayandan Seyyit Abdülkadir. 12 Mart 336." (Bravo sesleri). (Age., s.194-195).

Prof. T. Z.Tunaya, Şerif Paşa'nın politik tutumunun izlediği doğrultu konusunda da bir takım bilgiler verir. Kaynak gösterilerek yapılan değerlendirmelere göre Şerif Paşa'nın "Meşrutiyette sorunlar yaratan eylemlerini" Mütareke döneminde "çok daha hızlı bir tempo ile arttırdığı", "büyük serveti"nin ona güç kattığı, Fransız çevrelerinde tanınmış bir kişi olmakla birlikte Fransa emniyetince izlendiği, "1918 yılına değin Osmanlılık savunucusu" olduğu, "ülkenin parçalanma ve paylaşılma tablosu içinde kendisine yeni bir yer seçme isteğiyle önce sadr-ı azamlığı düşündüğü ve sonra da Paris'te Kürt davasının liderliğini ve savunuculuğunu yeğlediği" anlaşılmaktadır.

Yazar, Şerif Paşa'nın çalışmaları ve Osmanlı basını ve meclislerinde hararetili tartışmalara konu olan demecin içeriği konusunda da bazı bilgiler vermektedir:

"Önce Barış Konferansına iki "muhtıra" (memorandum), bir de Kürdistan haritası sunmuştur (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920 tarihlerinde). Ayrıca Ermeni temsilcisi Boğos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamış (20 Aralık 1920) ve Konferansa çağrılarak konuşmuştur.

Bu anlaşmaya göre Ermenilerin istedikleri altı vilayette, Kürtlerin çoğunlukta buldukları ileri sürülerek bu bölgeye bir heyet gönderilmesi önerisi Konferans tarafından kabul edilmiştir. Boğos Nubar Paşa da bu öneriyeye uymuş ve Kürtler aleyhinde propagandaya son vermeyi kabul etmiştir. Şerif Paşa'nın, "Kürt Cemiyeti"nin temsilcisi ve "Kürt murahhası" olarak hareket etmesi de kararlaştırılmıştır. Her iki tarafın da isteği "altı vilayetin muhtariyeti"dir. Bu tür bir yorum Seyyit Abdülkadir Efendi'nin İstanbul'da Fransızca çıkan Journal d'Orient gazetesine verdiği bildirilen bir demecden çıkarılıyor ve duruma yeni bir boyut getiriliyordu. Yapılan yorumlarda Kürtlerin Ermenistan kuruluşunu tanıdıkları, Türklerin Kürtler adına konuşma yetkisine sahip olmadıkları ileri sürülüyordu." (Age., s.196. MMZC 1336, D 4, Si 1, s.229-230 - İkdam'a göre Paris'ten gelen bir Ermeni temsilcisi Cagadamard gazetesine verdiği beyanatta Şerif-Boğos Nubar anlaşmasından bu kesin sonuçları çıkarmıştır (2 Mart 1920). - Naim Bey'in (Babanzade) böyle bir anlaşma kabul etmediği ve vilayat-ı şarkiye mebuslarının protestoları da aynı tarihli gazetelerde yer almıştır (İkdam, 2,3 Mart 1920).

Şerif Paşa'nın başını çektiği girişimler Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından desteklenmiş ve kendisine yardımcı olmak üzere Arif Paşa'nın başkanlığında bir heyetin Paris'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Jin, Sayı 9, s.7). Bu arada Şerif Paşa'nın, Fransız Konsoloshanesi aracılığıyla "Eski Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey'e bir telgraf göndererek onun da delege seçildiği ve derhal Paris'e hareket etmesi gerektiği, ancak onun bu çağrıtı "Bütün Osmanlılar adına gelmeyi teşekkürle kabul ederim, fakat yalnız Kürtleri temsil için gelemem" diyerek reddettiği belirtilmektedir (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1925, s.2).

Cemiyet'e yönelik saldırılara Osmanlı basını da katılmış, aleyhte yorum ve haberlere yer vermiş, başkanının kişiliğini hedef alan yazılar yayınlamıştır. "Sorunlar, Celal Nuri- Seyyit Abdülkadir düello girişimi haberi üzerine daha da elektriklenmiştir." (Age. s.196-197).

Konu ile ilgili dipnotta şöyle deniliyor:

"Celal Nuri Bey'in "İleri" gazetesinde çıkan ve Seyyit Abdülkadir Efendi'ye ağır surette çatan "Çocuk Oyuncuğu mı" başlıklı yazısı üzerine, "Turuk ve Mezahip müderrisi" Necmettin Hüseyin Efendi kendisini düelloya davet etmiştir. Necmettin Efendi 17 Şubat 1919 tarihli davet yazısında "Reisimize ve dolayısıyla Osmanlılığa karşı yaptığınız hakareten sizi behemahal ikimizden birinin ölümlüyle neticelenecek bir düelloya davet ediyorum. Namuslu bir fert iseniz davetimi kabul ve şahitlerinizi tayin ediniz." demektedir. "Alemdar" gazetesi habere özel bir önem vermiş ve yayınlamıştır (20 Şubat 1335). Hatta gazete sahipleri Refi Cevat ve Kadri Beyler Necmettin Efendi'nin şahitliğini kabul etmişler. Celal Nuri Bey hakaret etmediğini söylemiş, daha sonra mesele kapanmıştır."

Yazarın verdiği bilgilere göre, "İş bu kadarla kalmamış Kürt asıllı yazarlar ve seçkinler anlaşmazlığa düşmüşlerdir." (Age., s.197).

Prof.T.Z.Tunaya, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin "İngilizler"le ilişkilerini de irdeliyor. Ancak bu konuda birçok Türk aydınının alışlagelen önyargılı savlarını bir de kendisi yinelemekten geri kalmıyor. Türk ulusal kurtuluş savaşını önderlerinin hemen tümünün İngiliz ya da Amerikan mandasını yeğledikleri o koşullarda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin "Wilson prensipleri"nin gerçekleştirilmesini istemiş ve İngilizlerden destek beklemiş olmasında yadırganacak pek birşey olmasa gerekir. Ne var ki, Kürtleri bir ulus ve ülkelerinin de Kürdistan olduğunu görmek ve ulusal hakları uğruna savaşım vermenin en doğal hakları olduğunu kabul etmek isteyenler bakımından - ki bunlar bilim adamı da olsalar - bir tek yol kalıyor önlerinde: Her şeye Türk Devleti açısından bakmak ve bilimi de bu sübjektif yaklaşıma

uyarlamak. Bu olgu, sınırlı da olsa birçok bilim adamının "kimlik" arayışına koyulmaları ve "alternatif" bir tarih yazma çabasına girmelerinin nedenlerini anlamamızı daha bir kolaylaştırmaktadır. Gerçek odur ki, ırkçı-şoven bir anlayışla ve bir takım politik hesaplarla bilime hizmet etmek olanaksızdır. üstelik bu tutum, sonuçta bizzat sahiplerine zarar verir. Evet, şimdilerde yoğunlaşan "altenativ" tarih arayışları nedensiz değildir. Geç de kalınmış olsa bazı Türk aydın ve bilim adamlarının bilimsel yöntemlere ve çağdaş anlayışa uygun olarak Türk tarihini yeniden yazma çabasına koyulmuş olmaları sevindiricidir. Elbet bu, yıllardan beri biriktirilen bilim dışı yargı ve çarpıtmaların kolaylıkla ortadan kaldırılabilceği anlamına gelmez. Kuşkusuz bu tutumun nasıl oluştuğu ve hangi süreçlerden geçerek, yıllar sonra da olsa artık anlaşılmaya başlandığı kapsamlı araştırma ve incelemelere konu olmaya değer bir sorundur.

Biz, sözkonusu araştırmada "Kürdistan" ve öncelikle de "Kürdistan Teali Cemiyeti" ile ilgili olan bilgi ve belgelerin kısa bir özetini sunmaya çalıştık. Ancak bazı noktalarda az da olsa araya girme gereğini duyduk. Bu eserde yeralan "Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi", Cemiyet'in "Nizamname-i Dahilisi", "Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi", "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti Talimnamesi"nin 4 maddesi ve "Müessisleri", "Şeyh Mahmud'un Bir Yazısı", "Uçaklarla Atılan Seyyid Taha İmzalı Farsça Bildiri", "Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Çalışmalarına İlişkin Meclis-i Vükela Kararı", "İngiliz Hükümeti Tarafından Kürtlere Sunulan Beyanname" başlıklı belgelerin kitapdaki biçimiyle fakat küçültülmüş olarak fotokopilerini ekte sunmayı uygun bulduk.

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi*

Madde 1 — Kürtlerin menaf-i umumiyesinin temin ve teshili inkişafı maksadıyla "Kürdistan Teali Cemiyeti" namı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve indelhace sair yerlerde şubeler küşad edecektir. Aynı maksada çalışacak cemiyat ve akvam-ı saire ile teşrik-i mesal eder.

Madde 2 — Cemiyet maksadına vüsül için, her lisanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müessesat-ı hayriye ve içtimaiye vücude getirecektir.

Madde 3 — Sul ahlâkla müştehir olmayan her kürt ve kürt olmayan ve cemiyetin makasidına hizmet etmesi memul bulunan herkes cemiyete aza olabilir.

Madde 4 — Cemiyet azahları müessis, âmil ve tabii namille üç sınıfa ayrılır.

1 — Esna-yı duhulde asgari dört lira duhuliyeye ita ve şehri bir lira

taahhüt eden aza-yı müessiseden olur.

2 — Hin-i duhulde asgari iki lira duhuliyeye ve şehri elli kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

3 — Mebde-i duhulde asgari beş kuruş duhuliyeye ve şehri iki kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

Madde 5 — Cemiyetin varidatı azaların duhuliyeye ve şehriyelerinden mütéhassıl mebalig ile teşebbüsat-ı cemiyetten, teberruat ve saireden mütéhassıl mebaligdir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Hey'et-i idare bir reis ve iki reis vekill ve on üç azadan ibarettir. Muhasebeci ile başkâtip ve veznedar ve kâtip aza meyânında intihap olunur.

Reis mutlaka aza-yı müessise meyânından, diğerleri müessis, âmil ve tabii azalardan rey-i hafî ile intihap olunur. Müddetleri bir sene dir. Sene nihayetinde âtide beyan olunacak heyet-i umumiyenin hin-i akdinde yeniden hey'et-i idare intihap olunur. Evvelki heyetin tekrar intihabı caizdir.

Bu heyetin fevkinde bir heyet-i istişare bulunacaktır. Hey'et-i istişare indelicap meşâyih ve ulema ve şürefa ve ümeradan heyet-i

* Kürdistan Mecmuası, 1. Sene, 8 Şaban 1337, 8 Mayıs 1335 Adet (No:): 7, derginin iç kapağı ve dış kapağında, kaynak Hoover Institution, Dağdeviren koleksiyonu Dosya No. D 25 California - ABD.

umumiyenin İntihabıyla teşkil edilir.

Madde 7 — Hey'et-i İdare riyasetinin İnhilâlî takdirinde riyasete reis-i sanî İnfisalinde yerine reis-i mezkûrun madununda halz-i rey olan zat İkame edilir. İnhilâl edecek azalığa heyetin ekseriyet-i Arası ile bir zat İntihap olunur.

Madde 8 — Veznedarın mükeffil olması şarttır.

Madde 9 — Hey'et-i İdare bir sene-i kâmile zarfında nizamname-i dahili mucibince cemiyetin her nevi umur ve muamelâtını tedvir eder ve bu müddet zarfındaki teşebbüsât ve İcraattan yegâne mesul bulunur.

Madde 10 — Hey'et-i İdare haftada lâakal bir defa İçtima eder.

Madde 11 — Hey'et-i İdare mukarreratı ekseriyet-i arâ ile İttihaz edilir. Fazla bir rey ekseriyetli temin eder.

Madde 12 — İçtiman ruznamesi içtima'dan evvel Reis ve kâtip-i umumî tarafından İhzar ve heyete tebliğ olunur. İttihaz olunan mukarrerat defteri mahsusuna kayd ve zeyri onu İttihaz eden hey'et tarafından İmza edilir ve karara İtiraz eden aza mevadde mukarrere zeyrine esbab-ı İtiraziyeyi kayıt ve İmza eder. Hey'et-i İdare kendisini terkîp eden onaltı azadan dokuzu olmadıkça İttihaz-ı mukarrerat edemez.

Madde 13 — Sene hitamında heyet-i İdare heyet-i umumiyeyi İçtimaa davet eder. İçtiman İlanı yevmi İçtimadan lâakal onbeş gün evvel yapılır.

Hey'et-i Umumiye

Madde 14 — Hey'et-i umumiye cemiyetin her nevi azasından teşekkül eder.

Madde 15 — Vâkı olacak dâvete vakti muayyeninde İcabet eden mîkdarı azanın İçtimai ile hey'et-i umumiye teşekkül eder ve her nevi kararlar İttihaz edilebilir.

Madde 16 — Hey'et-i umumiye senede bir kere ağustosun otuzbirinci günü alelade İçtima eder. Hey'et-i İdarenin kararı veyahut aynı bir merkezin bir sülûs azasının talebiyle bir defaya münhasır olmak üzere suret-i fevkalâdede İçtimai mümkündür.

Madde 17 — Hey'et-i umumiye nisap husulünden sonra müessis azanın en yaşlısı tarafından mezkûr içtima için bir reis ve kâtip İntihabına dâvet olunur. İntihap olunan reis, heyet-i İdarenin muamele-i İntihabiyesine yardım etmek üzere aza-yı mevcude arasından ayrıca yedi zat tayin eder.

Madde 18 — Hey'et-i umumiye bir senelik hülâsa-i hesabı ve İcraatı gösteren mazbatayı İstima ve münakaşa neticesinde tasdik eder. Badehu İntihabata şüru ile (6) ncı madde mucibince yeni heyet-i İdareyi ve kongre azasını İntihap eder.

Madde 19 — Reylerin tasnif ve neticesinin İlanı aynı içtima İptilasında İcra edilir.

Kongre

Madde 20 — Senede bir defa Merkez-i Umumide içtima eder. Cemiyetin halî malisini ve bir senelik İcraatını tedkik ve tasdik eder. Ertesi seneye ait umum şuaatın bütçelerini tedkik ve tayin ve İndellüzum cemiyet nizamnamelerinde tadilat İcra eder. Kongrenin içtima ve suret-i müzakeresini İrae eden tafsilât nizamname-i dahilde münderiçtir. Kongreye her şubeden lâakal bir zat İntihap olunur.

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahriyye

Madde 21 — Bütün azanın dühuliy ve şehriyeleri yekûnunun yüzde yirmisi kasada hıfz ve mütebakısı bir bankaya tevdi olunur.

Madde 22 — Cemiyet varidat ve mesarifini defatiri mahsusasına müdekkikane kaydetmek veznedarın ve bu muamelelerin usulü dairesinde İcrasını teftiş Reisin vazifeleridir.

Madde 23 — Taahhüdât-ı şehriye ve her nevi varidat-ı cemiyet koçanlı makbuzlarla ahzedilir. Bunların numarası sene dahilinde ve billâfasiâ teselsül eder. Bu makbuzat cemiyetin mühr-ü resmisi ile reis ve veznedarın İmzasını ihtiva eder.

Madde 24 — Sarfiyat ve kabziyat evrak-ı sübutiye ile ve şekli kanuniye muvafık bir surette İcra olunur.

Madde 25 — Makbuz verilmeden hiçbir kimseden bir para alınmayacağı gibi marûzluk evrak-ı sübutiyesi sandığa konulmaksızın masraf dahl edilemez.

Madde 26 — Kasaya para vaz ve İhracı behemehal reis ve veznedar ve heyet-i İdare azalarından hazır bulunandan bir zâtın huzuru ile mümkündür. Anahtar daima veznedarda bulunur. Sandığı, reis ve hazır bulunan aza mühürlerler.

Madde 27 — Evrak-ı muhabereyi İmza hakkı reisin veya vekillîndir ve bu İmza daima mühr-ü resmî ile beraber bulunur.

Madde 28 — Umur-u tahriyyenin ve Cemiyet kütüphanesinin İda-

resi kâtime aittir.

İnzibat

Madde 29 — Cemiyetin programı ile muayyen esas ve maksat hılâfında harekette bulunanlar heyet-i İdare kararı ile bir daha girmemek üzere azalıktan çıkarılır.

Madde 30 — Muteahhid olduğu şehriyeyi bilâmazeret üç mah tediye etmeyenler veya cemiyetçe memur edildiği vazifeyi üç defa vaki olacak İhtara rağmen İfa etmeyenler müstafî addolunur.

Madde 31 — Cemiyete ait mebanî dahilinde kumar, müskrat İstimali memnu olup muhalif harekette bulunanlar İdare kararıyla tenbih ve tekerrürü halinde cemiyetten çıkarılır.

Madde 32 — Cemiyetin malik olduğu nükut ve emvali menkule ve gayr-ı menkule üzerinde azadan hiçbir fert hiçbir türlü hakkı tasarruf İddia edemez.

Madde 33 — Aynı merkeze merbut azadan bir sülûsün talebiyle hey'et-i İdare hesabâtının her zaman rüyeti mümkündür.

Madde 34 — Şuaatın merkeze nazaran vaziyeti nizamname-i dahili ile tayin edilecektir.

BELGE 2

Cemiyetin Nizamname-i Dahili'si*

Madde 1 — Hey'et-i Umumiye "Kürdistan Tealî Cemiyeti" merkez-i umumisinde nizamname-i esasının 14'ncü maddesi mucibince teşekkül ve 18'nci maddesinde muharrer vezalfi İfa eder.

Hey'et-i İstîşare

Madde 2 — "Hey'et-i İstîşare" nizamname-i esasının 6'ncı maddesinin fıkrâ-i ahiresinde beyan edildiği veçhile hey'et-i umumiyenin İntihabı ile zevat-ı malumeden ve hey'et-i İdare azalığından İstifa edip şerait-i lazimeyi haiz bulunduğu halde hey'et-i İdare tarafından bera-yı İntihap esamileri hey'et-i umumiyye arz olunan zevattan teşekkül eder.

Madde 3 — "Hey'et-i İstîşareye aza olacak zevatın mensup olduğu hanedanın beynelekrad malûm ve şayan-ı hürmet olması veya o vazifeye İrşat ve telkini kalben ve kaleme İfaya muktedir erbab-ı fikir ve kalem, yahut İrfan ve kemalî ile müştahir fudaladan olması şarttır.

Hey'et-i İstîşarenin Vazifesi

Madde 4 — "Hey'et-i İstîşare"nın vazifesi nizamnamesi esasının birinci maddesinde muharrer makasid-i cemiyetin hifzile, çıkmasına çalışmak ve Kürdistanın maddeten ve manen terakki ve teallisine ve Kürt Kavminin terbiye-i İslâmiye fikriye ve ruhiyesine müteallik hususâtı tezekkür ile beraber hey'et-i İdarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle hey'et-i umumiyye içtimâna kadar tehlinde mahzur gördüğü mesalî hakkında esbab-ı mucibe beyanıyla müştereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında İntihap edecekleri bir zâtın taht-ı riyasetinde bilçitima İttihaz-ı karar ile hey'et-i İdare tarafından İhtisaslara göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tedkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey'et-i İdareye tevdi eder.

Madde 5 — "Hey'et-i İstîşare" her içtimanda yalnız o müzakere-tli İdare etmek üzere içlerinden bir reis ve reis vekilî ile bir kâtip İntihap eyler. Ayda lâakal bir defa muntazaman merkez-i umumide akd-ı içtima eder.

Beş içtimada mütevaliyen bilâmazeret bulunmayan aza müstafî addolunur ve ekseriyetle yerine diğeri İntihap olunur. Hey'et-i İstîşarenin azası mahdud ve muayyen değildir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Suret-i teşekkül ve içtimai ve aded-i azası nizamname-i esasının (6 - 13)'ncü maddelerinde beyan edilen hey'et-i İdare makasid-i cemiyetin temin ve teshil husulü için mukarrerat-ı lazimeyi İttihaz, lüzum görülen mahalde şuaatın teşkil ve merkez-i umumî ile münasebetlerini tanzim ve İdare ile beraber İcabında cemiyetin her nevi azasından İrşadi ve sair hey'etleri İntihap ve konferanz,

* Kaynak: Belge Sayın Nurullah Perçev tarafından sağlanmıştır. Ayrıca bk. Kürdistan Mecmuası, Sayı 7, 8 Mayıs 1335.

mevize, merasim günlerini tayin eder.

Madde 7 — "Hey'et-i İdare" efkâr-ı fukaradan olup muhtac-ı muavenet Kürt efradının zükür ve inâsına muavenet karşılığı olmak üzere her aybaşında münasip bir meblağ tayin ve tefrik ve yine kendi kararıyla muhtacına tevzi eder.

Madde 8 — Cemiyetin nizamname-i esasîsi mündericâtına tatbik-i kabil olmayan esbab-ı mübremehusulünde hey'et-i idare kendi içtihadıyla de ittihaz-ı mukarrerat edebilir.

Madde 9 — İdare heyeti rüesası evvelce tanzim edilen ruzname-i müzakerat mucibince müzakeratin hüsn-ü cereyanını temin ve idare eder. Rûznameye bir gün evvel ithal edilmiyen mevad takrir suretinde teklif olunur.

Madde 10 — Kürdistan Teâlî Cemiyeti namına gelen evrakın açılabilmesi hakkı reis veya reis vekilline aittir.

Evrak-ı varide ehemmiyeti nazar-ı itibare alınmadan bilâ istisna ruznameye bilithal idare heyetine tebliğ olunur, ve hey'et-i idare kararıyla istişare veyahut umumi heyete de arz olunabilir.

Madde 11 — "Hey'et-i İdare" tarafından müntehap olup hey'et-i idare azasından olması meşrut bulunan katip cemiyetin "katib-i umumîsi"dir. Bütün karar muhabere ve tebliğlerin ve müesses, âmil tabii azalara mahsus bulunan kayıt ve esas defterlerinin zapt ve tahriir vazifesi ile mükelleftir.

Madde 12 — Müesses, amil, tabii azaların evvelen: hüviyetlerini, sanliyen ikamet mahallerini, salisen: duhul tarihlerini, rablan: tahhüt ettikleri aylıkları, hamisen: cemiyetin maksatlarından birinin husulü için deruhte eyedikleri vazifeleri sırasıyla kaydetmek katib-i umumînin cümle-i vezâifindedir.

Madde 13 — Resmî mühür bir kutu içine konularak reis veyahut reis vekillerinin biri ile katib-i umumi ve bir aza taraflarından mühürlenerek ve bunlardan ikisi hazır bulunmadıkça açılmayacaktır. Hiç biri bulunmadığı takdirde hey'et huzurunda da açılabilir.

Madde 14 — İdare Hey'eti, muhasip, katip, ve veznedar ve sair memurların muamelatını her zaman teftişe selahiyettardır. Muhasib ve veznedar tarafından tanzim olunacak şehriye, varidat ve masarifat cetvelleri mumallemihmanın muvacehesinde bir reis vekili ile iki aza tarafından usulü cibayet ve masrafa tevfikan tetkik edildikten sonra meclis-i idarenin tasdikine arz edilir, ve badettasdik bir suret-i musaddakası cemiyet salonuna talik edilir.

Madde 15 — "Hey'et-i İdare" hitam müddetinden bir ay evvel umumi hey'eti içtimaa davet eder.

Madde 16 — "Hey'et-i İdare" bir sene zarfındaki icraatını (muntazammın) rapor ile vuku bulan varidat ve masarifatını mübeyyin bilançosunu hey'et-i umumiye arz eder.

Madde 17 — Reis vekillerinden biri ile katib-i umumi, muhasip ve veznedar muvazzaf olacak ve her gün cemiyette isbat-ı vücut ederek müracaatı kabul ve hariçle teması muhafaza ve idame edecektir.

Madde 18 — İdare memuru: aza-yı cemiyetten muvazzaf olarak layin edilecektir. Cemiyet dahilindeki eşyanın muhafaza ve yegân yegân tesbit-i defter edilmesi, dahil-i cemiyette zapt ve raptin temini, sarfiyatın makbuzu alınmak ve muhasebeye tevdi olunmak üzere icrası, devairdeki takibatın ifası, zevatin kabulü, eyyam-ı resmîyede teşrifatin yapılması ve rasimelerin idaresi vezâifinden ibarettir. Cemiyete ait eşyanın suret-i hıfzı talimatname-i mahsus ile mukayyettir.

Şube Teşkilatı

Madde 19 — Cemiyetin kürtlerle meskun her vilayet, liva, kaza ve halz-ı ehemmiyet nahiye merkezlerinde birer şubesi vücade getirilecektir.

Şube Heyet-i Umumiyesi

Madde 20 — Şube muhitinde bulunan her nevi azadan teşekkül eder. Zaman ve mekan içtima bir hafta evvel vesait-i aleniye ve mümkün ile ilan edilir. Vakt-i muayyeninde içtima eden zevat hey'et-i umumiye itibar olunur.

Vazifesi

Madde 21 — Hey'et-i İdarenin teklifatını bir senelik hülasa-i hesabiyeyi tetkik ve tezekkür ve icraat mazbatasını istima ve münakaşa ve tasdik eyler. Hey'et-i İdare-i cedideyi nizamname-i esasinin 18'nci maddesi mucibince intihap eyler.

Madde 22 — Hey'et-i Umumiye esna-yı içtimada içlerinden bir reis ve bir reis-i sani iki katip intihap eylerler. Kararlar sülûsan-ı ekseriyetle ittihaz edilir. Reyler hafidir.

Şube Hey'et-i İstişaresi

Madde 23 — Merkez-i umumide teşkil olunacak veçhile her şubenin bir hey'et-i istişaresi vardır. Aynı serait ile intihap edilen mezkur azalar nizamname-i dahilinin 3'ncü maddesindeki vezâif ifa eylemekle mükelleftir.

Şube Hey'et-i İdaresi

Madde 24 — Reis, reis vekili, katip, muhasebeci ve veznedar ve idare memuru ile bunlardan maada 3 ila 6 azadan ibarettir; İntihabatta nizamname-i esasinin 3'ncü maddesi nazarı dikkate alınır. Vazifeleri nizamname-i esasinin 6 - 13'ncü maddelerinde tayin edilmiştir.

Subelerin Vezâifi

Madde 25 — Her şubenin iki türlü vazifesi vardır, biri vezâif-i esasîyesidir ki bu da merkezlerinde mütemekkin kürtlerin ilmen, ahlakın, ve ruhan teali ve terakkisine mevzeler, konferanslar, müsamere tertibi suretiyle hizmet etmek ve tamimi maarif için dini ve içtimai risaleler neşrettirmek, muhtac-ı muavenet olanları himaye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şubenin sene-yi maliyesine göre muavenet-i nakdiyede bulunmak ve Kürtlerin akvam ve meleli saire ile hüsnü amişe ve münasebatını idare etmektir.

Madde 26 — Vezâif-i umumiye ve resmîyesi ise merkezden teblig edeceği tebligatı infaz ile efrat ile merkez beyrinde vasıta olmak ve ahvali umumiye ve mahalliye hakkında her ay muntazaman merkeze ba rapor ita-yı malumat eylemekten ibarettir.

Madde 27 — Şuabat vezâif-i esasîyesini ifa için nizamname-i esasinin mevadd-i mahsusasını nazarı dikkate alır. Vezâif-i umumiyesi için de merkezden irsal olunacak talimat ve tamimname ve beyanname ve telgraflara tevfikan icra-yı hareket eder.

Madde 28 — Şuabat, müesses ve idare azasının esamîsini akibli teşekkülünde merkez-i umumiye bildirir. Her dört ay nihayetinde mamûfredat irat ve masarifatını mübeyyin bir bilanço ile hasılatı safliyesinin nisfını merkeze alikoyarak nisfı diğerini merkez-i umumiye irsal eyler.

Kongre

Madde 29 — Her sene mayısın onbeşinde Dersaadette merkez-i umumide in'ikat eder. Hey'et-i İdare azası ile o nisbette Hey'et-i Umumiye ve istişare azalarından ve cemiyete mensup gazete murahhaslarıyla her şubeden gönderilecek ikişer murahhasın ibarettir. Kongrelerde aza olacak zevatin behemahal 25 yaşını ikmal etmesi şarttır.

Madde 30 — 15 Mayıs'ta merkez-i umumide isbat-ı vücut eden aza ve murahhaslar ile kongre teşekkül etmiş addolunur ve içtimaa başlar.

Madde 31 — Kongre ilk içtimaaında bir reis-i evvel, iki reis-i sani iki katip intihap eyler. Hey'et-i İdarenin bütün icraatı ve bir sene evvel umumi hey'et tarafından karar altına alınan maddelerin icra olunup olunmadığını tetkik eyler. Cemiyetin esasat-ı millîye ve içtimaiyesini takrir ve tesbit eyler. Lüzum görürse program ne nizamnameyi tadil eyler. Hey'et-i umumiye tarafından teklif edilen mevad ve suabattan irsal edilen layihalarla azadan herhangi biri tarafından vukubulacak teklif hakkında ittihaz-ı karar eyler.

Mevadd-ı Şita

Madde 32 — Cemiyet milletin vahdet ve teâlisi esası üzerine müesses olup ananat-ı millîye ve terbiye-i İslamiye ve medeniye ve millîye hörmet beynelekrat ittihat ve müveddet-i idame edeceğinden cemiyetin her ferdi temini infakı için bu esbaba karşı kendisini itiba'a vazifedar addetmelidir.

Madde 33 — İşbu nizamname-i dahili; cemiyetin tarih-i teşekkülü olan 6 Teşrin-i sani 333 tarihinden itibaren Hey'et-i İdare tarafından ittihaz edilen kaffe-i mukarrerata da şamilirdir.

Madde 34 — Şuabata gönderilen mühürlerin merkez-i umumide bir tatbik defteri bulunacak ve daima kontrol altında bulundurulacaktır.

BELGE 3

Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi*

(İst. Necm-i İstikbal Matb. 1334 — Nizamnamenin bazı maddeleri Teâlî Cemiyetî nizamnamesiyle aynıdır, bız değişik maddeleri ve kısımları saptadık).

Madde 1 — Kürt milletinin menaf-i siyasiye, iktisadiye, içtimaiye, hukuk-i tarhiye ve irkiyesinin temin ve teshill inkişafı maksadı ile (devamı sözkonusu nizamnamedeki birinci maddenin aynıdır).

- Madde 2** — Aynı.
Madde 3 — Aynı.
Madde 4 — Aynı.
Madde 5 — Aynı.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Bir reis, bir kâtip-i umumî, bir veznedar, dokuz aza-dan mürekkep olmak üzere on kişidir.

2. fıkra aynı.

İndelikliğe hey'et-i idare kendi arasından bir reis vekilli intihap eder.

4. fıkra, diğerindeki 3. fıkradır.

Madde 7 — Hey'et-i İdare reisinin hasbelicap infisalinde yerine reis-i mezkûrun mâdununda halz-i rey olan zat ikame edilir. Bu kaide âzalar için de câridir.

Tesavi-i âra husulünde reisin reyi iki rey addolunur.

- Madde 8** — Aynı.
Madde 9 — Aynı.
Madde 10 — Aynı.
Madde 11 — Aynı.
Madde 12 — Aynı.
Madde 13 — Aynı.

Hey'et-i Umumiye

- Madde 14** — Aynı.
Madde 15 — Aynı.
Madde 16 — Aynı.
Madde 17 — Aynı.
Madde 18 — Aynı.
Madde 19 — Aynı.
Madde 20 — Aynı.

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahrikiye

- Madde 21** — Aynı.
Madde 22 — Aynı.
Madde 23 — Aynı.
Madde 24 — Aynı.
Madde 25 — Aynı.
Madde 26 — Aynı.
Madde 27 — Aynı.
Madde 28 — Aynı.

İnzibat

- Madde 29** — Aynı.
Madde 30 — Aynı.
Madde 31 — Aynı.
Madde 32 — Aynı.
Madde 33 — Aynı.
Madde 34 — Aynı.

* Kaynak: Hoover Institute Kütaphığı, Dağdeviren Koleksiyonu (Stanford, California).

BELGE 4

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti Talimnamesi

1 — Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti namıyla münhasıran ilmi ve müstakil, İstanbul'da bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin Maksadı

2 — Cemiyetin maksadı evlâd-ı vatan içinde en ziyade nimetli maâriften mahrum bırakılmış olan kürtler arasında maârif ve sanayi neşir ve tamim etmektir.

3 — Cemiyet şimdilik İstanbul'da kürt çocuklarına mahsup iptidai bir mektep tesis ve ihyası ile meşgul olacak ve ahvâl maliyesi erbab-ı hamiyet ve gayretin muavenat-ı insaniyetkâranesiyle müsait bir hale geldikçe ekseriyet-i sekene kürt olan kasaba ve karyelerde ve bittercih muzlim bir halde kalan aşair ve kabail arasında mektepler tesis ve teksirî ile izaleli cihetlerine çalışılacaktır.

14. maddeye kadar teşkilât.

15 — Aza-yı müessisenin ittifak veya ekseriyeti ârası ile işbu talimnamenin tevzi ve tadilî mecazdır.

Müessisler

Bedirhanzade Emin Âli Bey.
Dr. Abdullah Cevdet Bey

Bedirhanzade Midhat Bey
Erzurum Meh'usu Seyfullah Bey
Hakkâri Meh'usu Taha Efendi
Van Meh'usu Tevfik Bey
Bedirhanzade Kâmil Bey
Bedirhanzade Abdurrahman Bey
Genç Meh'usu Mehmed Ef.
Mir Seyfettinzade Hüseyin Avni Bey
Miralay Mahmut Sami Bey
Mısır-ı Mahkeme-i Şer'iyede muvazzaf Diyarbakirli Mehmet Falk Ef.
Bedüzzeman Salt Efendi
Muttakâh Halil Hayali Ef.
Kürdi Zade Ahmet Ramiz

BELGE 5

Şeyh Mahmud'un Bir Yazısı* (Çeviri)

I

(Kırmanşâh Vall-i Umumîsi)'

Hükümet-i Kırmanşâhân
Numara: 3071

Tarih 4 Şehr-i Cema'ül-sânî

Saygıdeğer âyân-ı emir-i kul (başkumandan) ile emir-i mahsus-ı hakim ve reis-i il (vali-i umumî) hazretlerine,

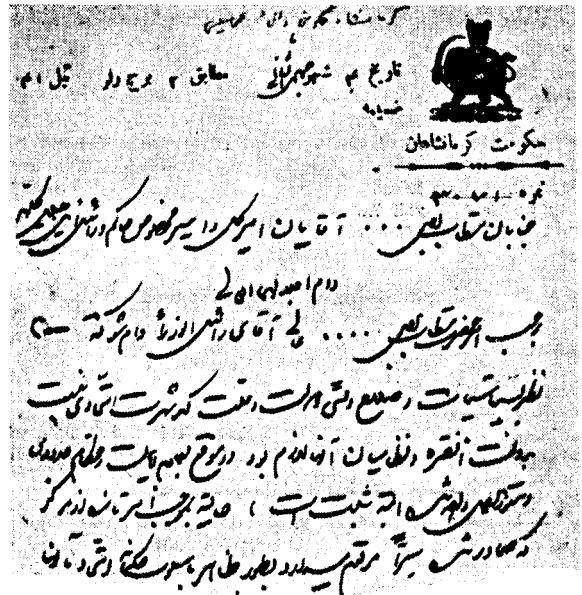
Saygıdeğer Efendim... Yüce Sadr-ı âzâmımız Hazretleri,

Devlet ve milletimizin salâhı ve siyaset nokta-i nazarından gerekli görünen ...sınırlarla ilgili hükümleri Ankara devletine ve ordusuna bildirdik, bunlara ait kayıtlar bizde de bulunmaktadır ve bizim için de geçerlidir.

Ayrıca merkezden gelen yeni bir emri gizlice bildiririm ki, onlara [Ankara'ya] görünüşte hekimâne bir ittihad içindeymiş gibi davranın. Ama, gerçekte biz onlarla hiçbir surette birlik olmak istemiyoruz, dolayısıyla onların söylediklerine kulak asmayın. Dünya savaşından edindiğimiz tecrübe ışığında kendi asayişinizi koruyun, onlara malî kaynak vermek ve yardımda bulunmak kesinlikle yastaktır. Özet olarak vatansever aşiretlere ve onların huduttaki reislerin gizli olarak tebliğ edin ki Türk ordusuna hiçbir şekilde müdahale etmesinler ve yardımda bulunmasınlar.

Size göndereceğimiz bu tebliğ ile çatışan resmî yazılar geçici mahiyettedir.

Şeyh Mahmud
(İmza)

نہایت اہم - اے ایس پی جی قمر الدین سادات اور کنگز سادات
وہ لہذا اس آواز کو سنیں کہ ہم نے یہ سبک دیکھا ہے اس میں
اس کے لیے ہم نے اس سادات سے دعا کی ہے کہ وہ اس سبک سے
اور اس کے لیے کہ وہ اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے
اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے
اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے اس سبک سے

صورت صورتوں طرف قومانہ ان کل هر کسی باشد بدون خوف لازمت بحضور سادات قیاد زیر خلیل لطف و مرحمت
خواهد دید اگر تیره و ده حاضر شود حضرت سادات قیاد اورا مثل دامن خواهد داشت

شماره ۷۸ مرت ۹۳۳

بنا بر این تاریخ

* Kaynak: Hoover Institute, Dağdeviren Koleksiyonu.

BELGE 7

6. Ordu Kumandanlığının Bir Yazısı

Osmanlı
Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube

Numero
606

Altıncı Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezaret-i Cellesine Mev-
rud 310 Numerolu Şifre Suretidir:

3-1-35 tarih ve harekât 333 numeroiu şifreye zeyldir:
Arab Pınarında bulunan İngiliz Kaymakamının Gerkan aşret
reisi Belarunin evinde ikamet ettiği ve gündüzleri otomobil ile ve
mezkûr reis ile birlikte civar köylerde dolaşdığı ve rüesanın Basru'
nin evine celb ettiği Arab Pınarından bildirilmektedir. Bu ise İn-
gilizlerin Urfa livasında, Süleymaniyede yaptıkları gibi kendi teş-
vikleriyle yeni bir Kürd hükümeti teşkil etmek veya Urfa livasını
Arab hükümeti hududuna ilhak eylemek ve binnetice elimizde ka-
lan vatan akşamını da parçalamak gayesini takib ettiklerine dair-
dir. İngilizlerin bu gibi hilâf-ı ahd ve hodserâne harekâtlarına ni-
hayet verilmesi için teşebbüsât-ı seria icrası mütemennadır.

Harekât Numero
402
4-1-35

- * Kaynak: Hoover Institute, Dağdeviren Koleksiyonu, Stanford, Ca-
lifornia.
- 1 Vesika üzerine Osmanlı memuru tarafından not olarak düşülmüş-
tür.

BELGE 6

Uçaklarla Atılan Seyyid Taha İmzalı Farsça Bildiri*

İlân
Kamuoyuna Duyurulur

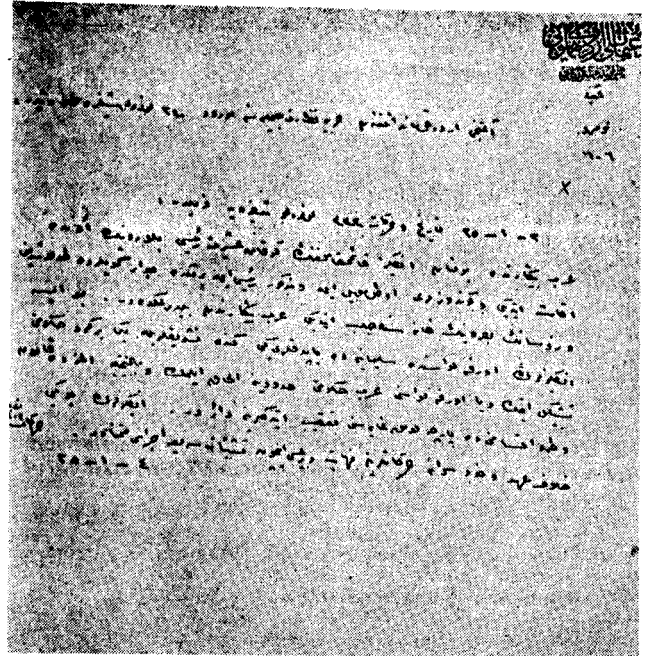
Yüce hükümet toplumun asayiş ve refahı için askeri bir harekât
yapmak istemektedir. Hükümetin bu hareketten amacı kimseden in-
tikam almak değildir. Fakat, Musul Vilâyeti sınırları içinde halkın
asayiş ve refahını bozanların ortadan kaldırılmasını ve sürgüne gön-
derilmesini amaçlamaktadır. Lâkin, bu vilâyet sakinleri hiçbir şe-
kilde bu hareketten kaygılanmasınlar, hiçbir yerde ve hiçbir şekil-
de yüce devletimizin askerlerine muhalif bir hareket yahut karşı
koymada bulunmayarak, müfritlerin hareketlerine iştirak etmeye-
rek güven içinde evlerinde otursunlar. Zira hükümet müfritleri Mu-
sul Vilâyeti sınırları içinde tutmamak için kesin karar almıştır. Yurt-
taşlarımız evlerinde oturup direnişçilerin hareketlerine iştirak et-
mesinler. Başkumandanın çağıracağı herkes onun çağırışı üzerine
korkmadan huzuruna çıksın çünkü hürmet ve saygıdan başka mua-
mele ile karşılaşmayacaktır. Ancak, şüpheli görünüp bir de böyle-
sine davetleri reddedenlere karşı düşman muamelesi yapılacaktır.

Esseyid Taha
Bağdad 28 Mart 923

اعلان

خاطر عموم را مستحضر می نماید

مخاطبای آسایش عمومی حکومت فخریه می خواهد یک حرکت مسلکی بکنند و در این حرکت مایه و
حکومت انتقام از هیچ شخص نیست فقط می خواهد آنها را که در داخل حدود ولایت موصل افتخار خلافت را می خنداند
طره و نوبه نماید لهذا کسی که در این حدود می باشد بی هیچ مجازین حرکت مخالفت در ولایت موصل بی هیچ صورت
و در هیچ جا مخالفت بسا کرد دولت فخریه تنباید و اشتراک در حرکت مبدین نکند و در هر صورت از خود مطمئن بود
در خانه خود نشسته کنار کسی نماید زیرا دولت فخریه قطعیاً فرار داده که مفسدین را در داخل حدود ولایت
موصل نکند لهذا لازمت احالی همماً در خانه خود نشسته آید و در این اشتراک در حرکت مخالفت گمراه نکند در

* Kaynak: BBA-BEO Siyasi Kısım.

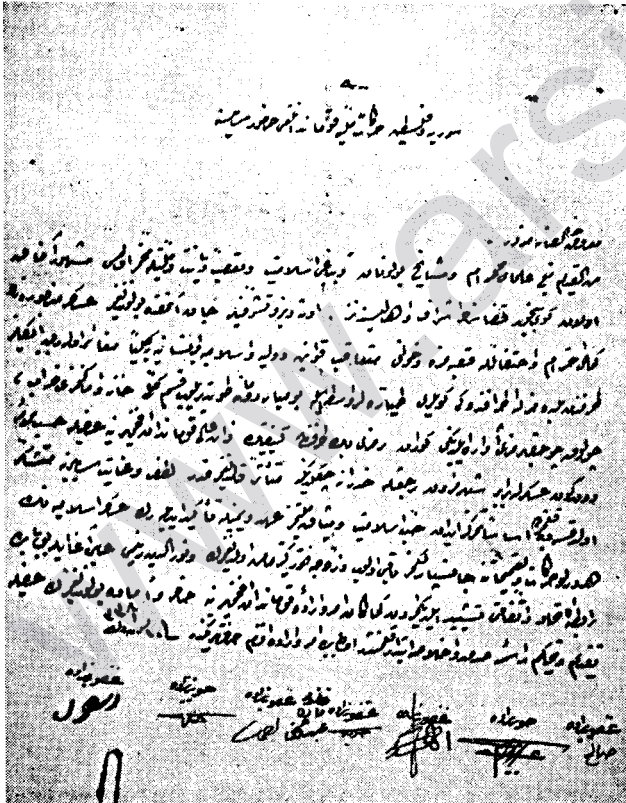
Güney Halkından Orduya Bir Yazı*

Suriye ve Filistin Harekât-ı Millîye Kumandanlığı Huzur-u Sâmîsine
Marûz-i Hallsânemizdir,

Min-el-kadim menba-ı ülema-yı kirâm ve meşayih bulunan ve bayağı İslâmiyet ve taassub-u diyanet ve milliyetle müftehîr olma-sı meşhur-u âfâk olan Köysancak kazasının eşraf ve ahalisindeniz. Ötedenberi teşerrüfüyle can atmakda bulunduğumuz asakir-i mansurenin kemâl-i ihtiram ve ihtifalle kasabamıza duhûlünü müteak-kib kavanin-i düvelîye ve İslâmiye ve insaniyeye külliyan mugayir olarak İngilizler tarafından beldemizle etrafındaki köyleri tayyare-ler vasıtasıyla bombardımana tuturulub kısm-ı külli hâne ve ema-kinimizi harab, çoluk, çocuklarımızı âvâre eylediğini gören Remzi Bey tarafından keyfiyetin zât-ı âli-i kumandan-ı efhemilerine arzıyla hasb-ül-emr dün gün şehrimizden ricatle Hadran'a çekildiği-ne müteessir kaldığımız kadar lutf ve inayet-i sâmilere müteşak-kir olduksa da kalbimizde esasen temerküz eden hubb-i İslâmiyet ve mîsâk-ı millîmiz ahd ve yeminle tekd edilerek asakir-i İslâmi-yenin her dürlü hareket ve tasminatına cansiperliğimiz bâki olub zerrece fûtür getirmemiş olduğumuzun ve Nureddin Reis, İsa Ağa ile bu babda rabita-i ittihad ve ittifakı teşyid eylediğimizden ke-mâkân emr ü irade-i kumandan-ı efhemilerine hazır ve âmâde bu-lunduğumuzun arzıyla takdim ve tahkim-i râsime-i sîdk ve ihlâsa ibtidâr kılınmışdır. Olbabda emr ü irade efendim hazretlerindir. fi. 10 Teşrin-i evvel 1338.

Gaffurzâde Resul   Hoynerzâde Hikmet   Gaffurzâde Ahmed   Gaffurzâde Cevdet   Gaffurzâde Ahmed

Hoynerzâde Abdülkerim   Gaffurzâde Salih

Kürt Teâlî Cemiyeti'nin Çalışmalarına İlişkin
Meclis-i Vükelâ Kararı*

Meclis-i Vükelâ

Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu : 302

Tarihi: 19 Ramazan 1337
18 Haziran 1335

Hütlâsa-i Meâl

Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilâyetlerindeki İngiliz mümes-sil-i siyasiyeleri tarafından o havalide sâkin Kürd aşairi üzerinde hü-kümet-i seniye aleyhine tahrikat ve ilkaatda bulunulmakta olduğuna dair şâyân-ı dikkat ihbârâtı havi mahallerinden mürsel telgraf-nâme suretlerinin leffliyle vilâyet-i mezkûrede emniyet ve asayişin halelden vikayesini teminen ittihâzı muktazî tedabir hakkında bâzî ifadâtı ve Kürd Teâlî Cemiyeti'ne mensub bir takım zevât tarafın-dan müstakil Kürdistan teşkilî sadedinde vuku' başkaca istihbar kılınan teşebbüsâtı hâki Dahiliye Nezaretinden varid olan tezkere-ler bu babda Encümen-i Mahsus-i Vükelâca tanzim olunan mütâ-lâanâmelerle birlikte okundu.

Nezaret-i müşarileyhanın suret-i iş'aratından vilâyet-i şarkiyede-ki İngiliz mümessil-i siyasiyelerinin o havalide sâkin ve asabiyyet-i diniye ve millîye ile marûf Kürd aşairi rüesasını kâh külliyyetli para itası ve kâh cebr ü şiddet iraesî suretiyle elde etmeğe ve hükümet-i seniyyeden ıftirak etdirmeye sâi oldukları ve bu havalin bir takım aşair üzerinde tesirat ve tehyicat-ı fevkalâdeyi müstelzim olması-yla binnetice muhal-i emn ü sükûn hadisâtâ sebeb verebileceği ez-cümle Gelikoyan nahiyesi kurrası arasında berâ-yı telkinât keşt ü füzâr eden İngiliz hakim-i siyasiyesinin telkinat-ı vakıadan dâir ve tehyic olan aşair tarafından katil edildiği anlaşılmışdır.

Kararı

Cümle-i iş'ar-ı nezaretten olduğu üzere mütarekenâme ahkâmın-ca düvel-i itilâfiye vilâyet-i mezkûrenin herhangi bir tarafını iğti-şâş zuhurunda işgal edebîlûb mahall-i mezkûrede ise muhal-i emn ü asayiş bir hal vuku'a geldiği gibi mümessil-i siyasi ünvanı altında oralara gönderilen zevatin ekrad ve aşaire tesvilât ve tahrikatda bu-lunarak bu suretle salif-ül-zıkr hakim-i siyasînin katil hâdisesi gi-bi vekayî'-i müessife ve muhal-i emn ü sükûna ahvâl-i vuku'unu teniyye ve ihzar edecek halâta sebebiyet vermeleri şâyân-ı nazar bulunduğuna binaen mümalleyhüm mümessillerin telkinât ve tahri-kât-ı vakıalarına dair olan telgrâfnâmelerin birer suretinin bâtez-kere Hariciye Nezareti Vekâletine irsâliyle ahvâl-i mebhûseden do-layı İngiltere mümessillîği nezidine teşebbüsât-ı müessire icrası hu-susunun vekâlet-i müşarileyhaya izbarı tensib edildi.

Tezkere-i mezkûrede mevzu'bahs olan iş'arat vilâyatdan bir kıs-mı da mahallerince asayişin temin-i muhafazası için bir taraftan kuva-yi külliye-i askeriyeye sevkî diğer taraftan İngilizlerin tesvilâ-tına kapılan aşairin yeniden hükûmete istimâleleri ve henüz far-kında olmayanların hükümet-i seniyyeye karşı sadakat ve merbuti-yetlerinin teyid ve teşvikî zımında tahsisat itası ve jandarmaca olan nakayısın ikmâl-i lüzûmuna dair olmasıyla bu babda müdâvele-i ef-kâr olundukda mahall-i mezkûreye asker sevkine halen imkan mef-kud ve nakden mühim miktarda fedakârlık ihtiyarına da hâl-i hazır-ı hazîne gayr-i müsâid olub ancak jandarma kadrolarının ih-tiyacat-ı vakıa ile mütenâsib surette hâl-i faaliyete ırcâı icab ede-ceği ve ma'hezâ emn ü asayiş berminval-i muharrer muhafazası esbabı bir taraftan istikmâl olmağla beraber diğer taraftan rüesa-yı aşairi hükûmete ısındırarak ve kendilerini tesvilât-ı hariciden vi-kaye edecek tedabir ve teşebbüsât-ı mahsusaya da müracaat lüzû-mu derkâr olmasıyla bunun için de rüesadan icab edenlerin nişan ve madalya ile ve kendilerine münâsib ünvanlar tevcihi suretiyle tatyib ve taltifleri ve içlerine oratkarca yine kendi aralarında hüsn-i sit ile müstehtir erbab-ı zühud ve tekvadan ve nazf-ül-kelm zevat-ı mu'tebereden nâsihlar l'zamıyla mümalleyhüm tarafından hâl ü za-manın ehemmiyet-i fevkalâdesi kendilerine ifham edilmesi ve ir-sadatda bulunulması lâzım-ül-tevessül tedabir cümlesinden olması-

İngiltere Hükümeti Tarafından Kürtlere Sunulan Beyanname*

Bab-İâli Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus

1 — Ermenilerle Kürtler tarafından meskûn arazilerin istikball meselesi Sulh Konferansında takrir edilecektir. İşbu konferansta Kürtlerin hukuku kaybettirilmeyecektir.

2 — Mezkûr karar verilinceye kadar Kürdistan'da sâkin umum milletlerin her tarafta kanuna riayet etmelidirler.

3 — Türkiye hükümetinin emri üzerine Ermenilerin tehcir ve taktil meselesinin tatbiki hususunda evamir-i cânıyaneyi veren memurların medeniyet icabatından olarak cezalandırılacaklardır.

4 — İslâmcıları katleden Ermeniler de haklarında aynı muamele tatbik edilecektir.

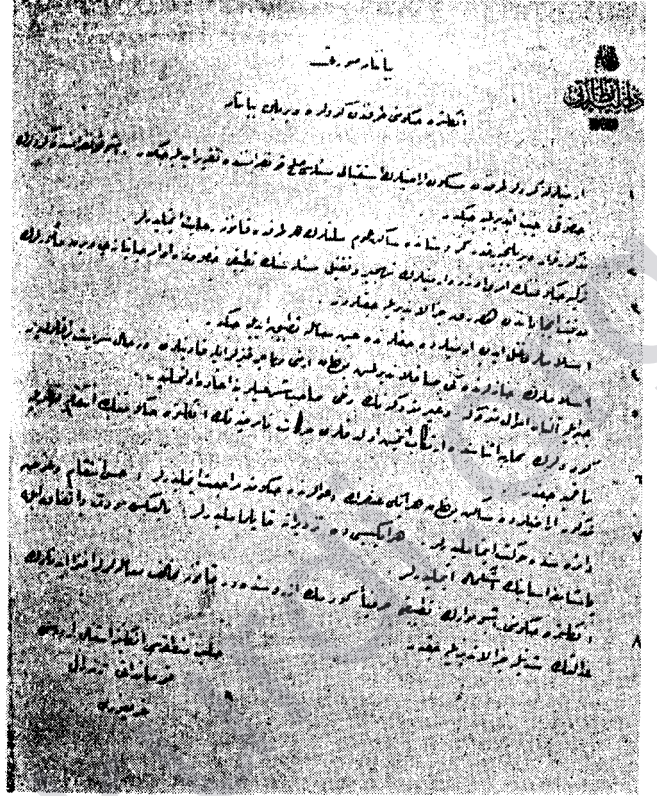
5 — İslâmların hanelerindeki saklıdırılmış bulunan Ermeni muhacir kızlarıyla kadınları derhal serbest bırakılmalıdır. Cebr ile alınan emvâl-i metruke ve gayri metrukenin dañi sahib-i şer'ilerine lade olunmalıdır.

6 — Kürtlerin muharebe esnasında irtikâbetmiş oldukları hareket-ı na marziyenin İngiltere Hükümetinin intikam nazarı ile bakılmayacaktır.

7 — Mezkûr arazilerde sâkin bulunan her iki unsurun davalarında hükümete müracaat etmelidirler. Hiss-i intikam ve garaz dairesinde hareket etmemelidirler. Her ikisi de tezvırata kapılmamalıdır. Bil'akis mevcedet ve ittifaq ile yaşamaya esbabının istikmal etmelidirler.

8 — İngiltere Hükümeti işbu mevaddın tatbiki harfiyen görmek arzusundañdır. Kanuna muhalif muamelelerle iftira edenlerin adaletin şiddetiyle cezalandırılacaktır.

Halep Mıntıkası
İngiliz İşgal Ordusu
Kumandanı
Grigori

* Kaynak: BBA - BEO / Sıyasî Kısım (Metindeki ifade bozuklukları düzeltilmiştir).

KÜRT AŞİRETLERİNİN EVRİMİ

Dr. Abdurrahman KASIMLO

*Bu yazı, yazarın bilimsel çalışmalarından biri olan "Kürdistan ve Kürtler" adlı yapıtının 1973'te yayınlanan Kürtçe (Soran lehçesi) baskısından alınmıştır. Söz konusu yapıtın ilk basımı Çekoslovakya Bilim Akademisi tarafından 1964'de Slovak dilinde yapıldı. Bundan bir yıl sonra İngilizceye çevirilip yayımlandı. 1967'de Arapçaya, 1969'da Poloniceye çevirildi. Görüldüğü gibi "Kürdistan ve Kürtler" günümüzden 24 yıl önce yazılmış. Bu nedenle toplumsal yaşam gibi oldukça hareketli ve değişken bir konuda kullanılan veriler, varılan sonuçlar günümüz bakımından yeterince güvenilir olmayabilirler. Ne var ki,

seçilen bölüm Kürdistan'da aşiret olgusunu tarihsel boyutları, geçirdiği evrim ve toplumsal gelişimle iç bağlantıları ve mülkiyet ilişkileri yönünden ele aldığı için, birçok bakımdan geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Okurlarımızın yazıyı okurken aradan geçen uzunca zaman dilimini de hesaba katarak değerlendirme yapacakları ve her durumda aşiret olgusu konusunda yararlı bir dokümanı daha elatında bulacakları kanısıyla bu yazıyı yayınıyoruz.

Berhem'in notu.

19.yüzyılın ortalarında göçebe aşiretler Kürdistan nüfusunun 1/3'ini meydana getiriyordu. ülkenin dünya pazarıyla olan ilişkilerinin aşiretlerin evrimi üzerindeki etkilerini geçerli bir biçimde yorumlayabilmek için, aşiret ilişkileri-

nin biçimlenişini kısaca ele almak gerekir.

Aşiretler toprağın, göçebe olanları da otlakların ortak sahipleriydi. Bu arazi ve topraklar padişah tarafından kendilerine bağışlanmıştı. Ya da yerleşik yaşama geçiş sü-

recinde ele geçirmişlerdi. Bazen de bir aşiret diğerinin toprağını işgal ederdi.

Kürdistan'da aşiret, "bere" ya da "tire"lerden meydana gelir. Bu da ailelere (binemale), aileler de babakuşağı (berebab)'na bölünür. Aşiret reisi, büyük (mezin), mir, bey olarak; "bere"nin (taife denebilir-Çev.) reisi de "ağa" olarak adlandırılır. Bey ve ağa sınırsız yasal ve yönetsel yetkilere sahiptiler. Tüm işlerin yürütümünde karar verme yetkisi reisindir. Ancak aşiret yaşlılarının ve ilerigelenlerinin de ağanın kararları üzerinde etkisi olurdu. Ağanın konağı diğerlerinininkinden daha büyüktü ve üzerinde özel bir arma bulunurdu. Reisin ölümünden sonra yerine büyük oğlu geçerdi. Eğer evladı yoksa, aşiret yaşlıları yeni bir reis seçerlerdi. Bazı Kürt aşiretlerinde töre gereği aşiret reisi daima seçimle işbaşına getirilir. Örneğin, reislerini "Sultan" olarak adlandıran Ciwanru aşireti, aşiret yaşlılarından oluşan açık bir toplantıda aşiret reisini seçer ve bazen kadınların da aşiret reisi seçildikleri olmuştur (örneğin 1. Dünya Savaşı'ndan önce Büyük Caf aşiretinin reisi Adile Xan'dı.). Reis, evlenme izni dahil tüm işlere nezaret eder. Ancak özel toprakları ve otlakları yoktur; ama yün, peynir, et ve diğer tarım ürünleri üzerinde öncelikle belirlenmiş bir paya sahiptir (M.S İvanof, Kısaca İran Tarihi, s. 119, Rusça, Moskova 1952). Aşireti başlıca üç kesime ayırmak mümkündür: Aşiret imtiyazlarına sahip olan reis ve akrabaları (Aşiret yaşamında akrabalık her zaman belirleyici bir özelliğe sahip değil). Birinci kesimden sayıca daha çok olan ve "nöker" olarak adlandırılan ikinci kesim, reisin hizmetkârları ve onların ailelerinden oluşur. Üçüncü kesim de hepsinden daha fazla olan aşiret halkıdır. Şunu hemen belirtelim ki bu bölümlenme gerçeği tümüyle anlatmaz. Aşiretlerde, belirtilen bu kesimlerin yanısıra şeyh, molla ve seyitler de yer alır. Din adamlarını çiftçilerle karşılaştırdığımızda aralarında çeşitli farkların bulunduğu görülür. Aynı biçimde aşiret üyeleri de servet, para ve sahip oldukları hayvan sayısı bakımından çeşitli farklılıklar gösterirler.

Bu fark ve ayrıcalıklar, bireysel mülkiyetin henüz yeni oluşmaya başladığı yörelerde önemli bir rol oynarlar. Bunun sonucu, bir yanda az sayıda hayvan sahibi olan aşiret üyeleri; diğer yanda da daha çok keçi-koyun sahibi olan aşiret reisi ve diğerleri yer alır. ("Hayvanlar, Kürtler arasında adil bir biçimde paylaşılmamış. Bazılarının oldukça çok keçi-koyunu var. Öyleleri de var ki tek bir hayvanı yok." K.N. Simirnof, Kuzey Kürdistan'da Bir Gezi, 1904, Kafkas Haberleri, 7.Bölüm, Rusça"). Bu ayrıcalıklı durum, Kürtler arasında 16. yüzyıldan beri varlığını sürdürüyor. Şerefname, "kara" ve "beyaz" Kürtlerden söz eder. Bu meşhur mesele şimdilerde de hala varlığını koruyor. Örneğin bir ağa toprağında çalıştırdığı bir çiftçiye kızarken "Ben bir soyluyum; sen ise karakafalı bir Kırmanc'sın." (A.Z. Şemilof, Kürtlerde Derebeylik üzerine, Rusça, s.23, Erevan 1936).

Aşiret üyeleri, yukarıda belirtilen şeylerle birlikte aşiret reisine sunak ve armağanlar verir ve ayrıca devlete de bac ve vergi ödeme yükümlülüğüyle karşı karşıyadırlar: Hayvan ve otlaklar için ödedikleri vergilerin yanısıra devlete asker de vermek zorundaydılar. Çoğu kez asker olarak verdikleri kişilerin giderlerini de ödemekle yükümlüydüler. Örneğin, süvari kuvvetlerinin giyim-kuşam giderleri de aşiretlerce karşılanıyordu. Yine çok defa askerlik süresi boyunca askerin yemek gideri de aşiretlerce ödeniyordu. (İran-Rusya savaşında, 19.yüzyılın başında, Abbas Mirza kuvvetlerinin 1/3'ü askeri olmayan kişi-

Büyük Caf aşireti reisi Adile Xan, aşiretinin ileri gelenleri ile.

lerden oluşturulmuştu ve tümü Kürt'dü ve Abbas Mirza onların çeşitli giderlerini de birlikte almıştı. B.A.Averyanof, Kürtler, s. 10, 1885, "... 35000 kişilik İran kuvvetlerinin 20000'i Kürt'dü."). Aşağıdaki tablo askerlik hizmeti nedeniyle aşiretlerin ödemekle yükümlü oldukları nakiti göstermektedir.

BİR KİŞİ İÇİN HAYVAN OLARAK PARA OLARAK

Koyun ve keçi	0,5-1 qıran*
Eşek	1-5 "
Sığır	1-5 "
At, katır	2-15 "
Deve	5-50''''*

*O zaman 1 Ruble 3,5 qıran'dı.

**L.F. Tigranof, İran'ın Toplumsal ve Ekonomik İlişkileri üzerine,

s. 39, Rusça, Tiflis 1905

Aşiretlerin asker giderlerini karşılamakla yükümlü oldukları 20. yüzyılın başlarında, arazi vergisinin yanısıra, hayvanlar için ödedikleri vergi de şöyle idi:

Koyun ve keçi başına 0,75'den 1 qıran'a kadar.

Eşek ve diğer yük hayvanları için 10 qıran.

Yarı göçebe ve göçebe aşiretler arasında mal değişimi gözle görülür oranda önemli bir gelişme göstermişti. Başlıca nedeni de şuydu:

"Göçebe aşiretlerde süt, et, deri, yün, kıl ürünleri; yün ip ve kıl ip gibi hammaddeler diğer kesimlerden daha çoktu. Bu nedenle bunların işlenip kullanılması da günden güne gelişme kaydediyordu. Bu da ilk kez alış-verişin süreklilik kazanmasına yolaçtı." (F.Engels, Ailenin Kökeni, Çekçe basımı, s. 309.)

Kürdistan aşiretleri arasında, hayvancılığın yanısıra marangozluk, demircilik, bez, sergi ve giyim eşyası gibi

dokuma el zanaatleri de gelişmeye başladı. Aşiretlerden her biri, mallarını pazarlayabilmek için yazlık ve kışlık konaklama yerleri çevresinde kendisine özgü bir pazaryeri (hawarge) saptama hakkına sahipti. Saptanan bu yerlerde mallarını satar ve kendileri için gerekli olan şeyleri satın alırlardı. Para ile alış-veriş Kürtler arasında birhayli yaygındı; öyle ki, zengin bir aşiret reisinin mal ve serveti artık sahibi olduğu koyun sürüleriyle değil, çoğu kez para ve altın-gümüşle hesaplanıyordu.

"Göçebe topluluklarda para ile alış-veriş ilk kez gelişmeye başladı. Çünkü ürünleri doğrudan değişim için üretilmiş mallardı. Böylece yabancı topluluklarla karşılıklı ve sürekli ilişkiler de kurmuş oldular. Bu da meta dolaşımını hızlandırdı." (K. Marks, Kapital, 1.cilt, London 1920, s. 61.)

Kürdistan'ın dünya pazarı ile ilişkileri, aşiretlerin iç ilişkileri üzerinde de önemli etkide bulundu. Çünkü hayvan ürünlerine duyulan talep, dış dünya ile alım-satım ilişkilerinin gelişmesine yolaçtı. Bunun doğal sonucu servet ve parasal zenginlik yönünden aşiret üyeleri arasında büyük bir farklılaşma başgösterdi. (Bazı istatistiklere göre, "19. yüzyılın sonunda, göçebe aşiret üyelerinin yüzde 32'si mal ve davardan yoksundu; yüzde 17,5'nin ise bir tek hayvanı bile yoktu." A. G. Akopof, Kürt Ulusunun Yerleşik Yaşama Geçmesi Hakkında). Yine bu dönemde yeni otlaklar bulma girişimleri arttı. Sürü sayısında görülen artış yeni alanlara duyulan gereksinimi kamçladı. Bu sorun, aşiretler arasında yeni anlaşmazlık ve çelişkilerin oluşmasına neden oldu. Böylece meraların azalması sonucu, aşiret reisleri eldeki meralara elkoyup kendi mülkleri haline getirdiler. Alışveriş ilişkilerinin gelişmesi ve meraların azalmasının sonuçlarından biri de göçebe aşiretlerin artan oranda yerleşik yaşama geçmeleri oldu. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşmeleri ve köyler kurmaları artık zorunlu bir hal aldı. 1925'te Kürdistan'a gönderilen Milletler Cemiyeti Komisyonu raporunda "... Kürtlerin ezici çoğunluğu artık yerleşik yaşama geçmiş bulunuyor. İran-İrak sınırı üzerinde bulunan çok küçük bir kesim dışında göçebelik kalmamıştır. Bu nedenle şimdi, Kürtleri yarı-göçebe olarak tanımlamak da artık doğru olmaz." (A. Lambton, İran'da Topraksahipleri ve Köylülük, London 1953, s.290, İngilizce. Vilçevski yanlış olarak şöyle yazar: "Yalnız Mehabad bölgesinde (Mukri Kürtleri arasında) 100-130 bin göçebe vardır." Mukri Kürtleri, Yakın-Asya Etnografya Dergisi, Rusça, 1.cilt, s.183, Moskova 1958) İki Dünya Savaşı arasında İran hükümeti, Kürtleri zorla yerleştirme siyasetini uyguladı. Bu, Kürtler bakımından çok kötü sonuçlar doğurdu. Birçok aşiretler tümünden silindi: İran-Türkiye-Sovyetler Birliği sınır kısıcında yaşayan Celali aşiretinden 10 000 kişi İran'ın orta kesimlerine sürüldüler ve 1941 yılında bunlardan ancak birkaç yüz kişi yerlerine dönebildi. Diğerleri ise kaybolup gittiler. Bunlar geceleri camilerde gündüzleri tavlalarda hapsediliyor, gündüzleri de süngü zoruyla çalıştırılıyordu. (Gelawêj, "Şimdiki İran'da üretim ilişkileri", Azerice, Bakı 1955, s.66). General Ahmed Ağa Han'ın yine bu yöntemlerle Lor aşiretlerini yerleştirme uygulamaları "nam" saldı ve "Loristan Kasabı" olarak anılmasına neden oldu. Kelbağ aşiretine de aynı yapıldı. Hemedan ve İsfahan'da iskan edilmek üzere Kürdistan'dan çıkarılan bu insanlardan Türkçe konuşan sadece bir

topluluğun yerleşimi sağlandı.

"Bu göç ettirme esnasında halk öylesine taciz edildi ki, dağlara çekilip aylarca döğüştüler." (A. Lambton, age. s.285.)

Açıktır ki bu biçimde yerleştirme uygulamaları hiç bir biçimde Kürt aşiretlerinin yararına olmadı. Ancak, İran burjuvazisinin "oturmuş" bir pazara gereksinimi vardı ve bunları yerleşik yaşama geçirerek sözkonusu pazarı oluşturmak istiyordu. İran sınırları dışındaki yerlerle olan ticari ilişkilerinin yasaklanması ve merkezi İran hükümetinin giriştiği önlemler, Kürt aşiretlerinin gereksindikleri malları yerli pazarlardan sağlamaya zorladı. Çünkü dışarıdan elde etme olanakları ortadan kaldırılmıştı. (H. Moltake, Briefe über Zustande und Begebenheiten in der Turkei aus den Jahren 1835-39 Berlin 1941.) Kürdistan'daki İran'lı mülk sahiplerinin ve mülk sahibi Kürtlerin de bunda çıkarları vardı. Çünkü bu uygulama, tarım emekçilerini (çiftçileri) toprağa daha çok bağımlı hale getirdi. Devlet egemenleri için de devlet gelirlerinin artması, vergi ve gümrükler önemliydi. Yine vergi toplayıcıları için de durum kolaylaşmıştı ve artık Kürdistan dağ ve doruklarında dolaşp aşiretler peşinde koşma zahmetinden kurtulmuşlardı. Sınır dışı kaçak ticaretin yasaklanması, aşiretlerin gidiş-dönüşlerinin önlenmesi kaçak yabancı malların azalmasına ve devletin gümrük gelirlerinin artmasına neden oldu. Bundan başka, genç nüfusun yazımı göçebelik dönemine oranla henüz yeni konmuş bulunan askerlik yapma yükümlülüğünü daha bir kolaylaştırdı. (Göçebe aşiretler yeni uygarlığın üç ögesinden hoşnut olmadılar: Askerlik, vergi, gümrük.)

Kürdistan'ın ikinci kez paylaşımı ve özellikle Türkiye-İrak sınırının saptanmasından sonra aşiretlerin yaylak ve kışlak yolları kesilmiş oldu. Sözkonusu önlemlerin alınması sonucu, yazlık konaklama yeri birinde, kışlık konaklama yeri de diğerinde kalan göçebe aşiretleri, sınırı geçmeleri ya tümünden olanaksızlaştırıldı ya da geçebilmeleri için büyük para ödemeleri gerekti. Sınırların belirlenmesi çok defa bir aşiretin iki ya da birkaç devlet arasında bölünmesine neden oldu. Herki aşireti bu durumda kaldı ve İran, Türkiye ve Irak arasında bölündü. Şıkak aşireti de Türkiye ile İran arasında parçalanmıştı. Bununla birlikte bazı somut koşullar Kürt aşiretlerinin yerleşmelerini geciktirdi: Birincisi, hayvancılık için gerekli otlakların, su ve iklim koşullarının varlığıdır... Bu koşullar, aşiretlerin su, hava ve otlaklar bakımından elverişli yeni yerlere göçmelerine yolaçtı. İkincisi sulak toprakların azlığı ve yeterli sulama kanallarının yokluğunun Kürdistan tarımındaki önemidir. Tüm bunların yanısıra ekonomik olmayan bir neden de sözkonusuydu: Göçebe aşiretler devletin otoritesi altına girmek istemiyor ve yaşamlarını olduğu gibi sürdürmek istiyorlardı. Ancak bu neden, bir devletin yerleşmesini ve merkezileşmesini zayıflatır. Bu anlatılanlar, 1. Dünya Savaşının başı ve sonu arasında Kürdistan'da göçebeliliğin, sadece İran-İrak sınırları üzerinde kalmış olmasının nedenlerini ortaya koymaktadır.

Günümüzde göçebe aşiret sayısı son derece azalmış bulunuyor. Aşağıda görüldüğü gibi, köy sayısı ve köy nüfusu son yüzyıl içinde büyük bir büyüme göstermiştir.

Yöre	Yıllara Göre Köy Sayısı		Yıllara Göre Köy nüfusu	
	1851	1951	1851	1951
Bane	8	161	1145	10.000
Meriwan	14	111	1040	17.800
Hewraman	9	1-1	605	9-50***

*Bu bilgiler A. Gelawej'in age. s. 68'den alınmıştır.

** A. Gelawej, nüfusu hane olarak hesaplanmıştır. Biz her haneyi 5'er kişi olarak hesaplayıp ona göre tahmini nüfusu tabloda gösterdik (Yaz.).

*** 1967'de Bane köylerinin sayısı -03'e yükselmiş ve toplam köy nüfusu -8.080'e ulaşmıştır. Meriwan'ın ve Hewraman'ın toplam köy sayısı -90 ve köy nüfusu da 187'yi bulmuştur (Yaz.).

Şimdilerde İran Kürdistanı'nda toplam 7500 köy var. (Bu sayılar, adı geçen kaynağın "Şimdiki İran" yorumuna göre elde edilmiştir-Yaz.). Bunlardan bazıları küçük yani 5-10 haneliktir; bazıları da 1000-2000 hanelik büyük köylerdir. Ortalama büyüklükteki bir Kürt köyü 50-100 haneliktir. Böyle bir hesaplama ile her bir İran köyünün ortalama olarak 368 kişiden oluştuğu görülür. Ve bu da Kürdistan nüfusunun ezici çoğunluğunun (2 760 000, %93) yerleşik olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu, aşiret ilişkilerinin ortadan kalktığı anlamına gelmez; aşiret ve aşiret ilişkileri bugün de varlığını koruyor. Ancak yerleşiklik aşiret ilişkilerinin ortadan kalkmasını hızlandırır. Çünkü aşiret reisleri sadece meraları ele geçirmekle yetinmez, ekilir toprakları da işgal ederek mülk sahibi feodal durumuna gelirler. Devlet tarafından aşiretlere verilen topraklar da giderek aşiret reislerinin özel mülküne dönüşür.

Bu süreç 19.yüzyılın yarısından çok önce başlar ve 16.yüzyıldaki feodal ilişkilere kadar geriler gider. Ancak görüldüğü gibi, sonraki evrelerde de bu olguyu etkileyip hızlandıran bir takım öğeler ortaya çıkmıştır. Aşiretlerin yerleşik yaşama geçtikleri birkaç yüzyılda, üç çeşit feodal ilişki birarada varlığını sürdürmüştür:

1. Yerleşik aşiretlerde görülen tarımsal üretim biçimi
2. Yarı-göçebe aşiretlerdeki karmaşık yapı.
3. Göçebe aşiretlerde görülen hayvancılık biçimi.

Bu biçimlerin her üçü de aile gereksinimlerini karşılama temeline dayanan kapalı ekonomiye girer. Göçebelikten yarı-göçebelige geçişin uzun sürmüş olması, Kürdistan'da göçebeliliğin önemli bir yapılanma ve kurumlaşmaya sahip olduğunu gösterir. Ancak bu tür yaşam biçimine daha çok yarı-yerleşik aşiretlerde rastlanılır. Çünkü yerleşik yaşam biçimi henüz yeterince oturmuş değil.

Bir yaşam biçiminden diğerine geçiş şöyle olmuştur: Bir göçebe aşiret diğerinin toprağını işgal eder ya da satın alarak yazlık-kışık barınma yeri haline getirir. Bazen de bu iki tür barınma için ya devletten ya da özel mülk sahiplerinden belirli topraklar kira ile sağlanır. Giderek öyle olur ki aşiretin bir bölümü yazları da kışlağında geçirmeye başlar. Bir bölümü de sözkonusu iki mevsim arasında gidip-dönüşlerini sürdürür. Böylece aşiret yarı-yerleşik hale gelir. Çok defa bu aşiretlerde, aşiretin bir kısmı yazlık, diğer kısmı da kışık da kalmayı sürekli hale getirir. Her iki durumda da hayvanlar yazları ve kışları

aynı yerde geçirirler. Giderek hayvancılıkla uğraşan aşiret üyelerinin sayısında düşme görülür ve son evrelerde artık birkaç kişi aşiret hayvanlarının bakımını üstlenir ve diğerleri de tümüyle yerleşik bir yaşam sürdürürler. Böylece üç kesim ortaya çıkar:

1. Toprağı, meraları ve hayvan sürüleri olan feodaller.
2. Yerleşik durumda olup toprak sahiplerinin topraklarında çalışan köylüler.
3. Çobanlar.

Aşiret ilişkileri, göçebelik aşamasında ve 19.yüzyılda da güçlü olmuştur. Ancak yarı-yerleşiklik döneminde giderek zayıfladı ve tarımsal üretim ilişkilerinin oluştuğu dönemde giderek küçük bir kesim dışında aşiret ilişkileri kalmamıştır.

Ekonomik Yapının Değişmesi:

İşbölümü ve özel mülkiyet, aşiretin, feodal mülk sahipleri, toprakta çalışan köylüler, yoksul çobanlar biçiminde ayrışmasına neden oldu. Aşiret ilişkilerinin dayandığı "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" şiarları artık değerlerini tümden yitirdiler. Çıkarlar ve görevler karşı karşıya geldi. Aşiret ilişkileri çözüldü ve üreticilerin ayrışması ve bölünmesi aralıksız sürdü. Öyle oldu ki çıkarlar feodallerin ve aşiret reislerinin, görevler de aşiret üyelerinin payına düştü.

Kürdistan dünya pazarının bir parçası haline gelince, fiiliyatta bütün bir aşirete bağışlanmış olan topraklar üzerindeki aşiret mülkiyeti yıkıldı ve yerini özel mülkiyete bıraktı. Bu durumda da yerleşik ve daha önce tarım yapma sürecine girmiş bulunan aşiretlerde, aşiret reisi feodal mülk sahibi ve aşiret üyeleri de onun reayası oldular.

Ne ki bu reaya, aşiretine dayanıyor ve diğer reaya gibi toprakla birlikte alınıp satılma yükümlülüğüyle karşı karşıya bulunmuyordu. Ancak yerlerini serbestçe terk etmelerine izin verilmiyordu (İran Kürdistanı'nda toprakta çalışan köylüler 1907-1911 devrimine kadar, bir köyden ayrılmak istediklerinde gerekli izni alabilmeleri için ağaya belirli bir parayı ödemeleri zorunluymuştu. Gerus ve Kürdistan bölgelerinde (yani Sine bölgesinde-Yaz.) bunun için 30-80 qran ödenmesi adet haline gelmişti. M.Cemalzade, Gencşaygan, Farsça, s.21.).

İşbölümüyle birlikte zanaatlerin tarımdan ayrılması gibi önemli bir fenomen ortaya çıktı. Böylece kentlere yerleşen zanaatkarlar giderek ülke nüfusunun etkin bir kesimi haline geldiler. Öteyandan yabancı malların ülke pazarına girmesi sonucu yerli Kürt zanaatlerinin bir bölümü yıkıma uğradı. Ancak işbölümü ülke pazarının gelişmesine katkıda bulundu. Lenin şöyle söyler:

"Toplumsal işbölümünün gelişmesi, yerel kapitalist pazarın oluşmasının temel bir evresini meydana getirir." (Lenin, Kapitalizmin Gelişmesi, s.26).

Kürdistan'ın dünya pazarıyla ilişkilerinin, ekonomik bakımdan geri kalmış tüm diğer ülkelerde olduğu gibi kendine özgü bazı yanları olmuştur. Tüccarın dünya pazarıyla ilişkileri doğrudan olmayan bir biçimde Fars, Türk, Rus ve Ermeni tüccarları aracılığıyla olmuştur. Bu biçimde İstanbul, Halep, Tiflis'deki büyük tüccarlar, küçük Kürt tüccarlarından yerli malları satın alıyor; bazen de kendi temsilcileri aracılığıyla bizzat üreticiler-

den satın alıyor ve dünya pazarlarında satıyordu. Bununla birlikte Kürt tüccarlar yabancı malları da doğrudan elde edemiyorlardı. Bu durumda Kürt burjuvazisi gelişmekle birlikte, egemen ulus tüccarlarının hakimiyeti altında bulunuyordu. Günümüzde de bu durum sürüyor.

Şurası açıktır ki Kürdistan'da varolan güçlü feodal ilişkiler, yerel pazarın oluşması bakımından önemli bir engeldi. Çünkü herşeyden önce doğal üretim biçimi, üretim etkinliğindeki yerini henüz korumakta ve yerel pazarın gelişmesini kötü bir biçimde etkilemekteydi.

"Toplum, doğal üretim sürecinde ataerkil çiftçi ailesi, basit köylü topluluğu, feodalite ekonomisi gibi benzer birkaç ekonomik temeli yapısında barındırır. Bu temellerden her biri birçok çalışma türlerini üstlenir ve ham maddelerin elde edilmesinden tutun, ta bir malın hazır, işlenebilir ve tüketilebilir hale gelmesine kadar." (Lenin, age. s.25.).

Gerçekte, çok az endüstri ürünü dışardan satın alınıyordu. Kumaşın ve ayakkabının büyük bölümü kendi yerli üretimlerinden karşılanıyordu. Ancak ağır sömürü sonucu reyanın ve çobanların satınalma gücü düşüktü. Bununla birlikte nüfusun büyük bölümünün yabancı malları satın alacak gücü yoktu. Ayrıca İran-Rusya ve Türkiye-Rusya arasında uzun yıllar süren savaşlar sonucu, kervan yollarının ve kervanların güvenliğinin kalmamış olması da iç pazarın ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerin gelişmesini gereletti. Yine gidiş-geliş yolları ve demiryolları gereksinen düzeyde değildi. Özellikle Kürdistan gibi oldukça engebeli bölgelerde ulaşım olanakları çok sınırlıydı ve zaten Kürdistan'ın zengin yerli ürünleri de bu yerlerde bulunuyordu. Böyle olunca, Kürdistan'ın Sine, Kirmanşah ve Mehabad gibi nüfusu 1 milyonu bulan bu kentlerinde ticari gelirin kişi başına 3 Ruble olmasında şaşılacak birşey yoktu (Vasilikovski, İran'ın Batı Vilayetlerine Gezi Hakkında Bir Rapor, Rusça, Tiflis 1913, s.27, 465,650.).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Kürdistan'ın dünya pazarıyla olan ilişkileri, küçük tüccar ve sömürücülerden oluşan yeni bir sınıfın, Kürt burjuvazisinin doğmasına neden oldu. Bu burjuvazi güçsüzdü, ama sırtını egemen ulus burjuvazisine dayamıştı.

Kürt aşiretlerinin ağırlıkla yerleşik yaşama geçmeleri, zanaatlerin tarımdan ayrılması, kentlerin ortaya çıkışı, daha çok pazar için üretimin yapılması, köy toplumunda sınıf ayrıcalıklarının meydana gelmesi gibi sözünü ettiğimiz değişme 19 ve 20.Yüzyılın Kürt toplumuna getirdiği yeni olgulardır. Bu gelişmeler önemli olmakla birlikte feodal ilişkileri tarımdan ve Kürdistan köylerinden silip atmaya yetmedi.

1907-1911 Meşrutiyet devrimi hedefine ulaşmadı ve ardında köklü değişiklikler bırakmadı. Doğal olarak üretim ilişkilerinde de durum değişmedi. Devrimci durum ve 1.Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ayaklanmalar da bu statükoyu bozmadı. Sözgelimi İran'da 1928'de çıkan Arazi Tapu Tesçili Kanunu'da şöyle deniliyor:

"Toprağın değeri, son üç yılın ortalama ürününün 1/3'ünün 10 katıdır."

Yani toprağın değeri 10 yıllık ürününe eşit olarak saptanmıştır (Şura-i Milli Yasaları, 6. Cilt, s. 3-4, Farsça. İran'da toprağın değeri 10 yıllık ürününe denk bir biçimde saptanmış ve bu, banka ve benzeri kredi veren kurumların bulunmadığı Kürdistan'da hala geçerliliğini koruyor-Yaz.). Besbelli ki hiç bir çiftçi 10 yıllık ürüne eşit bir değeri ödeyerek toprak sahibi olacak güçte değildi.

Bu biçimde Şah, feodaller ve aşiret reisleri, salt ellerinde bulunan toprakların yasal sahipleri olmakla yetinmeyerek aynı zamanda köylülerden satın aldıkları ya da binbir dalaverayla köylüye kaybettirilen toprakların da sahibi oldular. Adamların, toprağı resmen kendi adlarına tapulamaları için sahte senet ya da parayla tutulan bir yalancı tanığın molla tarafından onanmış ifadesi yeterli sayılıyordu. Açıktır ki mollaya rüşvet verilerek bu sağlanırdı. Çok defa feodaller, okuma-yazması olmayan köylüleri kandırıp, üzerinde "bu tarla benim değil ağandır" yazılı bulunan bir kağıda parmağını bastırır ve toprağı elinden alırdı. Çünkü köylüler yasanın çıkışından habersizdi. Öğrendiklerinde ise iş işten geçmiş ve topraklar artık ağanın olmuştu. Aşiret reisleri de aynı yoldan aşiret mülklerini ele geçirdiler ve tamamen aşiret üyelerinin bilgisi dışında topraklara konmayı başardılar.

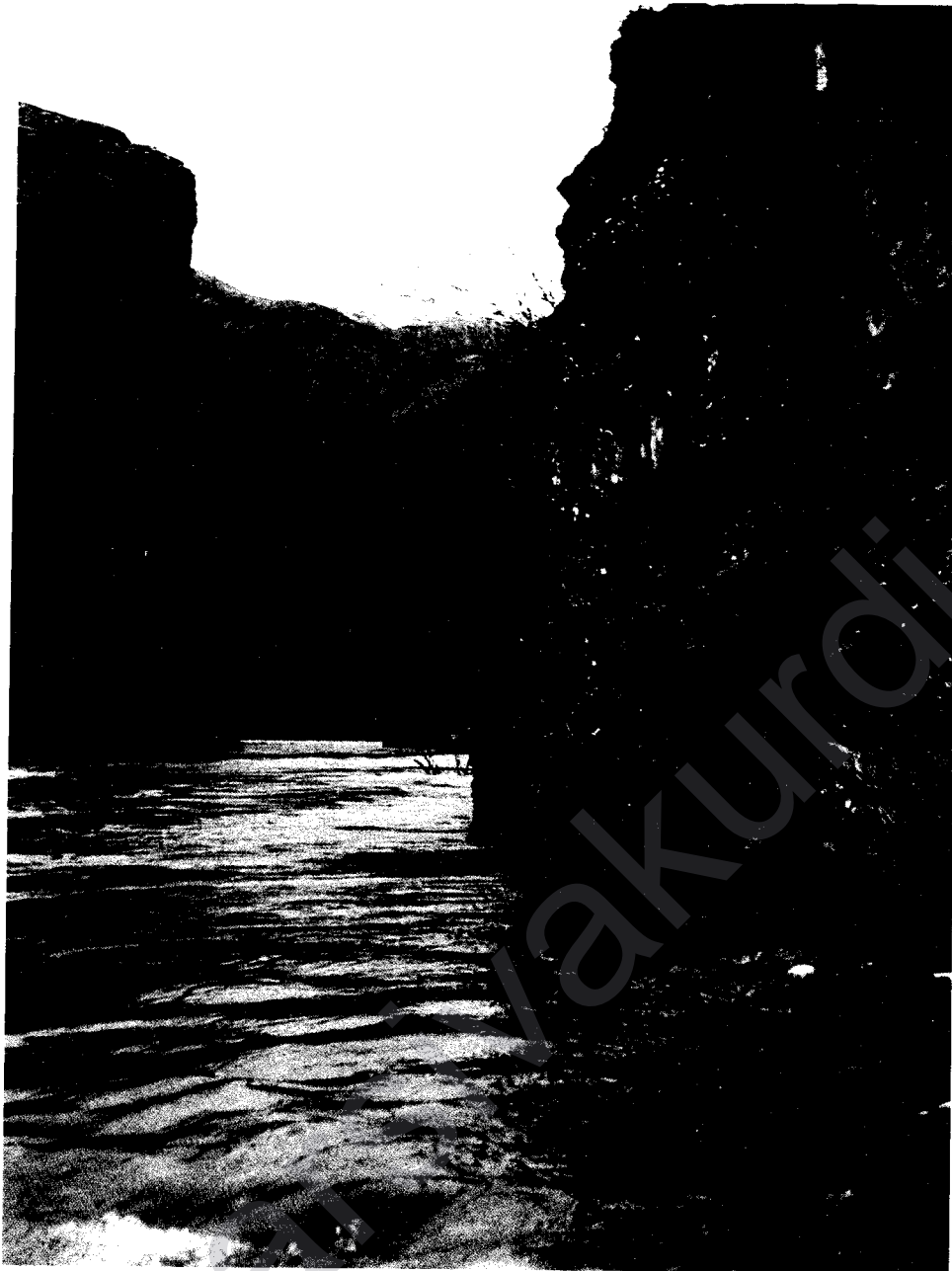
Böylece ortak mülkler de bir toprak mülkiyeti biçimi olarak ortadan kalkmış ve artık çok az rastlanılır olmuştur. Şimdi Kürdistan'da şu beş çeşit mülkiyetle karşılaşılır:

1. Ağaların mülkiyeti.
2. Şah'ın mülkiyeti.
3. Devlet mülkiyeti (halise).
4. Vakıf mülkiyeti (dini).
5. Çiftçilerin mülkiyeti.*

* Türkiye ve Irak Kürdistanı'nda durum biraz farklıdır. Orada Şah mülkiyeti yoktur. Her ne kadar Türkiye Kürdistanı köylüleri İran Kürdistan'ı köylülerinden daha fazla toprağa sahip iseler de feodal toprak mülkiyeti Türkiye ve Irak Kürdistanı'nda egemen mülkiyet biçimidir-Yaz.

Kürtçe'den çeviren: M. Düzgün

* * *

Qutidere (Dersim)

TOREY VE ADETÊ DERSÎMÎ

AVÊRQESE

Camat kamcî qonaxê avêrşiyayîne de beno va bivo bê toro ve bê adeto nêveno. Kêy ke mordemî amê têlêwe, pîya niştêro pîya ustêra, pîya kar kerdo pîya werdo, a roze ra têpîya seweta weşîya xo ve pay ra mendena xo taye usilî pêyda kerdê. Helvet nî henî xovexo yan ki xaftila nêvejîyê

werte; camati anagorê mitayîyonê xo xo rê tayê qeydey nêro. Camatonê kano de adetî ve torey kutêne hurendîya qanûno. Têdîne serê xo îno rê nênero, gegane kesî ke bê-hurmetîye bikerdêne ya ceza merdene ya kî cirmode giran guretêne. Camat, verozû adetonê xo rê zaf mutî vî,

raye nêdêne ke kes îno nasnêkero yan jê emrê îno hereket nêkero. Çi esto ke jê her çî, torê camatê mordemiye ki roze ve roze dewr ve dewr vûriyayra. Tayê werte ra bîravîndî, tayê anagorê halê camatî tenê senik vûriyay hama eve na halê xo yo nêwe onca dom kerd. West ve west kî tayê adetê nêwey vejîyay werte, binge guret, bîra qayîm. Mileto ve dewletonê na wextê ma de kî cire cire tore ve ananey estê. Tayê welato de hona xêlê qayîmê, hama jê wextê xo yê qonaxonê kanonê mordemiye eve qevet niye. Îndî roze ve roze hukum ra kûnê. Na rivat ra dewrê ma de îndî kes besenêkeno têyna eve adeto ve usilonê kano camatê xo îdare kero. Nika hukum kûto destê qanûno, hama tayê torê camatî ki hurendîya xo de rê, hukmê xo ramenê. Na vatena ma nêna a mana ke îndî her hetê dîna de tesîrê toro zêde zayîf bîyo, îndî wextê ma de kes îman ve îno nêkeno. Dîna de hona tayê qomê henên mendê ke têde karbarê camatê xo anagorê ananonê xo raye ra benê. Eve vatena kilme, mordem ke eve çimode hîra rîyê dîna de nîyadano, tarîxê camatê mordemiye anora çîmanê xo ver, îndî besekeno vazo ke torêy îndî hukum ra kûtê, hukum kûto destê qanûno. Se vî ke camatî xo rê adetî ve torey pêйда kerdî? Çitûr beno ke na ananê camatî vûrinê-ra ya kî benê vîndî?

Qonaxonê serî de, mordemî jê suriyê malî piya feteliyene. Çiyê werdene piya kerdêne arê, onca piya werdêne. Cîni-camêrd piya şiyene saydê heywanonê koyî, saydo ke kûtenêra dest ûza hurendî de onca zuvîn ra bare kerdêne werdêne. Na halî xêlê dom kerd. Çi esto ke sere ve sere tecrubê mordemî zêde bî, nafa seweta saydkerdene ve karonê bîno xorê tayê hacetî virastî; damî ve dafike nêwey pêйда kerdî. Heto zu ra, sayîya na haceto de çiyê werdene bîra zêde, heto bîn ra kî, her şî tecrubê xo tenêna bîra hîra hem tenêna hacetê rindî virastî hem seweta weşîya xo ra-olaxê nêwey pêйда kerdî. Eve na hal, roze ve roze hem hetê fikirkerdene ra hem kî hetê hal-wextî ra camat xêlê awêr şî. Sayîya awêrşiyayîna xisletonê xo ve kar-barê xo de roze ve roze giraniya tavîyat eyî ser ro biye senik. Helvet na mesela vatenê hasan a, hama tarîxê mordemiye de vûrin ve awêrşiyayîna halê camatî zaf wext guret, eve hezar sero dom kerd. Çitûr ke tarîxî vanê, dîna heywano ra vejîna mordemo ser ra 2 milyon sere vêdara; hama na tarîxo derg de wexto ke ma pê zanîme hona lêwê deryay de jê pêlêde awe o. Çi esto ke mordem malûqatode eve aqil o, wayrê haydariye ve hişyarîye yo. Eve na halê xo hem tarîxê xo virazeno, hem kî haydarê na tarîxê xo yo. Na rivat ra zanoxiya xo, tecrube ve kerdena xo gam ve game nanopêser, tim îno seweta rozonê pêyno eve kar aneno.

Qonaxê suriyên de, ke hona wertê karê cîniye ve camêrdî de zêde ferq çine vî, sermiyaniya camatî destê cîniyo de viye. Meselonê camatî de qeso awêr yan qeso giran yê cîniyo vî. Çi ke îno doman ardêne, biyene dixaskan, onca eve asmo ve sero domanî kerdêne weyî. Na xislete ve na karê cîniyo, qonaxê suriyên de xêlê eve qîmet vî. Kesî hetê pî ra nesevê xo nêzanêne, hama maa xo ve xalê xo naskerdêne. Tayê adetî ve torê camatî ta na qonaxo verên ra mendê ke na zamanê ma de kî hona rêça îno vîndî nêviya. Hona kî Dersîm de, zu ke wast heqa domano de ya heqa xorto de qînyatê xo vazo, sarê dormê xo ra perskeno, vano "No lazêk werezayê kamî yo?" Heke xalê lazêki mordemode çêr o ya nandar o, yanê wayrê xû ve xisletonê hewlo no, heqa lazêk de rind vanê. Heke xalê lazêk mordemode rind nêvî, vanê, "Xalê ey çiyê niyo, eyî ra tawa nêvejîno". Ya kî domano ke şoxike fek ra sona, vanê "Va

xalê xo bêro paniya xo fek ra kero, îndî a vêrenara". Onca tayê mordemî estê ke camat îno eve namê maye naskeno. Mesela "Usê Xece, Hesê Gewe..." Mordem besekeno na mîsalonê niyanêno zêde kero. Xora basonê pêyno de hurendîya qesî ke amê, onca cêremera na mesela ser. Eve qeso kilm, tayê adetî, torey ve êtiqatî estê ke ta qonaxê "masermiyaniye (matriarcate)" ra mendê.

Onca anagorê vûrênayîs ve awêrşiyayîna camatî, game ve game, hukum destê cîniyo ra vejîya kût destê camerdo. Çi ke îndî camatî besekerdêne malêkoyî kedî kero, wayrê mal-dawar vo; xo rê bostan virazo, hêgao biramo, bano virazo tede ronîso... Karê camatî ke hondê bî hîra, nafa, rolê camerdo vejîya wete, roze ve roze qedrê camerdo bîra zêde. Hên vî ke îndî camerdo bî "sermiyan (patriarcate)". Nafa nesev hetê pî ra şî, eve namê eyî ya eve namê camerdo ama zanene ve vatene. Hama tayê adetî ve qîmetê wextê "masermiyaniye" kî wertê camatî de mendî, taye hata na wextê ma amey. Helvet ananey, torey ve êtiqatî hên rêw rêw nêvûrinê. Hata qonaxonê pêyno manenê, belkiya naye ra têpiya kî dom kenê. Çi esto ke na esrê ma de qîmetê camatiye eve lez yê nê vûrênayîs. Roze ve roze girs ve hîravîyayîna sûko, na sevet ra kêmbena camatê dewizo ve tayê sevetê bîni tesîr ero na mesela kenê. Qonaxê "komûna verêne" de, hona dewlemendiye ve feqîrên nêvejîyavî werte. Halwextê têdîne jê zuvîn vî. Dunikî hona zuvîn ra cîya nêvîvî, piya kerdênarê, jê wao ve bîrao zuvîn ra barekerdêne, onca piya werdêne. Hona "koledarî", "derebegî" ve "kapitalistî" pêйда nêvîvî. Na rivat ra, na qonaxê mordemiye de, torey ve ananê camatî kî hona lete nêvîvî. Mordem ke na qîmetonê camatê komûna verêne anora çimo ver, îno de "azadiye, jêzuvên ve birayên" vînenno. Çi esto ke na axiriya komûna verêne de, îndî wertê camatî ra tayê kes yê bîno ra tenêna bîvî dewlemend, na sewete ra usilê jêzuvên verve rijîyayîne şî. Pîlî ve qumendarê eskerî pêйда bîvî. Camat îndî îzvar vî ke çiyê xo ra ve kelepurê şerî ra bara girse pîlonê xo rê werte. Na wext ra têpiya camat bîra ref ref, "sinif" vejîyay werte. Na halî tesîr ve anano, toro ve êtiqatonê camatî kerd: Î kî jê camatî bî lete. Mesela sinifa koledaro seweta mafatê xo adetî ve qanûnî nayro. Wertê toronê verêno de, î yê ke mafatê koledaro pareznenê î hûrendî de verday; î yê ke mafatê camatî ya yê refonê cêrêno pareznenê î qevul nêkerdî. Wextê hukmê derebegîye ve sermayedariye de kî na halî dom kerd. Hên bî ke sinifonê hakimo seweta mafatê xo torey ve qanûnî virastî, kulturê xo pêydakerd hata na wextê ma amey. Helvet kolo, dewizo-moravao ve karkero kî ananê xo ve kulturê xo virast; verozu ra ve nat, qîmetê camatiye yê ke sinifonê binedesto virastê, hona mafatê binedesto pareznenê, î guretî hata nika ardî. Çi esto ke kulturê binedesto, resmi nêvî, paştîya xo nêsanavî dewlete. Na rivat ra zayîf mend, zêde awêr nêşî. Hama onca kî dom keno. Rastîye a wa ke, anane ve torê camatî têde jê zuvên niyê: Tayê mafatê sinifonê hakimo ve dewlemendo, tayê kî yê sinifonê binedesto pareznenê. Gere mordem na rîyê mesela qe xovîra nêkero, huskehusk midafa adeto ve anano nêkero. Kamcî yê "eyî" yê kamcî yê "ey" niyê, yan qîmeto ve mafatonê ey kamcî ananey zerê xo de cênêra, gere îno rê wayr vo. Heto bîn ra, ananê camatonê binedesto tim verveawêrê, weşîye ve rindîya mordemiye wazenê. Çi ke wayrê na adeto tim binê lingo de pelexîyê, zilm-zor dîyo, wêsan-têsan mendê. Helvet îno tim "azadiye-birayên-jêzuvên" wasta, wazenê. Ma sinifonê serdesto?.. Î kî tim hetê zorî ve zilm de vîyê. Na rivat ra ananê serkaro zidê dîyene ve mafatê binedesto

nê. Naye ra qeyîr kî tayê adetî estê ke kamci qonax ra yêne va bêre, îndî biyêra kan, îndî wextê ma de çî qîmetê îno nêmendî ya kî raa xêrê camatî de eve kar nêne, beno ke îndî ma kî qedrê îno nêjêrîme ya wayîr nêvejîme. Xora vajme-nêvajme roze ve roze î ve xo werte ra urzenêra. Hama na nêna a mana ke têyna adetê ke "verveawêr" ê îno nasbikerîme, bizanîme, binivîsnîme; î yê ke wayrê xisletonê "têpiyamendene" yê îno ser ro qe serê xo nêqefelnîme, ya kî hetê elmî ra îno ser ro kar nêkêrîme. Heke verozû ra ve nika -çi wes çî nêwes- têde rivatê camatê mordemîye eskera nêvê, nêvejiyê werte kes besenêkeno tarîxê mordemîye fam kero. Hala tarîxê miletê Kirmanc-ke dewletonê kolonyalîsto hata nika hewl do ke werte ra wedarê - qe eskera nêveno. Gere hal ve medeniyetê ma eve têde riyonê xo vejîyo werte ke, xezîna de çî esto çî çîno pê bizaneme.

Beno ke ferqê wertê "toro" ve "adeto" çî ko; çitûr beno ke tayê adetî kûnê hurendîya toro ya benê tore, gere na mesela sero kî tenê vinderîme. Hata qonaxê koledariye, camat eve toro amêne îdare kerdene. Hona qanûnî nîyameyvî virastene ya kî hona eve alfabe nêvisnayvî. Helvet têde camatê mordemîye qonaxê koledariye ra nêverdira; tayîne qonaxê derebegîye de koledariye kî nas kerde. Yanê tayê camatî, tayvet Asya ve Kurdistan de, komuna verêne ra vêrdîra derebegîye (feodalîye); hama eve giraniye nêvo kî tenê koledariye kî naskerde. Çî ke na welato de hurdemêna qonaxî piya pêyda vî. Na sewete ra adetonê Kirmancîye de giraniya derebegîye yê koledariye ve sermayedariye ra zêde ra. Naye lêwe de, Kurdistan wertê şerqî ve xervî de, wertê bakûrî ve başûrê Asya de jê pirdode qayîm o. Xêle qomê xamî amê na welat, çî eve rindîye çî eve xiravîye vo, ya naza xorê kerdo welat tede niştêro ya îta ra şiyê welatonê bîno. Hama kam ke amo, kam ke vêrdora şîyo çiyê hurendîya xo de caverdo. Qomanê kanonê na welatî ra xêle çî mûso, xêle çî kî musnora îno. Na rivat ra Kurdistan de folqlorode dewlemend ve rengîn, kultirode hîra ve xorî pêyda vîyo. Kam sevano va vazo, hetê zanî ve tore ve adeto ve êtiqato ra kî Kurdistan welatode xêle xêle dewlemend o. Mordem ke zaravonê (lehce) zanê Kirmancî anora çîmo ver, eve hasaniye yeno diyene ke xêle xêle dewlemend o. Nika na cewahirqîmetê tayê qomanê kano marê mendo, wayrê na dunika pire ma ve xoy me. Çî esto ke wertê na dunîke de çî esto, ya her çî ra çîqa esto, ya wextê xo de çî yê kamî vî, eve hasaniye besenêkeno bivîjnowe. Hama, nika çeyî sero ma mendîme; her çî yê Kurdistan ve yê sarê Kurdistan yo.

Wextê xo de torey jê qanûno vî. Gere têdîne qedrê îno bizanêne, ci rê serê xo ronêne. Kamî ke torê camatî nasnêkerdêne dayma ceza guretêne. Hama adetî toro ra tenêna nerm vî; mordemo ke jê adetonê camatî hereket nêkero ceza nêguretêne. Hama ke adet biyardêne hurendî zaf rind vîyene. Tayê torey estê ke wextê xo de cayê adeto de vî, pêyezû bî tore. Onca tayê êtiqatî ve resm-rûsmê camatî estê ke wextê xo de jê adeto ve toro vî; xêle têpiya bî êtiqatê dînî. Dînonê semavî ra awêr kî dînê camato bî, her zu wayrê adetonê dînî ve êtiqatonê xo vî. Wexto ke Kirmanco dînê Îslamî, ya eve zor ya eve rindîye, qevul kerd, êtiqatê xo yê verênî canêverday, nafa î binê perda Îslamîye de pareznay. Helvet ne têyna Kirmanco, qomonê bîno ve Erevo kî êtiqatê xo ve ananê xo yê kanî canêverday, xovîra nêkerdî. Na sewete ra ma ke qalê toro, adeto ve êtiqatonê sarê Dersîmî keme, nêveno ke qalê adetonê nîyanêno yan qalê êtiqato nêkerîme. Çî ke adetî ve torey, kotî de eve çî reng ve çî mexsed benê va bivê, xisletonê xo

vîndînêkenê.

Wertê exlax ve anano de kî elaqatode qewetin esto. Kam ke toronê camatî nasnêkero jê mordemode bêexlax yêno hasav kerdene. Camat eve çîmode pak ey de nîyanêdano; anagorê emelo sudcar dayma ceza dano ci. Çî ke exlax kî girêdayî ve toro ve usilonê camatî yo. Xora norm ve nîrxê mordemo kî wertê camatî de peydaviyê. Çî esto ke na wextê ma de ke hukum destê qanûno de ro, îndî her emelê bêexlaxîye eve ceza resmîye nênopêmene. Hama camat nezerê xo de ceza mordemê bêexlaxî dano, ewe çîmode wes ey de nîyanêdano.

Se ke naye ra avêr kî ma'vatîvî, adetî ve torê camatî hem xêle xêle kan ê hem kî girêdayî ve mitayîyonê camat yê. Na sewete ra îsan ke na rîyê camat de nîyadano besekeno verozûyê camatî yan qonaxê ke ci ra vêrdora, sayîya na toro ve adeto de nê, gere lêwê nîno de tayê zanistonê bîno ra kî îstifade bîkero. Hama zanay ke folqlorê mileto nêjêrê çîmî ver, eve kar nîyarê, besenêkenê tarîx ve medeniyetê mordemîye yan yê camatêde tayvetî eve tamamîye eskera bikerê. Na rivat ra kam ke wazeno miletê xo ya miletonê bîno naskero, gere adeto ve toronê îno sero xo biqefelno. Na vatena ma nêna a mana ke mordem gere dayma pê adeto qayîl vo yan tim anagorê îno hereket kero. Helvet na het ra her kes eve rayê xo yo.

Pê qayîlvîme ya nêvîme, wes ya nêwes, kan ya nêwe, awêrşiyayê ya pêydemende vê, têde qomanê dîna de - qewetin ya zar - dayma adetî ve torey estê. Çî camato ke ma tede bîme pîl, çî camatode xam de vo; kam ke wazeno wertê camat de ronîso-raûrzo, miradê xo ve wastenonê xo biyaro hurendî, her çî ra awêr gere resm-rûsmê î camatî rind bizano. Heke nêmûsa, anagorê îno hereket nêkerd, besenêkeno ûza de jê vatena xo vindero, karê xo ve hasavê xo bero sere. Rast o, ceza adetnêzaniye dewletî nêdanê, hama nezerê camat de û mordem eve rindîye nêno dîyene. Bêqedr ve bêrî weseno.

Sarê Dersîm kî wayrê adeto ve toro no. Helvet nî têde mexsus ve Kirmancî Dersîm nîyê. Na torê nîyanên hetonê bînonê Kurdistan ve zaf caonê dîna de, taywet miletonê kanonê na mintîqa de kî estê. Hata tayê miletonê zêde dûrî de kî îsan besekeno usilonê nîyanêno bivîno. Çî esto ke her camat anagorê halê xo ve weşîya xo tayê çîyo nêwe yan tayvetî serde ano. Eve vatenêda bîne, tayê adetî ve torey çîqa hîra benê va bivê her ca de eve rengode tayvetî yêne xemelnayîne. Mesela her hetê dîna de zewez esto, adetê veyve kerdene kî esto, hama têde jê zuvîn nîyê. Bahsê toro, adeto ve êtiqatonê camatê mordemîye kûno hetê zanistê "folqlor"î. Wextê ma de na zanist, eve mana qesî, yêno mana "gelnasî"ye. Jê sanîko, anano, lawîko, şîwaro, ve têde babetonê kultirê camatiye cêno binê baskê xo, eve usilê ilmî sero karkeno; mana ve binaxê îno eskera keno. Gere naye kî vajîme ke zanistê "gelnasiye", xêle xêle xîra o, hama hama têde rîyê qomanê mordemîye cênora xo ver. Na rivat ra eve zanê Tirkî vanê "halkbilim", ya kî eve zanê Osmanî vanê "halkiyat". Zanistê gelnasiye ve "etnografya" kî zuvîn ra nêjdi yê; hata tayê besenêkenê îno zuvîn ra bivîjnêwe. Hama onca kî wertê îno de xêle ferq esto. Gelnasiye eve kultirê "manewî" xo qefelnena; kultir o ke eve qese yêno vatene, ya kî eve qese mendena xo dom keno eyî sero vindeno. Etnografya kî jê kinc-kolo; jê xalî, kîlîmo; jê çiyê micevheratî; jê karbarê saydariye ve hacetonê saydariyê; jê şîwanîye ve hacetonê şîwaneyîn kerdene; jê sinetonê asingerî, semervirastene, çulfa ve yê bîno ve hecetonê na

karo; jê tembur virastene ve hacetonê bînonê musiqî... kulturê "maddî" sero karkena. Eve manade bîne, camat eve çî usil mitayîyonê xo yo nê maddî pêyda keno, kamcî aleto ve çîyo seweta na karê xo eve kar aneno, etnografya îno xorê kena bahs. Ma, na nivîsaronê xo de wazeme ke hetêde folklorê Dersîmî sero vinderîme; yanê toro, adeto ve êtîqatonê na mintîqa Kirmancîye bidîme naskerdene. Helvet gere têde rivatonê Kulturê Kirmancîye sero kî kar bêro kerdene, ke her çî besebikero rind eskera vo.

Na "awêrqese" o kilm de, mi waşt ke binaxê mesela ve meremê na karê xo eskera kêrî. Îndî na game ra têpîya destkeme eve nivîsnayîna adeto ve toronê Dersîmî. Mikûn o ke, na nivîsaronê mi de tayê çî xelet vo, tayê hetê meselo rind nêvejîyê werte, ez eve tayê adeto nêzanvî... Dersîm de kî halwextê camatî roze ve roze vûrîno, xora tayê ananey werte ra ûstêra. Îndî tayê usilî çimê beronê pêyeno de biyê jê saniko. "Dr. Vet. M. Nuri Dersîmî" kitavê xo yo "Tarîxê Kurdistanî de Dersîm" de, basê tayê

adeto ve toronê Dersîmî kî keno. Eve na karê xo xizmetêda xêlê muhîme tarîx ve kulturê sarê Dersîmî rê kerda. Sayîya na zana ve sîyasetmendê Dersîmî de tayê qîmetê qomî yê Kirmancîye vîndî nêvîyê, îndî biyê malê tarîxê na miletî. Gere na bero pêyên ra xizmeta heval "Zilfî" kî çî wext xovira nêkêrîme

Xora eve zanê ma heqa adeto ve toronê Dersîmî de çiyode hîra ve miqerim kesî nêvîsno. Gere wendoxê ma, tayvet î yê ke Dersîm ra yê heqa na mesela de çî zanenê, çî dunika îno de esto heke binivîsnê ya kesê ke na meselo sero karkenê îno rê raye kêrê, ma hên înam keme ke têde rî ve rivatê kulturê sarê Dersîmî roze ve roze besekenê vejîyê roşnayîye. Çi esto ke, seweta rind famkerdena toro, adeto ve êtîqato gere tayê mefhumo sero vinderîme; Dersîm de çitor eve kar yê nê, zuvezu namekerîme. Aye ra têpîya kî, eve kilmiye verozûyê Dersîmî ya tenê tarîxê na mintîqa bidîme naskerdene ke çarçewê mesela tênêna eskera vo.

KIRMANC KIRMANCÎYE KIRMANCÎ

Seweta famkerdena toro ve adetonê sarê Dersîmî, wazeme ke naza de çend qeso ser ro vinderime. Çi ke tayê qesey estê ke jê kemera qorî wayrê rol ve caode tayvetî yê. Mordem ke mana îno rind fam nêkero besenêkeno qesonê xo ca ve ca kero. Heto bîn ra kî na qeseyê ke ma bahs keme, nivîsaronê tayê nivîskaro de ya qe eve kar nîyamê ya kî eve mana de henêne eve kar amê ke sarê Dersîmî hên fikir nêkeno. Ma hên înam keme ke mordem besenêkeno jê vatena xo, ya anagorê meremê xo eve mana qeso kaykero. Gere qese, wertê camat de çitûr yêno vatene, çî ca de eve çî mana eve kar yêno, nivîskar kî vatena xo anagorê na halî vazo ya kî binivîsno. Heke nîya nêvî, meseley kûnê têwerte, wendisî benê gêj, îndî raste kî eve zamet pêyda bena.

Sarê Dersîmî, hetê nesev ra xo ra vano "Kirmanc". Namonê bîno eve kar nîyano. Vajme ke zuode xam ya kesê ke Dersîm ra nîyê, heke gegane zanê xo bitereşîyo, zuyêde Dersîmîz ra vazo "Zaza", Dersîmîz na qese ra hêrs kûno; vano "Nê, ez Zaza nîyo! Ez Kirmanc o". Raste a wa ke, Kirmancê Dersîmî çî wext xo ra nêvanê "Ma Zazay me". Çi esto ke Tirk ve tayê Kirmancî seweta namekerdena nesevê Kirmanconê Dersîmî, na qesa "Zaza" yê eve kar anê.

Qesa "Kirmanc", têyna Dersîm de eve kar nêna, tayvet Kurdistanê Îranî de kî tayîne ra vanê "Kirmanc". Hama ûza de na qese wayrê manade rinde nîyo. Kesê ke xo asilzade zanê, seweta feqîr-fiqaronê dewe ya seweta colego ve moravao na qese eve manade xoracêr ve qiz dîyene vanê. Na mesela hona tayê mintiqonê Kurdistanê Îranî de menda. Çitûr ke "Şerefname" de kî yêno vatene, Kurdistan de taye kes bîyo ke eve qesa "Kirmancê rêş (şîya)" amê namekerdene. Nika kî Kurdistanê Îranî de tayfa "Kirmanc" esta. Naza de tayfa Kirmance hetê îdarî ra jê aşîro wayrê teşkilatode qewetin nîya. Zêdeyê îno bê milk ê, hêgaonê sarê bînî de kar kenê; şîwancyîn kenê. Hama "Kirmancê Îranî" wayrê lehceyêda tayvetî nîyê. Ya eve zarava "Sorani" ya kî eve "Kirdaskî" qesey kenê. Gere naye kî vajme ke îndî na bero pêyên jê yê verêno

fikir nêkeno; eve çimode xiravin "Kirmanco" de nîyanêdana. Helvet na vaqîyete nêna a mana ke Kirmancê Dersîmî ve yê Îran zu koke ra yê nê, ya zu çê ra biyê ciya. Heqa na mesela de çî medrek ve belgê tarîxî dest de çînê. Çîyo ke eskera o, û kî û o ke, wertê qesa "Kirmanc" ve yê qesa "Kurmanc" de têyna zu herfe ferq kena. A kî mana ve "meremê" qesey nêvûrnenara.

Onca sarê Dersîm, herdê pî-kalkonê xo, welatê Kirmanco kî eve qesa "Kirmancîye" name kenê. Hama eve zanê Tirkî ya eve zanode xam ke basê welatê xo kenê, vanê "Kurdistan". Mesela zana, şayîr ve qeremanê Dersîmî Alîşêr "Lawika Dersîmî" de qesa "Kurdistan" eve kar ano. Onca, seweta azadîya Kurdistanî telxrafî ve arzuhalê ke dewleta Tirkî ve dewletonê Avrupa ve maqamonê berzo rê Kirmanconê Dersîmî rûsnê, îno têdîne de welatê xo eve "Kurdistan" name kerdo. Dersîm de wertê qesa "Kirmancîye" ve qesa "Kurdistan" de çî ferq çîno; hurdemêna kî wertê camatî de, onca eve zu mana xo yê nê vatene. Na rivat ra ma kî na basonê xo yê Dersîmî de nî hurdemêna vatîso eve kar aneme. Onca Dersîm de, namê welatî ya kî kelîma "Kirmancîye" ve "Kurdistan" têyna seweta mintîqa Dersîmî eve kar nêna; çî "Kirmanc" çî "Zaza" çî "Kur" ya "Kurd" seweta têde welatê miletê Kurdî yêna vatene.

Kirmancê Dersîmî, seweta zanê xo kî vanê "Kirmancî". Kesode xam ke sono çêyêde Dersîmî, ci ra pers kenê, vanê "Ti Kirmancî qesey kena ya Kirdaskî?". Çi ke Dersîm de zarava "Kurmancî" ra vanê "Kirdaskî". Kirmancê na mintîqa Kurdistanî, zanê xo ra nêvanê "Zazakî". Na qesa, saro bîn eve kar ano. Xora hîmdarê qesa "Zaza" ve "Zazakî" kî Kirmanc nêbîyê; Tirkî na name no îno ra. Naye lêwe de, qesa "Dumilî, Dimilî" kî Kirmancê Dersîmî nêvanê. Tayvet Kirmancê ke eve Kirdaskî qesey kenê, î zarava Kirmancî ra vanê "Dumilî". Anagorê nezerê mi seweta zuvîna birnena zaravonê zanê miletê Kurdî, na qese hûrendî de ro; na rivat ra ma kî ca ve ca eve kar aneme. Kirmancê ma yê Soranî kî qesa "Kirmancî" eve kar anenê: Seweta zarava Soranî vanê

"Kirmancıyi Xarû" (yanê "Kirmancıyo Cêrên") seweta Kirdaskî kî vanê "Kirmancıyi Serû" (yanê "Kirmancıyo Serên"). Çitor ke yêno dîyene, hetê mana ra, ferqê na mefhumo çîno; ya kî îndî jê ferqê "vatene" mendo.

Dersîm de na qesey jê na vatena ma eve kar yêne. Ma kî nivîsara xo de na qeso jê mana ve vatîsê xo gere ca ve ca kerîme. Heke nîya nêvo, mordem besenêkeno meremê xo rind eskera kero; vendox kî famkerdena mesela de zamet onceno

ÇEND QESEY DERHEQA CAMATÊ DERSÎMÎ DE

Kurdistan de tarîxê weşîya camatê mordemîye xêlê xêlê kan o. Tayvet na çewreso pêyen de, medrek ve zanîne ke arkeologî vetê werte, na het ra meselo xêlê ron kenê. Karê kinene o ke kela Wan ve dormê na mintîqa de amo kerdene(1) resmê rîyê kemeronê ke zaf caonê Kurdistanî de amê peydakerdene, karê arkeologî yê ke herdê cayê Barajê Keban ve dormê ûzay de kerdê(2) eskera kenê ke tarîxê camatê mordemîye na parçê dîna de ya kî Kurdistan de sono reseno ses hezar seronê V.Z.(Verê Zayên)î. Heke mordem resmonê rîyê kemero ve eskefto cênora çimî ver, vînenno ke panzde hezar sere awêr koonê Kurdistan de mordem biyê(3). Onca nî resmê rengênê kani mûsnenê ma ke, panzde hezar sere awêr camat na mintîqa dîna de hona wextê surîyên ve klanîye de viyo. Sayd kerdo, çiyê werdene topkerdo, eskefto ve lananê kemero de xo sitar kerdo. Na camat, çî wext, kotî ra amo îta ya werozû ra ve nat îta de miqerim vî? Helvet kes besenêkeno cabê na perso bido. Heqîqete a wa ke tarîxê sarê Kurdistan xêlê kan o; anagorê naye, wayrê kultirode kan ve tarîxêde derg o. Weşîya camatê mordemîye, wextê îptidayîye de, her rivat ra girêdayî ve tavîyat vî. Kotî ke awe esta, mal ve tayr-tur esto, yemiş ve werdene vasêncê esta, eskeft ve stare pêyda bena, ûza seweta weşîya camat rind amêncê hasav kerdene. Na het ra herdê Kurdistanî xêlê misayît vî. Onca, arkeologî vet werte ke Kurdistan de, dewe virastene ve miqerim biyene kî zaf kan a. Erxaniye de paga dewêde kane vejîye werte ke, naye ra new hezar sere awêr ama virastene. Zanay, na dewe jê kantirîn dewa dîna hasav kenê. Na karê elmî îspat kenê ke tarîxê camat ve medeniyetê Kurdistan zaf awêr dest kenno piro.

Kurdistan, tarîxê qomanê Asya de jê pird viyo: Qomê ke Îran ra, Qafqas ra amê, na pirdî ser ra vêrdêra. Çi eve aşîtiye çî eve şer vo, çî naza de miqerim vê çî bancê şêrê, wes-nêwes îno ra rêçê yan rêçî pêyde mendê. Nî rêçonê nîyanêno, wextê xo de tesîrode hîra ve xorî îcra kerdo; pêydavîyene ve awêrşîyayêna weşîya camat de biyê wayrê bare. Çi rind çî xirav rengê toro ve adetonê xo do camato verên, onca rengê camatê verên gureto. Eve her halê xo wertê camatê herdê Kurdistan de heriyê. Çi esto ke tayê qewetin biyê, hên rew nêheriyê, werte ra vîndî nêviyê; ya zanê îno ra ya adet ve ananonê îno ra tayê xet ve rêçî mendê. Hama na wexto derg ve têwerte de roze ve roze qomê ke na herdî sero piya weşiyê her het ra zûvîn ra biyê nêjdî; îndî na herd biyo welatê têdîne. Her na wextê ma de kî qomê "Kirmanc" jê "milet", "Hermeni" ve "Asurî" ve "Suryanî" ve "Ereb" ve tayê binî kî jê "senikmilet" hurendîya xo de mendê. Onca, tayê caonê Kurdistan de Tirkî kî beno ke jê "senikmilet" bêrê hasav kerdene. Na rivat ra mordem ke tarîxê Kirmancıye de nîyadano, besekeno vazo ke, kultirê Kurdistanî her het ra zaf dewlemend ve rengin o; mileto Kirmanc kî wayrê na

mêras yo. Helvet na vatena mi nêna a mana ke, mileto Kirmanc - çitor ke dewleta Tirke kerd - rengonê kultirê sarê Kurdistan ve qomanê verêno înkâr kero, îno têdîne miletê Kirmanc ser ro hasav kero, xuskehusk vazo "her çî yê min o, sere ra ve hata nika xora ez viyo". Rastîye a wa ke, tarîxê qomo kan o hama yê mileto honde kan nîyo; na sewete ra kes besenêkeno qomanê verêno jê milet hasav kero, her çiyê îno kî jê yê miletê xo name kero. Gere eve çimode xîra ve usilê êlmî meselo bivîjnîmewe, bare ve rolê her çî xovîra nekerîme. Welatê Kurdistan de ya welatode bîn de biyena kultiranê cire cire gere jê xezîna mordemîye bêro hasav kerdene; çî "milet" çî "senikmilet, eqalîyet" vê, hunerê têdîne eve rehetîye bêro namekerdene.

Na sewete ra êtîqat ve torê Kurdistan kî reng ve reng ê; hên ke mordem nêşkîno seweta têdîne zu qeyde wez kero, yan vazo her hetê na welat de xora eve zu-reng ananey ve torey estê. Na qese seweta folqlorê Dersîm kî rast o. Jê qomode kan, tayê adetê seretayî kî hona hurendîya xo de mendê; qomê ke têdîma amê na mintîqa, yê îno kî pa biyê zêde; jê "Hatî, Mîtannî, Hurî, Nayîrî, Urartu, Îskît, Medya, Pers, Hellen, Rom, Bizans, Îslam" ve yê dewletonê bîno xêlê çî serde amo. Helvet tawiat ve coxrafayayê na mintîqa kî tesîr eve sarî kerdo... Hama anagorê zanao ve nivîskaro, Dersîm de tayê adet ve êtîqatê kantirînî hona kûnêra çimo ver. Mesela se ke "Baytar Nurî" vano; "...xiristîyaniye kî tayvet Dersîm de besenêkerdo nifûs bikero; hata mintiqeyê ke tede nifûs kerdo kî dînê Arî yê kanî rengê xo do aye, amara vurênayîs"(4). Rast o, dînê xiristîyaniye Dersîm de bînge nêgureto; hama naza de jê Hermeniyo saro xiristîyan kî biyo, her tesir ve zûvîn ser de kerdo. Hona kî tayê adet ve êtîqatê mişterekî kûnêra çimî ver. Onca, tesîrê dînê îslamiye kî îta de zêde xorî nêşîyo; nafa êtîqatê xo yê verên ya "kultirê Arî" binê perda îslamiye de dom kerdo(5).

Wext o ke, dînê îslamiye vejîya werte, têde qomê Îran ve Kirmanc wayrê kultirode kantirîn ve dewlemend vî. Dînê "Zerdeştiye" verozû ra ve nat, wertê qomanê Îran de kok guretî; camatê nazay wayrê medeniyet ve kultirode rengin vî. Na rivat ra kesî nêwest ke hên eve hasaniye dînê îslamî qevul kerê. Eve sero îslamiye rê serê xo nênarî, leşkerê Erevo eve sero seweta îslam şer kerd. Hama pêynîye de dewleta Îran besenêkerd xo leşkerê Erevo ver de rajêro teslîm viye; roze ve roze qomê Îran kûtî binê bandira Erevo ve dînê îslamiye. Eve vatenêda bîne, îndî mezvur mendî ke serê xo na dîno nêwey rê ronê. Camat, adet ve êtîqatê xo yê kanî, kultirê pî-kalkanê xo canêverda; hama î eve famê îslamiye rêyna mitala kerdî, nafa binê perda îslamiyê de onca day dom kerdene. Se ke tayê zanayê Xerv ve yê Şerq vanê, dînê "Cûyîdiye (yahudiyên)" mesela, êtîqatê "fîkrê meleko ve

adirê cenem de vêsayîna kesê xiravkarî", dînê zerdeştîye ra gureto, ya kî binê tesirê ey de resto na fikro niyanên(6). Xora dînê îslam ve xiristîyanîye kî xêlê çîyê xo dendarê cûyîdîyê yê. Heqîqete a wa ke, dînê zerdeştîye na dînonê pêyeno ra zaf zaf kan o; îno xêlê fikirî ve êtîqatê xo dînê zerdeşt ra guretê. Qomê ke êtîqatê xo eve dînê zerdeştîye ardvî, eve na kulturî terviya bîvî, qevulkerdena îslam îno rê hasan nêvî. Hata Erevo kî adet ve torê xo yê verên bine ra canêverday, nafa binê cîlayê îslam de day dom kerdene. Tayê caonê Kurdistan de dînê îslamîye rêw binge guret, hama tayvet Kirmanconê Xoresan ve Dersîm xêlê estxover. Xora Kirmanconê Êzdi kî dînê îslam qe qevul nêkerd, aqîda zerdeştîye eve senik-vurenayîne dê dom kerdene. Onca dînê îslam wertê Tirkemano de kî zêde ri nêdî.

Wertê îslam de ke niza xîlafetîye vejîye, tayvet sarê Îran ve tayê Kirmanco hetê "Hz.Elî" guret. Eve na hal, bî "Elewî". Kirmancê Dersîm ve "Ehli Heqî" hetê êtîqat ra zêde zûvîn ra nêjdî yê. "Eba Muslim Xoresanî" ke eve destê xelîfê Abasîyo ama kistene, nafa Kirmancê Elewî bê serok mendî, xêlê zamet ve zilm dî. Tayîne Xoresan ra bar kerd amey Dersîm ve mintiqanê bîno. Dersîm, eve cayê xo ve coxrafya xo seweta Kirmanconê Elevîyo parêzgaode rind, meterîsode qayîm vî. Sarê teverî çîqa qol esto sarê nazay ser kî -çi hetê sîyasî çî hetê kulturî ra vo - nêşkiyay îta de giranîyade girse pêyda kêrê. "Haci Bektaş Weli" ke ama Anadolîye, xelîfê xo yê ke hetê esil ra Kirmanc vî rûsnay Dersîm ke camat îrşad kêrê. Hama se ke "Baytar Nuri" vano:

"Heqîqete a wa ke Dersîm de, elevîyên eve ri ve qebeyên menda. Rast o, Hz. Mehemed rê hurmet kenê; jê camêrdode çêr ve comerd Elî cênêra çimî ver, xêlê hurmet ve movet ci rê kenê; hama na hez ve êtîqat pê ardene, manade tayvetî ra zêde awêr nêsona..."(7).

Kirmancê Dersîmî kî helvet misilman ê; hem kî xo sarê bîni ra "zêde" misilman qevul kenê. Hama adeto ve êtîqatonê xo yê îslam ra avêr kî her parêznê.

Folqlorê mileto de hem xisletê millî hem kî xisletê beynelmîleliye estê. Mordem huner ve ruhiyatê camatê xo, sayîya folqlorê xo de naskeno. Se ke sero kî ma vatîvî, ananey ve torey -ke hetêde folqlor yê - hem rengê camatode tayvetî hem kî rengê qomanê bîno danê. Çi ke tarîxê mordemîye de qonaxê avêrşiyayîne rengê zûvîn danê. Vajme ke qonaxê feodalîye de mesele ve mitayîyê camatî zêde-senik jê zûvîn yê; na rivat ra binaxê kulturê na demî zêde ferq nêkeno. Na sewete ra berhemê kulturî, têde qomanê na qonax de, rengê zûvîn dano. Hama her qom wayrê tayê xisletonê taybetî yo kî. Na rastîye kulturê camatonê zu qonax de kî xo eskera kena. Mesela folqlorê têde mileto de "reqs" esto. Camat eve îno, zereweşîye ve şayîyanê xo, kar ve kerdanê xo, êtîqat ve resm-rûsmê xo, hata her hetê weşîya xo anora zan. Hama her zu anagorê xo ve hunermendîya xo, reqso pêyda kenê. Onca dinya ve royê her camatî, her ca de jê zûvîn nêvejinê werte. Tayê dansî estê ke bahsê îno mişterek o, hama ta ve figurê îno xêlê ferq kenê. Na hal seweta kulturê mordemîye alametê dewlemendîya zewq ve hunerê mordemîye yo.

Folqlor, terviya bîyena îsan de, gur-geş kerdene hîsiyatê milî de wayrê caode tayvetî yo. Mordem tam ve qîmetê folqlorê miletonê bîno kî sayîya folqlorê xo de naskeno. Na rivat ra gere jê têde miletonê dîna Kirmanc kî folqlorê xo kom kerê; binê roşnayîya Êlm de tetqiq kerê, ke heqa camatê xo de wayrê qînyatode rast ve dirust vê. Seweta na karî kî beno ke her kes xo biqefelno, zêde cad kero. Ke qismê folqlorê Kirmanciye zuvezu vejîyê werte, nafa dest ve nirxdayîne ve qîmetkerdena na xezîna mordemîye kero.

MAYE RA BÎYENERA HATA MERDENE

---

1. DIXASKANÎYE

Cîniya ke nêwesa domanona ci ra vanê "cîniya digane". Heke doman ard kî vanê "cîniya dixaskane". "Dixaskanîye" çewres roze onzena; hama na wext kî wertê xo de beno di lete: "Vişt, Çewres." Wertê cîniyonê dewe de kamci ye ke halê dixaskanîye rind naskena, doman ardene de wayrê tecrubey ya, xewere danê ci, a yêna lêwê "nêwesa domano" wextê zayîne de ardim kena. Kesa ke na karî kena, eve qesa "Cêri"ye namekenê. Helvet ûsilê doman ardene, yan yê zayêne ca ve ca zûvîn ra ferq kenê.

Heke cînika digane "barê xo naro", doman bî, cêriye sona xewera xêre dana piyê domani; vana "Çimê to roşt vê! Cîniya to xeleşîye. Lazêde(çênade) to ame/ê dîna."Piyê domani ke na xewere gurete, "mîjdanî" ya cêriye dano. Mîjdan ya mal o ya kî pere o. Heke "lazek" bîyo, pî kêf keno, riyê xo huyeno; heke "çêneke" bîya tenê pozxîn beno. Tayê kes, anagorê halwextê xo, seweta

bîyena lazek qirvano kenê. Gostê qirvanî pozenê, wertê cîrano de kenê vila, ya kî hetê wayrê qirvan de kom benê, piya wenê. Hama seweta çêneko kes qirvano nêkeno. Na adet, beno ke wextê "pîsermîyanîye" ra mendo. Qedr-qîmetê lazek ya yê camerd yê cîniyo ra zêde ro.

Sarê dewe, taywet çênay ve cîni, dixaskane têyna nêverdanê. Cîranî, anagorê îmkanê xo jê qawute, girike, kundirî, xosawî, bicika ronêne, kilore, şîroqurt, ya kî werdenêda bîne virazenê; eve desto pir sonê dixaskane pers kenê. Eve nova, tayê dixaskane sero vîndenê, tayê sonê çêonê xo. Tayvet çênê azev ve -çi lazek çî çênek vê - domanê ke hona hurdîyê, gegan veyvik ve cîniyê bîn kî, dixaskane pêynenê. Hata sodir nêkûnêra; kao kaykenê, reqeşînê, meselo ve meteloko vanê, saniko neqil kenê, lawiko vanê... Na adet kî seweta "lazek" ve "çêneke" ferq keno: Çar sewî dixaskana lazek, hirê sewî kî yê çêneke

sero şayîye kenê.

Sarê dewe, eve na kerdena xo, heto zu ra barê dixaskane senik kenê; heto bîn ra kî dixaskane xiravîya milaketonê xiravîno ra parêznenê. Se ke tayê camatonê bîno de kî yêno dîyene, Dersîm de kî camat cinonê xiravkaro ra terseno. Cina xiravkare, hem dismena dixaskano na hem kî dismenê "dergus" a îno na. Naye ra vanê "Elike". Hên aseno ke Elike dismenê neslê mordem ya; nêwazena ke cînî domano bîyarê, domanî pîl ve wertê camat de çayê xo bijêre. Na sewete ra kot ke, cînî bî dixaskan, a ûza de pêyda bena. Eve dixaskane ve dergusa aye pêynena ke cîgeronê hurdemîne fek ra banco, îno bikiso. Camat kî, seweta pareznena dixaskane ve derguse tayê tevdîro cêno:

1. Dormê cila dixaskane eve resenode şîya çerexnenê.
2. Qavêde mitvaxî eve awe kenê pir, lêwê balîşna dixaskane de nanêro.
3. Pincariyade derge kenê balîşna dixaskane ra.
4. Serêde şîrêtuji, nêjdîyê cila dixaskane de nanêro.
5. Fek ve pîrnika dixaskane eve çîte gîrêdanê

Na tevdîro zuvezu mana xo esta: Elike, resen ra zaf tersena. Çike cînîya dixaskane ya kî mêrdê aye ke pincrarî kerde yaxê Elike ra, a donê xo ra vejîna bena îsan. Nafa, resen danêra dest rûsnêne kolîyo. Elike, awe ra kî tersana. Xora, boa şîrêtuji ra kî êqlim bena.

Elike, jê "Kawas"î, qîlatî vûrnenara; eve her qîlatî yêna lêwê dixaskane. Dixaskane, mêrdê aye, ya kî kam ke dixaskane pêyneno, se ke Elike dîye gere pincrar balîşna ra banco yaxê Elike ra kero. Elike, seweta xapênena dixaskane gega kûna donê heywano, gega kî kûna donê mordemonê rindo ve dercîrano. Hama dormê derguse ve dixaskane de ke sixletîye bîye, tersena; nêna ûza. Na rivat ra cîranî, hîrê-çar sewî dixaskane pêynenê; naye ra têpîya kî mêrde ya kî vistewrîye pêynena.

Elike, axûro, mereko ve caonê tarîyonê bîno de vindena; roştî ra hez nêkena. Gegane xo mûsnena mayîno ve astoro, ya kî nîsenara îno wertê axûre de vaznena; îno êqlim kena. Î kî, xapîka xo visnenê Nafa sarê çêyî nerehet beno, seweta verê na mesela guretene kî porê astoro mûnenê. Onca Elike, "Dîkê Misirî" ra kî tersena. Çike, Dîkê Misirî yê bîno ra xêlê girso, Elike ra kî zaf qarîno. Na rivat ra, dixaskane ve novedarê aye ke Elike vînenê qalê Dîkê Misirî kî kenê. A ke namê na dikî hesnena, tersena ûza ra kûna dûrî.

Jê "Pîre", "Elike" kî maykek a. Cinêda xiravkar a, dismen ve çimetenga zêdebiyayîn ve awêşîyayîna camatê mordemîye ya. Çîqa eve namanê bîno kî bêro namekerdene, jê êtîqatode batil, xêlê caonê Kîrmancîye ve yê qomanê bînonê dîna de kûnara çîmo ver. Onca jê tède cîno ve milaketonê xiravkaro, tîj ra, tîrêze ra, roşt ra ya tersena ya kî eve na tayvetîyonê tavîyat ra kêfwes nêvena. Hên aseno ke, na kar ve xisletê xiravîye yê ke şîkênêra cîsnê cînîko, berhemê wextê "pîsermîyanîye" ye.

Wertê "çewres"î de tayê resm-rûsmê tayvetî yê bînî kî estê. Hata roza hîrêyîne "çêneke", hata roza çarîne kî "lazek" oda ke tede amo dîna, ûza de maneno. Roza hîrêyîne ve çarîne domanê derguse, yanê "pit" ya kî "pitike" oda dixaskane ra vezenê, wertê çêyî de fetelnenê. Eve na hal, nasîyariya çê xo danê pitî yan pitike. Bîyena doman ra vîşt roze têpîya "vîşt" vezenê. Maye ve doman ra awe kenê xo ro. Merasîmo muhim "çewres" o, "çewres vetene" ya. Rîyê cîlo ve kincê dixaskane ve yê domanî tède yêne sustene. Onca maye ve doman ra kî awe kenê xo ro. Cêriye, awe kena doman ro: Çewres heve cew marenê erzenê wertê awa domanî. Heke doman rin sust, nafa pîrozîne serê domanî sero cênê, eve koçîka darêne, "çewres koçîke" awe serê domanî ser de verdanêro. Cêriye seweta her koçîke dîwawo kena. Vana:

"Awe şêro cêr ro
Lazê/çêna mi şêro cor ro
Na awe, awa xêrî ya
Yê hîr-bereket ya.
Yê aqîl ve camêrdîye ya (ya kî)
Yê aqîl ve ciwanîkiye ya,
Yê comerdîye ve çîmemirdîye ya,
Yê qeremanîye ve sevkanîye ya,
....."

Hên aseno ke qesê na dîwaye, anagorê dewranî yêne vûrênayis. Mesela wextê bîyena domanî de çî kar yan çî xislete ke eve qedr-qîmeta bahsê aye kenê. Na seronê pêyeno de qalê "wendis" ve meslegonê hewlo kî kenê. Hên aseno ke mana "çewres wetene" a wa ke, doman wayrê amrode derg bo, roza tenge ve xiravîne nêvîno, risqê xo ve nesîvê xo zêde vo, jê camerodê hewl ve rind pîl vo, bê nêweşîye ve nefeso xiravîn biweso... Îndî besekenê domanê derguse şêmûga çêyî ra vezê tever, hata berê çê dercîrano.

(Axirîye esta)

1. Prof. Dr. Afif ERZEN, Doğu Anadolu ve Urartular, p. 11, Ankara 1984.
2. O.D.T.Ü Keban Projesi Yay. 1968, 1969, 1970.
3. Prof. Dr. Afif ERZEN, env.
4. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, p. 22, Halep 1952.
5. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, env., p. 22.
6. William H. McNEILL, Dünya Tarihi, p. 67, Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul 1985.
7. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, env., p. 22

* * *

Cînîya wayrê derguse

Resmê serê xilike

Sedsera 13. de

amo virastene.

(H.H.HANSEN, The Kurdish Woman's Life)

Kobenhavn

DASTAN

Dastan yaxud "poyem", ya "êpos", le edebî cihan da û le mêjûyî dirêjî berewpêşçûnî em edebe da, cêgeyekî taybetîyî heye. Dastan le edebî folqlorî gelan da û le edebî nûsraweyan da, le zor dîmen û ruxsar da û le naverokîş da - zor be naw yek da çû - win û le yektir eçin. Em rastîye le edebî folqlor û nûsrawî Kurdîş da her wek ewî gelanî tir e.

"Epos" be core edebekî hunermendane elên, ke kerese yî rastewrast ştêkî mewzueyî "obcektîv" e, rastîyî jîyan le derûnî xawen berhemekewe ehênîte derewe.

"Epos", berhemêkî çîrokamêz e, le formî wêne da, barî jîyan û bûnî gel û pêwendîyî komelayetî û nexşey berewpêşçûnî mêjûyî derêxa.

Le berhemî dastana, her rûdaw û barî jîyanî ademîzad be tenya nîye, belku awatî ademîzadîş exrête berçaw. Cîyawazîyî bineretî yî êpos le gel lîrik da ewe ye ke kerese yî lîrik cihanî naw derûnî ademîzad e, ew hestane ye ke le encamî cim û cûlî jîyan da dirust ebê û dereperê, ewîş wek honrawî dastan, mebes ewe ye le wêneyek da nexşeyekî firawanî jîyan bixate berçaw. Epos, le rêrewî geşesendîniya mêjûyekî dirêj û dewlemendî heye. Zor be tîn bestrawe beşesendîniya gele we. Boye ebê le we bigeyn kewa êpos ke le xoy da rûdawêkî mêjûyî ye, layî hemû mîlletan çûn yek perenasênê. Geşesendîne firawanekeyî dastanî Yonanî kon ştêkî dîyar e. Emroş dastan le edebî Ewropa da cêge û desalatêkî gewrey heye.

Rojhelat hemîşe xawen lîrikî rengîn bûwe. Belam le zor wulatî rojhelat da ta êsta le meydanî edebî nûsraw da(1) dan be dastan da nenrawe. Wa serleniwê le edebî nûsraw da dastan dêtewe kayewe. Emeş xasîyetêkî taybetîyî dastan xoyetî. Eweta îrde îrde eçête bergî powêstewe. Wek Gorkî elêt, dastan dû rêge egrêt: Dîyalog û wesf kirdin. Eme dastan le drama cîya ekatewe, çunke drama tenya " wuşeyî puxtekiraw" bekar ehênê. Le gel eweş da, "dîyalog"îş û wesfîş hoyek in le dastana, bo ewey dîmenî çîrok biden be dastan. Le ber emeş ke dîyalogî dramake dête dastanewe tenya be form ebê û le rêgayek bew lawe bo gêranewey çîrok, şitêkî tir nîye.

Gêranewe le îpos da -ber le hemû şit- rageyandîni serguzeşteyekî rûdaw ya şitî rasteqîney ewto ye ke be corî jîyan ewe bestrawe, helwîst û pêwendîyî nêwan kesanî çîrokeke hemûy ebête "sujêt".

"Bilînski" elê: Sûjîtî dastan bewe xoy le sujêtî drama cîya kirdotewe, ke wa le dastana rûdaw le hemû şit ziyatir desalatî heye, le drama da ademîzad.

Le "îpos" da bûn û jîyan qereman e, le drama da xoyetîyî mirov. Eweş man le bîr neçêt ke le tuana da heye û eşbê dastan û drama al û gorêk le nêwanyan da bibêt û sûd le

geşesendîni sûtêkî yektir bibînin.

Duwa şit, yekê lew xasîyatane y sinûr bo dastan daenê obcektîvîyî dastan xoyetî, eme be tewawî epos le lîrik û ta radeyek le dramaş cîya ekatewe.

"Epos" ke be Yonanî manay "wuşe" û "çîrok" e le edebî Rojhelat da be manayî dastan, mesnewî, beyt, çîrok... htd. be kar dêt. Belam hêsta be tewawî sinûr bo manay em wuşana danenrawe... Le debîyatnasî gelêk dewrî cîya cîyayî mêjû da wuşey îpos be manay poyem û çîrokî mêjûyî û mesnewî û epopîa be kar - hênrawe(2).

Bîrrunakî mezîni Yonan "Aristo" le kitêbî "Honraw-Poyetîka" da wesfêkî pir be pîrî îposî kirdiwe û hewlî dawe siruşt û xasîyeteke dîyarî bikat(3).

Hegel ke temaşayî îposî Rojhelatî kirdiwe, wutuyetî ewey lew êpose da le ber çawe obrezî remzî û rûdawî efsanegerîyekî wa ye ke qaremanî û azayetîyî mirov pişan eden(4). Basekanî naw dastanî rojhelat, be taybetî ewaney le salanî duayî da nûsrawin, eçine naw cîyanî em serdemewe û be naw nakokîyî nêwan bîrî xoyan ew binkey jîyane da têperin ke heye, şaîr egate ewey ke ew kerese yî folqlor ya mêjûyî le nûsin da bekar dêt, rêgey ewey lê nagîrê ke kem û korîyî jîyanî emro bixate berçaw, nexşey ew dewre bikêşê ke tîyaya eçî(5).

Dastanî Honrawe

Berhemêkî honrawey çîrok siruşt e. Em berheme pêy ewutrê "poyemî îpos" û ebê le "poyem"î romantîkî cîya bikrêtewe. Bineretî em babetê şîruştê çîrokayetîyeke yetî. Belam erkî "lîrik" derbirîni hest û nest û barî derûne û legel rûdaw û serencamî qareman da eçî. Hendê car "poyemî mîllî" le poyemî dastan cîya ekrêtewe, çunke emyan nawî xawenî dîyar nîye û pêy ewutrê "epopya" nek epos, ke ewyan xawenî nasrawe. Em nawe bo ye danenrawe ke îposya bikat be janrêkî tazey edebî û le eposî cîya bikatewe. Belku tenya bo ewe ye ke dastanî mîllî lew dastane cîya bikrêtewe ke xawenî dîyar e.

Poyem, mêjûyekî dirêjî heye. Seretakey le dewranêkî zor konewe, her le komelî xêleke ye we dest pê ekat. We le dewrî derebegîş da her le peresendî nabû.

Poyemî dastan lem hemû dewrane da, le korî edebîyat da wek janrêkî be dîmen cêgey xoy hebûwe.

Lem duayîye da poyem be tewawî bû be janrêkî taze, gewretîrîn wêney romane, we lem rêgeye we poyem cêga be dîmenekey xoy le kis neda. We her lem kate da poyemî romantîkî lîrik zor geşey send û peresendîni rîyalîzmî

rexnegirane bûwe hoy berzbûnewey poyemî dastan, belam le ser binaxeyekî taze, wek lay "Hayne" û "Nikrasov" ebînê.

Dewrekanî mêtûy poyemî be dîmen, le yek cîyan. Bo ye ebê le ser binaxeyekî pitewî mêtûyî bo lêkolînewey poyem biçîn. Hemû car sînûr bo dîmenî cewherî, xasîyetî nimûneyîyêk danêyn ke pêwendîy bem janre we hebêt û bestrabêt be pêwendîy komelayetî yewe.

Her çend hewlî ewe dirabêt ke siruştî poyem le zirufî komelayetî cîya bikrêtewe, em hewldane serî negirtûwe.

Poyemî Yonanî yî kon wek ewane yî "Homerôs", le bîneret da le poyemekanî sedekanî nawerast, wek ewî "Dante" cîya ye. Sedey tazeş morî taybetî yî xoyî nawe be poyem ewe bo ewey siruştî poyem baş bihênîne ber çaw, pêwîst e ba be şeweyekî têkrayîş bê, duay mêtûy geşesendîni bikewin û xasîyetî cîyawazî hemû dewrêkî dest nîşan bikeyn.

Ebê poyem formêkî alozî hebêt û le goranî yî dastanî lîrik ewe serî heldabê.

Be pêçewaney hûnerî kon ewe, poyem le piley yekemî da wêneyekî berhemî gal e. Le binaxe da, poyemî gel goranîyêkî millî yî hênawete berhem, ke goranîbêjî millî le gel goranî yî tazey xoy da yekî xistuwe. Bem core poyemî millî, ewî bo rûdawêkî gewre terxan kirabêt, wek awêneyekî taybetî yî goranîş temaşa ekrêt.

Poyem le dewranî rijîmî xêlekî da, le katêk da ke le jîyanî komelayetî ya çakey komele xelk qanzac û berjewendîyî taqekesî win ekird û cîyanî komelayetî le hoşî xelkî da cêgîr bû, lew kate da serî der hanî.

Em awêneye, her asayî wêney ew rûdawe girîngane pîşan edat ke xelkiyan ehênaye cunbuş. Ya wêney ew kesaney tîya bû ke sûdîyan bo gel hebû, we be kirdarî gevre cêgay berzyan bo xoyan girtuwe. Bem core le Yonan "Îlyada" le Frense "Beytî Roland", lay Eleman "Beytî Nibêlong", lay Fars "Şaname" le Hîndistan "Mehabeharta" û "Rameyane" û le Îspanya "Beytî Seyid" û le naw Rûs da "Wuşeyek Derbarey Îgarov" le Finlende "Kelevala" hate berhem. Ke pêydabûnî poyem ebestîn be fakt ewe, ya be kesanî mêtû wewe, nabê ewe man le bîr biçîtewe ke poyem tomarkirdinêkî mêtû niye. Belku berhemêkî serziman e, piştawpişt ewutrêtewe û emênêtewe. Goranîbêjî, her pişte hendêkî lê egorin û hendêkî exene ser, îtir çi le rûdawa bêt ya le kesan da. Bem core hemû poyemêkî millî be her sede û tîreyek da têperbûbêt, çend rûdaw û kesî legel xoy da helgirtuwe. We ew şitanêşî hêştotewe ke le katî dirustbûnî poyemeke da hebûwe. Bo ye lem core poyeme da dîmenî taqe kesêk ya rûdawêk be tenya nabînê, belku gelek kes û rûdaw têkel be yek bû-win.

Nimûney klasîkî yî poyemî dastan "Îlyada" û "Odîsa" yî "Homerôs"e. Le rûyî kat ewe, em poyemane her kontîrîn berhemî em janre edebî yen. Em poyemane berhemî sedeyî noyem û heştêmî P.Z. nin. Wate ew katey taze le Yonan da cîyawazî komelayetî û çînayetî pêyda bûbû, ke hêsta rijîmî Yonan le xêlekêtî yewe nizik bû. A lew zewîye da "Îlyade" û "Odîsa" hatne berhem. Her le rêgeyî be qûlî ruanîne ew komel û jîyanî komelayetîye we ke "epopya"y tîya da bû etuwanîn lew ruxsare mêtûyîye we bikeyne naw derûnî qaremanî dastan û lew şite bikeyn ke dûbare nabêtewe.

"Epopya": Le edebî cîhan da, eme be dastanî honrawey mêtû elên. Eme berztîrîn formî honrawî dastan e. We zor le zûwe we dan be we da nirawe ke "epopya" tacî serî hunerî klasîkî ye. Epopya le rûyî "girê" we zor aloz e. Ew

rûdawe gewraney mêtû, ke le "epopya" da derekewin, le rûdawî mêtûyî serbexo we hatûn û aloz bûn, belam alozbuweke nagate ewey ke "girê"y dastaneke bipiçrê û honraweke bibête beşêkî serbexo û yekêtî yî hunermendaney tîya nemênê.

Hunerî "Homerôs"le wê da ye ke tuanîwyetî dest be rûdawêkî dramatikî yewe bigrêt û şitekanî tir be we we bibestrê. Bo nimûne le "Îlyade" da be dirêjî û tewawî dest nadate xistinerûy de saley abloqedan û girtinî şarî "Tra" yî Asyay Nawerast le layen Yonanîyekanane we. Belku tûreyî Axîlos gewretîrîn taw e le naw poyemeke da.

Taw ya "lûtkey girê"y nawendî helbijarduwe û zor le ser xo û asay dastanekey bestuwe be behaney gewrey hêrişeyekî Yonan ewe, ber ew e ke Pars "hêlane"y cuan edîzê û be koştîni "Patrokil" û "Hiktor" ewe.

Xasîyetêk "epopya" le hêwaş kirdinewey rûdaw da ye. Ebînîni ke wa zor car le "epopya" da katî wa heye karesateke le cêyî xoy da egîrisêtewe, belam ragirtinî rûda û zirufêk le çîrok da pêkdênê ke yarî serinc û obcektivîvî yî behêz bikat. Le epopya da rêrewî rûdaw û çîrok û peresendinyan, bê ewey nûser xoy biçête gor ewe, rê egîrête ber. Tenanet yekser bayexdan bem ya ew rûdaw naxrête formêkî aşkira we, belku le rêgey kesanî tir ewe der exrê. Wek Nestor û Xuakanî Yonan le "Îlyade" da.

Epopya siruştêkî mezîni heye, ewîş ewe ye ke le qiseyêkî hêwaş rêkûpêkî, le ser xo da û le rîze naoykî legel yek da goncaw û le ber awirdêk da der ekewê.

Roşnî û puxteyî zîman û hestkirdinî tewaw, ewsaş êstaş lem berheme da her bînrawe û ebînê. "Homerôs"zor be roşnî yarî hemû ew kar û rûdawane exate rû ke be ser yek be yekî qeremanekan ya dên. Eme zor be ûrdî û be şeweyekî asayî, legel wesfî naw derûn û ew keresane da yek egîrên ke dewrî ademîzadyan dawe.

"Homerôs"zor jîrane hêz runakî yî roj exate rû, carûbar le tarîkiyî şewî cîya ekatewe. Zor be ûrdî tuanîwyetî wêneyî tîşkî roj û gerdaw û agir û bîrîqey şîr û rim nexşe bikêşê.

Her weha poyemî "Mehabeharta" û "Ramayana"y Hîndîş bîrîtîn le yadgarêkî konî berhemî dastan. Poyemî "Mehabeharta" le sedeyî pêncemî (P.Z.) da nûsrawe, "Ramayana" çend sedeyek paş ew e. Eposyayî Hîndî le dewrêkî tir da hatote kayewe, hendê şitî taze hênaye nawewe. Hendê şitî cîya ke be şwênî xoye we bende û hendê şeqlî aşkiray taqekesî tîya ye. Em nimûneyeyê eposî Hîndî keştêkî gewre ye le gelçerî cîhana, barî serinc, le derûnî ew netewe gewreye da, le pileyêkî mêtû da derexa. Paş emane, gewretîrîn dîmen poyemî "Înîyda"î "Vêrcêl" e. Em poyeme le sedey zêrinî edebiyatî Latîni da, wate le salanî 29'y ta 19'y sedey yekemî (P.Z.) da hatote kayewe. "Înîyda" wek poyemekanî Homerôs, rûdawî gewrey millî exate rû. Em ruxsare le dastanekanî Homerôsî yewe nizik ekatewe, belam em le cewher da lew nimûne klasîkiye cîya ye. Çunke em mebesî ewe niye wek Homerôs millîet be berz bigrê, belku mebesî gewre kirdinî "Agistos" e. Eweş her le xo yewe nehatuwe ke qaremanî gewrey "Înîyda" be pîrî gewrey împratorekan ezanrê.

Lêre da em pêyrewe rezgêk mîtolojî ya bilêyn efsaneyî heye û mercî merasîmî ayînî be cêhênanî bo dirust bûwe. Qaremanî "Înîyda" hîç mebestêkyan la niye û cîyanyan azad niye û be corêkî negîtvî û reşbîn eruwanine duaroj. Eme hêz û roşnîyan le naw edat.

Ew zimancy dastanekey "Vêrcêl"î pê nûsrawe, siruştî berz û cuanî hunermendaney wuşekarî yî tîya ye. We le gel emaneş da "Înîyda" her be berhemêkî rengînî millî

daenrê, çunke be nexşe û tabloy roşn, wêney sedey xoy û pêwendiyî naw xelkî ew serdeme der exat. Bo ye be yadgarêk be nixî edebîş daenrê.

Hoy cîyawazî siruştî Înîyda le gel dastanekey Homeros da ewe ye ke pêşewtin lew dastane da be lay şitî taqekesî (şexsî) da eçêt û le zirufî komelayetî da ebirrê û naçête naw ew gorrane betîn ewe ke le dewrî sawayetî yî mirovayetî da be ser bîrî mirov da hatuwe. Lem sedaney duayîş da hewlî dastan danan dirawe, belam serî negirtuwe û her ebû waş bê. Çunke dastanî Yonanî serdemî sawayetîyî mirovayetî yî nexşekêşa û be ser çû.

Mêjû lem duayîye da hendê meseley hênaye gorê we ke pêwîstyan be formekey dastan hebû, bo ye dastanî wa hate berhem ke dastanekanî Homerosyan kirdibû nimûne "wek dastane klasîkîyekan". Belam emane her be tewawî core dastanêkî tir bûn. We her çende lem duayîye da core ha dastanî cîya cîya peyda bû, belam em tazane be corî dastane konekanî Yonan pesindnekirawin. Çunke ew şêwe millîye û ew qûlî û rastî yî rûdawey tîya niye. Em dîmen û ruxsaraney dastanî millî lem dewre da şêwey mêjûyî dariştinî xoy le çuarçêwey romanî dîmen dastanî da dîwetewe. Bo ye "Şer û Aşitî"y Tolstoy le gel dastanekanî Homeros da berawird ekrên. Êsta nimûney ew dastane klasîkîye be tewawî le romanî edebî riyalîzmî taze da berhem dêt.

Yonanî kon û Rojhelatîş gelêk berhemî dastanyan bûwe ke hendêkî siruştî felsefîyî heye, hendêkyan be ûrdî jîrî (hîkmet)î derbirîwe û hendê coryan wirde wirde eçinewe ser efsane(6).

Em base teorîye yî serewe her çende zortir be ser edebî nûsraw da dêtêdî, belam lewe da ke kon in û bestraw in be siruştî gel ewe, zor le folqlor cîya nakrêtewe. Her weha natuanî bilêyn le Kurdî da - şitî wek beşe nûsrawekey Yonan û roman man heye - her wek zorbey gelanî serzemînîş lew babeteyan niye, belam le folqlorî Kurdî da gelêk poyem û îposya heye ke şeqlê giştîyekanî dastanî cîhanî û dastanî folqloryan tîya bedî ekrê û şeqlî taybetî yî folqlor û berhemî naw kurdewarîşyan tîya dîyar e. Her wek "serçawey şîerî Kurdî" her berhemî millî ye, em serçaweye hoy azayetî û merdayetî erjênête dastanî qaremanetî yewe.

Dastanî Kurdî û Corekanî

Seretay rêrewî geşesendinî janrî poyem, le berhemî xelk da, le yadgare nûsrawekanî zû da, paşmawe dewlemendekey berhemî serzimanî naw mîllet, ew hemû dastaney ke le singî xelk da parêzrawe, her weha ew eseraney nûsraw nenewe, emane hemû binaxeyekî zêrîn in bo gencîney edebiyatî Kurdî.

Serçawey basekanî, wek lay hemû gelanî tir, wa le berhemî serzimanî mîllet, le "folklor" da, be taybetî le dastanî xeyalî yî kon û le efsane da.

Dastanî Kurdî, her çende le dîmen û sîmay giştî yî da lew dastanane eçêt ke le folklor û edebî nûsrawî gelanî tir da heye, belam rêrewî jîyanî komelayetî û rêbazî taybetî yî berewpêşçûnî edebî Kurdî xoy (be folklor û nûsrawî yewe) hendî şeql û dabeş kirdinî le cor û nav dîmenî dastanî Kurdî da dirust kirdiwe ke taybetî be xoyetî.

Le ser binaxey em encame etuanî dastanî Kurdî bikeyn be dû beşî bîneretî yewe:

1. Dastanî Qaremanêti
2. Dastanî Dildarî û Evîn

Dastanî qaremanêti ekrê be çend beşêkêwe, yekemyan ew dastane ye ke wêne û dîmenêkî xeyalî tîya ye ba kolekey basekêş azayî û qaremanêti bê. Em dastanane zortir le hîkayetekanî Şanamey Fîrdewsî eçin, ke le korî dastanî qaremanêti û le korî edebî Farisî da nawbangî le sinûr bedere. Belam aya em dastanane folklorî Kurdî her tawaw ewey Şaname ye ya şitêkî tir e?

Ger le nawî em dastanane bigerêyn, ewa nawî wek dastanî "Rostem" û "Rostem Beg û Zorab" ebînîn(7). Wa dîyar e ta êsta tekstî folklorî em core dastanane le Kurdî da çap nekirawe, we çend honraweyek ke bem nawan ewe çap kirawin, wergêranî Farisî yî Şanamen.

Belam ger dastanî Rostem û qaremananî tiri hîkayet le Rojhelat da bilawbêt, bo çî ebê beşî Kurdî şî pêwe ebêt. Reng e zor le xwêneran eweyan le bîr bît ke le salanî kon da, be taybetî şewanî Remezan, le "qawexane" gewrekanî kurdewarî da hîkayetxwan, çîrokî Rostemî Zal û Zorab û qaremananî tiri bo xelk exwêndewe û le dewrêkî kontir da xelkeke hemû hoş û goşyan edaye karesat û rûdawî hîkayeteke. Belku be corêk le gelya têkel ebûn ke her kese qaremanêkî lew hîkayete bo xoy helebijard û le zincîrêy ew hîkayete da ke hemû şewanî Remezanî exwayand, hemîşe hîway serkewtinî qaremanekey xoyî bû. Tenanet le katî hîkayet xwêndinewe da destey her qaremane le kuncêkî qawexaneke da daenîştin û wek agadarî şerî rasteqîney nêwan ew qaremanane bin, be dest û be dem piştî qaremanî xoyan egirt û le gel jêrkewitinya matem day egirtin(8).

Ew hîkayetene le rûyî dariştin û form ewe her wek ew beytî Kurdîye wa bûn ke êsta le kaye dan. Wate hîkayetxwan be qise -ya bilêyn be nûsinî peşan- rûdawî naw çîrokekey egêrayewe û le hendê şwên da be awaz ewe dengî lê helebrê û diwandînekey be şîer û goranî yewe egêrayewe.

Hendê kes ewayan le bîr e ke ew hîkayetane Farisî bûn û hendê kes -tak tak- beytî Kurdî yî ew dastaneyan le bîr mawe. Lay hendêk wa ye ke eme wergêranêkî kitopirî û le cêgey xoy da yî "Şaname" bûn, ya her wergêranêkî nûsrawî Şaname hebûwe.

Duwem corî dastanî qaremanêti yî Kurdî ewe ye ke tenya perdey qaremanêti û azayetîyêk egêrêtewe. Zor car dastanekey dirust kirawe, belam şitî be aqil da nehatû û le bawer û tuaney ademîzad be derî wek dastanekanî Şanamey tîya niye. Zor carîş qaremanî dastan kesanî rasteqîne in, belam cîyawazîy em core dastane le gel dastanî mêjûyî da ewe ye, ke azayetî lem core dastane da be meseleyek ewe nebestrawe, wate her kesek le korî jîyan da be qareman nawî derkirdibê û azayetîyêkî nuandibê ewa rûdawî ew azayetîyey le naw kurdewarî da dastane û xelk eygêrinewe. Eme le nawerok da hestî xelk beramber be azayetî pişan edat û ewe derexa ke gelî ême piyawî azay zor xoş ewê.

Reng e azayetî yî naw em dastanane le nawerokî komelayetî beder nebê. Belam ewe ye ke le naw dêrî dastanekey xoy da ebî be zehmet boy bigerê. Lem kore da etuanî nawî deyan dastan binûsîn: Wek beytî "Şerîf Hemewend", "Beşarî Çeto", "Emî Gorê", "Ezîz û Tekîş"...

Lem dastanane da tewaw wêney qareman û be bergî yî pişan edrêt. "Suaro" xoy qaremanî dastanî "Suaro" ye, le dastanekey da tewaw wêney neberdî yî ew pişan edrêt:

"Suar mezînî, be minî mezin î
Sert le polay çingit le asinî
Her qelatekî deçiyê etoy le binî
Her hakimêkî zerende ye etoy le kinî
Şa le ser textî ew laye le ber samî to nasekinî
Suar emin ewî rojê pê cuan bûyî
Destit deda şîrêkî fener"(9)

Dastanî qaremanî yî Kurd, kereseyekî dewlemend e bo
ûrdûwnewe le gelêk rûy jîyan û êsta û raburdûy Kurd.
Lêreş da zor be roşnî keresey xûre û şit û siruştî Kurdan
ebînîn. Em dastanane hoyekî bo cêgirkirdinî mêjû û text
û bext û raburdû:

"Le wî dewrim denorî
Le wî zamanim denorî
Le dewrî "Qubad Xan"im denorî
Le dewrî Şahî Eneweşîrwanim denorî
Heta ewî zemanî
Heta dewrî Qubad Xanî
Heta dewrî Şahî Eneweşîrwanî
Heta dewrî Cumcume Sultanî
Yekêkim nedît weku Suleyman Begî Mîrî Herîrî
Le dîwanî pîse Romîyan helbistê be giranî
Ëw roke serî min deşêşê
Dilî leşkirî aryanî qet hêndî nabê
Le ber giryan û le ber ewan hurde galeyîyan
Eger rojim lê helhatiba le hemû qedem û hewşaran
Dedatin le serî Herîr û Herîrbegyan"(10)

Wek ebînîn dastanî qaremanî yî Kurdî ûrde ûrde le
keyal ewe berew piştî rasteqîne man ebat. Le azayetî û
qaremanîyekî sade û tenya we bo qaremanî yî
mebesdar û laperey mêjû. Lêre da beşî sêyemî dastanî
qaremanî yî Kurdî dête pêş ewe. Ke her çende le ser
gencîney folklor ejmêrê, belam le zoryana dîmenî tewawî
"êposya" heye. Wêney tewawî rûdaw le rûyî mêjû yewe
egirêtewe, tabloyekî mêjû ew serdeme exate pêş çaw.

Dastanî "Şerîf Hemewend", her wek wêneyekî qaremanî
û perdeyekî rengînî Kurdistan îş egerêtewe û şerêkîş
exate rû ke bira biray tîya ekuşt, her weha lapereyekîşe le
mêjûy Kurd:

"Qelxanî zerdemaîn çon dênê
Hewrî le serî ba deşekênê
Şerîf mekujin lawî germênê
Qelxanî zerdemaînî şê ye
Dengî tepilyan dê le mire dê ye
Şerîf mekujin dostî çaw lê ye
Dewrî Silîmanîm pîr şîw û pîrd e
Car çî caryan da leşkir man gird e
Delên Silîmanî hakmekey Kurd e"(11)

Aşkîra ye ke em beyte şerî Şerîf Hemewend egêrêtewe
le gel Babanekana, çunke Şerîf daway mîratî mîrêtî yî
ekird:

"Ya Xua serbazan penceyan bişkê
Kolêkyan dabû le goy memkê
Le cêy ew gulley zû xaw detkê
Qelxanî zerdemaînî baleban
Dengê tepilyan dê le Girdî Seywan
Hawar wegerê talan wegerê

Paş Şerîf kes ba neka şerê"(12)

Em wêney qaremane, aza, kolnedere, merde, le hemû
beyte Kurdîye kana heye. Her beyte nexşey çend goşe û
sûçî qaremanî dastan ekêşê. Her wek le pal eweş da
dîmenî çepelî "qaremanî nêgêtîv"îş nîşan edat.

Le beytî Xanzad û Leşkirî da, çîrokwaxan paş, ewey
tewaw serguzestey Xanzad û Leşkirî egêrêtewe, ewsa
dîmene tirsinakekey ew karesate û encamî napakî yî
leşkirî û le nawçûnî textî Xanzad û Mîr Silîman Beg exate
rû.

["Qurtê mam leşkirî", yan bê bizawan, (zewiy çil pişkê),
le başûrî Fatmê le zewiyeke be kuçik û kelek, le barekî
toz û gerdîyan werdeda.

Hawar te le min, le paşî ew Axa Suleyman Beg ku be
fincanekî jehrî dest le dinyayî berdeda](13).

Paşan çîrokwaxan dête ser tabloy serencameke û elê:

"Seri min deşê, dilî leşkirî aryanî çendê bê jan e,
deçûme new hode û dîwexaney Axa Suleyman Begî
seraser lêy raxrane.

"Deçûme hodey xulaman şîrî (be toyî) be darî we dekran
Rimî (nesirî) ser singolan dirêj kirane.
Deçûme tewîle û tewîlexane.
Çend borey xal xal kewîtî qab reş
Şêy Arebistanê nawenaw têk êxrane"(14)

Paş eme le rûy laperey mêjû û wulatî mîr ewe perdeyek
man pîşan edat û elê:

"Qulekim heldeda le bo "qemçûxe"y mubarek qolî
dîkeyan le bo şenexe û gezweşane.

Qolî dîkem heldeda le bo jêr zehawî hî dîkeyan le bo Seq
Qolî dîkem heldeda le bo Silîmanî memleketî Kurdistan
Qolî dîkem heldeda le bo Şinoyê, memleketî can e
Heyîf û sed mexabinê dinyayî
Le paşî ew Axa Suleyman Begî
Tajî û tûle egerên be bê xudan e" (15)

Wêney qareman le dastanî Kurdî da zîndû we, le cêgey
xoy da nemeyî we, belku le bizutinewe û berewpêşçûn û
peresendin û geyîştine pîrî da ye.

Her le dastanekey "Suaro" da em core wêneye dîyar e û
ew çend dêrey serû dîmenî ewen.

Em dastanane be wêney taqe qaremanêk ewe nawestî,
belku tabloyekî tewawî meydanî cengîş exane rû, ewe der
exen ke qareman le supakey da nebirawe, belku jîyan û
serkewtinî her be gel ewe bestrawe:

"Leşkirêk helistawe leşkirî Şam û Şîrazan
Pêşî deşite ser eskeran duwayî radewesta,
Le ser çomî Kafûr û Azazan...
Deperîyewe hukmî kelek û gemîyan
Kîj delê destî min û damên zînan ber nekin
Seracan şîran ber nekin şîrgeran...
Tifengan berne ser çexmaxsazan"(16)

Lem dîmene le dastanî "Ezîz û Tekşî"îş da be cuanî bedî
ekrê, leşkirî "Menimî" lew dastane da gewre û bê sinûr e
û hergîz le bin nayet:

"Suaren Menimî sef bûn we cem
Ser Ezîz derken leşkir Ecem

Ezîz welakel, teksî we heftîr
 Ha wexte bîw Hesên xo şwîr
 Maynekey teksî le westan nayî
 Leşkerî Menimî hiç duayî nayî"(17)

Em dastanane le wêneyek da tewaw qareman ebestin be xakî niştiman ewe. Le dastanêkî Yonânî da qaremaneke "Antê" kurî zemîne, kes zeferî pê neebird, çunke pêy tewaw be zemîna dakûtabû, germî û gor û azayetî yî le zemîn ewe weregirt, ta palewanêk "Hîrkulîs" peyî bem nihênîye bird û hat yekser pêy qaremaneke le zemîn birî. Bew core dî be zewî da û zeferî pê bird.

Dastanî Kurdî em rastîyey le şeweyekî cuan û sakar da dariştuwe. Xoşewîstî yî niştiman û cuanî yî siruştî wulatîş le pal qareman be niştiman ewe bestin da derexat.

Qareman birindar ebêt, çaresergerî tenya siruştî xakey xo yetî:

Kîj delê: Destî min û bedamên bê
 Le bom bilên be wan hekîman
 Şitaqe dastanî nekenê
 Ebxom melhemêkî le bo degirimewe
 Le hêl, le darçinî, le qenefilî, le wurdegulî,
 Le tozî şedî, le jengî guwarî,
 Le areqî deber gerdenî!..
 Deyhawême ser birinî dewî birindarî
 Ne bada le minî ser şinî bênêtewe teşenî"(18)

Dr.I. Mustafa Resul, Edebi Föklörî Kurdi,

Bexda 1970

1. Mebesî le edebî nûsraw edebî paş folklor e, ke xawenî diyar e û nûsrawetewe.
2. Aristo, "Poyetîka", Çapî Rûsî, Mosko 1958.
3. Hegel, "Lêkçerekanî İstanîk", Çapî Rûsî, Mosko 1958, L.,257.
4. Selîmova Zumrûd, Janrî Poyem le Honrawî Êstay Kurdî da, "Estorîfirat be Rûsî", Bako 1967, L., 7.
5. Her ew serçaweye.
6. Bo em baseş temaşay "Golovînçîno", L., 243, 244. kirawe.
7. Obeydulayî Eyubîyan, Çirikey Mem û Zîn, Kurdî-Farîsî, Tewrêz 1339, L, 10.
8. Wa ezanim em base seretayekî baş e bo basî şanoy Kurdî.
9. Mehemed Tofîq Ūrdî, Folklorî Kurdî, B 1, Bexda 1968 L, 19.
10. Her ew serçaweye, L, 27-28.
11. Her ew serçaweye, L 8.
12. Mehemed Tofîq Ūrdî, Xanzad û Leşkerî, Bexda 1960, L 22.
13. Her ew serçaweye, L 23.
14. Her ew serçaweye, L 24.
15. Folklorî Kurdî, B 1, L 21.
16. Mêjûy Edebi Kurdî, L 131.
17. Ferhengî Edebi, L 84.
18. Folklorî Kurdî, B 1, 21-22.

FERHENGOK

poyem: helbest
 îpos: epos, dastan
 kerese: Tiştên ku çêbûna tiştekin din de bi kar tên, material.
 derûn: hundûr
 nexşe: plan
 ademîzad: kurê Adem, mirov
 rûdaw: bûyer, waqa
 awat: daxwaz
 ciyawazî: cidayî, ferq
 bineretî: bingehîn, esasî
 honraw: poetîka, (dî vir de) bi tevayî berhemên menzûm
 firawan: fireh
 zor be tîn: pir bi hêz
 mêjû: dirok, tarîx, rabirdu
 lay: ji alî
 geşesendin: berbipêşçûn, geşbûn
 deselat: hukm, cih û rûmet
 gewre: mezin
 dête kaye: derdikeve pêş
 xasîyet: taybetî, xasimayî
 ûrde ûrde: hêdî hêdî
 temaşa: lê nihêrin, dîtin
 şano: tîyatro
 wuşey puxtekiraw: gotinên bijarte û tenik
 gêranewe: neqil, gêran
 helwîst: rewş, hal
 al û gor: dan û sitandin
 sûd: kêr, fêde
 rade: derece, pile
 hêştâ: hê, hêj, hîna
 bîrrunak: filozof, zana
 siruşt: tebîat, xweza, xorîst
 nakokî: dijberî, nerehetî, lihevneyîn
 xawen: xwedî
 janr: cur, babet, cins
 komelî xêleke: komela seretayî, komuna ewil
 kor: beş, şax
 rîyalîzm: realîzm
 zirûf: rewş, merc
 Dantî: Dante
 tîgrayî: giştî, tevayî
 goranîbêj: sitranbêj
 qanzac: qezenc
 berjewend: mafat, menafe
 awêne: hêlî, eyne
 kat: dem, wext
 sawayetî: (vê nivîsarê de) serdemên ku hê mirov bi başî tînegihîştî ye, hê pir saf û nezan e.
 gor: pêş, hol
 wate: ango, yanî
 qûl: kûr
 kolekey baseket: tema, mebest, armanç
 pexşan: weşan, çapmenî

• •

DÊ ROJ HELÊT

"Hemî tariya cîhanê nikarît ronahiya fenereke biveşêrît."

Dîsa bi tenê!..

Ev zîndana hind biçuk in, du girtî bi hevra naçne...

Her ji duh êvarî, ne tenê xwarin xwarîye û ne av bi lêvên te kevtîye. Nîvro ye û zîndan germ e û dukel ji te diçît. Îro tu nebirin lêdan û êşkenceyê, lê nêzik bûye.

Bo ditirsî? Xo eve ne cara yekê ye te didine ber kahrebê; sernişv dihelawîsin; qopkên cixara li ser laşê te diwemirînin. Gişt rengên ezîyetê, yên ku te di berê da dîtin û ji hevala bihîstin, hêştan bikar neînayne. Bi pankê ve kirin, heta situyê di nav pîsatîya zîndanê da hiştî û kirêt kirin... We heye mîna her car te bidne ber qamçîya. Welê ev care her ji qamçîya yekem hawar bike. Te li bîr e, demê bo cara yekê li te dayîn, te negot bo xatira "we" û "Xûdê"! Lewra pêtir û bihezîr li te didan. Hawar bike da dilê wan hînbît û bêhna wan bêt! Ew bextiyariya xwe di qîrîn û axînkên xelkê bêdesalat da dibînin. Te hay jê heye, hindî qîrîn ji te dihêt, qamçî sist dibin? Wan li te didan û te jî ji dil hawar dikir. Demê tu hişyar bûy, çî ronahî di bin dergehî ra nedihate jora te. Ji nû va te zanî şev e. Lê dîsa te çî negot. Pîr bi dil te bi aqlê wan dikir kenî...

Îro bist şev e xew bi çavên te nekevtîye. We heye berî nûha hevalekê ev çende ji te ta gotiba te bawer nekiriba, lê de çawan di xew çî?! Ev lampe berdeyam hildibît û diwemirît. Nobedar jî nahêlin bêhna xwe vedêy. Yek dibêt "rawest", yê dî dibêt "rune". Demê te dirêjkirî dibînin, ji nişkekê ve setleka avê bi te da dîken. Tu gêj û şepirze û sewdaserî, bi kotek xwe li ser pê naxwedî girî. Çavên te jî mîna vizîkê (naorê) dizivirin. Her çende jan û êş, axî û hawarên girtîya, şîreşîra avê mêtîyê te dihêrin, lê divêtin xwe ji bîr key û bêhnekê binvî. Ew dixwazin egerên diltengî û rûxandîna girtîya bizanin û bo vê çendê jî gişt bazebera (wesîla) bi kar diyînin. Lewra tu înyay zîndana nêzik serşuştîna girtî û nobedara.

Rast xewa te nayêt û bêhna te jî ya teng e. Divê jora berteng da -bustek û çar dîwar - kî dikarît pê naxwedî girî, yan jî bê hewa di xew biçît! Zîndaneka teng û tarî ye. Kulekeka biçuk tê da ye, ew jî berdeyam girtî ye! Her

çende tu caran serê xwe danîye ber binê dergehî ji bo bêhneka heway. Lê çareserkirina bêhn tengi ya te naketin. Lewra neçar dibî ku li dergehî bidey û nobedara di tana xwe ve binî. Tu dizanî kulekê bo venakin û eger veken ji dê çendî peyvên kirêt û ne jêhat bêjne te. Lê te fayde û mifa ji wê çendê wedigirt. Da ku mabeyna vekirina kulekê û gotîna peyvên kirêt, çend bêhnên hewayekê paqijtir ji yê jorê helkêşî. We lêka hewayê paqij!?! Tu bi xwe yê di bin erdê ve...

Demjimêr nêzikî yanzdey şevê bû. Te mêvan ji hebûn. Serê te jî piçekêyê giran bû. Bê pêlav ji mal derêxistî. Te ji der ve zanî ku kolan ji alî sixûran ve hatne girtin. Her çend te sedem û hoyên girtina xwe dizanîn, lê te çendî cara gotî: "Ewe çî ye û li ser çî min digirin?"

Yekser tu havêtye di nav trimbêleka landrovera tarî de. Piştî mala te serûbin kirin û bermilekî kitêb û kaxiza di gel xwe hînayne derê. Destên te bi kelepçê girêdan û patekê reş jî êxistin çavên te. Heta tu gehandin vê zîndanê, çendî şeq û pê naxwedî te dan û çendî dergeh vebûn û hatne girtin.

Her di şeva yekê da, tu bi derpê kurt birin cem efserî, da ku vekolîne di gel te biket. Bi rê ve çavên te girêdan, da ku wî nenasî. Lê te jî nevetî xelkê ji wî toxmî binasî.

- Yên me girtin dibêjin ku belavok û nivîsîn ji te wergirtine? Te çawan belav dikirin û kê/kî di gel te kar dikir?

- Ne min belavok dîtine û ne ez serekanîya wan dizanim.
- Em hemû tiştan dizanin, lê me divê tu ji me ra eşkera key.

- Bawer biken ez çî nizanim.

- Em dizanin çawan te binîne ser rêka rast û dirust.

Her wî efserî ser û milên te bi heyzerana reş û şîn kirin. Çipkên xun û xûdanê têkel dibûn û bi ser û çavên te da dihatne xwarê. Tu dan ber şeq û pêhînan heta gehandîy joreka dî. Her demê pê naxwedî te bi asinî ve girêdayn, te zani te didne ber qamçîya. Hawar û qîrîyên te zîndan pîr dikir. Ew di berdeyam bûn û te jî xwe radigirt. Di gel lêdanê ev parçe şîra Qanî dihate bîra te:

"Bîrî azadîm le zîndana firawantir ebê
Qur be ser ew dijminey hîway be bendixane ye
Top û şestir û kelepeçe lam weku efsane ye
Ger be azadî nejîm mirdîn xelat e bo leşim
Nokerî ser da newandin, karî namerdane ye.

Dîsa bi tenê!..

Ev zîndane hindî biçuk in du girtî bi hevra naçînê... Te divêtin ew nakinê.

Tenyayî derdekî giran e. Tu nizanî li çi cihî yî? Çi demê rojê, ya şevê ye? Ev bêdengîye te dikujît. Li cem te lêdan xoştir e ji bêdengîyê. Şevên te sal in û roj xilasnabin.

Ew sibê da ye tu birye cem efserî, dîsa te çi neda destên wî. Evcar ferman da ku te bikene di nav tayrê da (tekerlek). Te piraniya reng ên lêdanê dîtine, lê di dihzirên tayrê da hê betî bûy: "Ev tayre çi ye? Hun bêjin ji situna kahrebê bi jantir bît! Yan ji têkutana bitlê bi êştir bît?"

Delfîve nedan bi xwe zehmetê çêkey û hizrê tê da bikey! Tu wusan kirin, di nav tayrê da li erdî dizivirî. Tayrê tu hembêz dikirî û nîva piştê te dikefte erdî. Her di gel lêdana yek qamçiyê, çar layên laşê te bi hevra jan dikirin. Te hind hawar dikir, ku te ji xwe şerm dikir û kena te jî dihat:

"Hawar eve çi êş û jan e? Baş e ev bênamuse newestîya, ho bi lez van qamçiya li binê pê n min didet?"

Te gelek dikire qîrî. Da ku serê wan gêj nekî patekê piş heşandine di devê te da. Her bêhnekî satleka ava tezî jî bi laşê te da dikirin û digotin: "Rabe, xwe di nav avê da bihelavêje". Demê tu vegeandî zîndan û tenyayîyê, ji nû ve te ew qamçiyên bi te kevtin, hejmartin. Ku heke di her deqîqekê da - bi wê lezê - sih qamçî li te dabîn, ew wê çendê dîyar diket, ku di demê lêdanê da, ku ji sih deqîqa bêtir vekêşa, nêzikî neh sed qamçî bi binê pê n te keftine. We heye zêdetir bin. Bo ku her ji binê pê n te heta ser guzeka te reş û şîn bûyne. Lewra heta nûha jî heke guh li navê tayrê dibî, çavên te dizivirin û bêhna te teng dibî.

Her çende giş layên laşê te jan diken, lê ya pêyan sist bûye. Heta çûna te bo destavê jî, govendeka ezîyet û lêdanê ye. Her ji ber dergêhê zîndanê heta digên cihê mebestê çendîn qamçî, şeq, pê n laşê te digezin. Pir caran tu naxwazî biçî destavê. Ay pa tif û şeq û qamçî bi te keftine, nayêne hejmartin.

Demê tu ji vê zîndanê hatî veguhaztin vê, nemaze ev biradere tê da, te gelek pê xoş bû. Ya ji te ve divên te ji tenyayîyê rizgarkin, lê te zanî ku zîndan pir bûyne û cih nemaye. Lewra çar girtîya dikene di zîdaneka wusan biçuk da, hîngê ne kes dikarî pê n xwe dirêj ke û ne kes binvît. Belku divêt berdeyam yê rûniştîbît yan ji pê ve rawestît. Bi vî rengê tu hewl didî binvî! Lê kanê xew?

Wê şevê Asimî, tu ji tenyayê rizgar kirî û bêhna te pê hat. Lê pêtir birînên te arandî û nexweşî li te zêde kirin. Te dizanî ku piraniya zîndanên vî welatê pir dirinde û hov da niştimanperwer û pêşverûyên millet ên din jî pir in. Lewra tu doza wan jî bi ya xwe dizanî. Tu wusan hizir dikey ku kes ji te xoragirtî û qeremantir nîne, lê tu himber heval Asimî wek girtîyek asayî yî. Roja ew hate girtin hê zavayê deh rojî n bû. Nehêlan pê şad û dilxoş bît. Ewe serê sal a hefta ye ku di zîndanê da ye. Heft salên pir xoragirtin û qurbanî. Pir bi wure (manewîyat) û serbilindî. Lê bi dîtina vî hevalê Erebb, baweriyên te bi doza milletê te û bir û bawerîyên kirêkar û cotkara mukumtir bûn. Te dizanî heke mirov xudan hizr û birên rasteqîne bît û hişyarbûna siyasî hebît, dikarî xwe li ber gişt rengên

sitem û zilmê ragirît. Heft sal e, hêştê li jêr vekolinê ye. Rast e, tu jî gelek ezîyet day, û hêştê maye û nêşayîne peyvên xoragirtinê li cem te bikujin. Lê bi dîtina vî hevalî tu pitir beref lutka serfirazîyê çûy. Rast e, tu jî mirovekê bilind î û te xwe netewandîye. Lê vî hevalî pitir şengistên xoragirtinê da hêlane nav mejî û kiratîya dilê te, lewra tewandin û ruxandina te nîne û nabît.

Rast e, hizra te her li ser xoragirtin û qurbanîyê ye, lê ji bir neke ku carekê efserî ji te ra gotibû:

"Eger rastîyê nebêjî, dê jin û zarokên te kirêt keyn."

Divêtin tu hizrekê di vê mesela girîng de bikey. Tu bêjî karekê wusan kirin? Kiçên te jî ciwan û delal in. Baş e, heke li ber çavên te ew kirêt kirin, dê helwêsta te çi bît? Tu dizanî ku heta nûho gele karên wusan hatine kirin. Ev çende, ji bo har û hova, ev tiştên nebûyî ninin. Rast e, nekarîne te bitewîn û bigehne mebestên xwe. Lê divêtin ji wan ra pipeyvî yan jî wê govenda ku digerin binbînî. Xo eger xwe bitewînî, dê berperên reş bo te êne nivîsin û zarokên te jî nikarin serên xwe li ber hevalan rakin. An ku dê te bi saxî veşêrin û binax kin. Eger ne, eve divêtin mesela dî, bi sîngekî berfirêh wergirî. Her çende tu dizanî ku hezaran jin û keç û dayikên xelkê şoreşgêr bi vî rengî hatne kirêtkirin. Faşîst û dagîrker hemî karên ne mirovane encam diden. Hezaran sal e xelkê bêdesalat tûşî van karan dibin. Her ji serhildana Spartakus û heta digehîte şoreşên Vîyetnamê û Filistinê û Afrîqa û yê n milletê te jî digirît. Xo şeref û namusa xelkê şoreşger yek e, ca ji her qulaç û layekê vê cihanê bît. Lê, pê te divîye xwe ji bo vê meselê jî amadakey.

Roja tu girtî, giraniya te digehîste 80 kiloyî, lê nûha tu wusan hizir dikey ku ketîyî 45 kiloya. Baş e, yê rêk û pêk bî; tilê (zik) te jî nemaye û bêhna te baştir dêt û diçêt. Eve vê çendê nagehînî ku tendirustîya te ya baş e. Bo ku tu ji tenyayê qutar bûyî û gehîştî van hevala, bêhna te hatiye û serê te tena bûye. Her çende joraka teng û nexoş e, 84 mirov heşandine tê da, her yek bo demek kurt dikarî binvît -ku xew jî bi dor e- lê dilê te pir xweş bûye.

Ev serê salekê bû, tu bi tenê di nav wan zîndanên teng û tarî da yî. Di vî demê de bes şevêkê di gel Asimî bûy. Lewra bi çi terz bît li cem te ev jore beheş te!.. Dikarî di gel hevala pist pist û yarî û heneka bikey. Rûdanên sala borî vegêrî. Bêhna te gelek hatiye piştî salekê dê rêhên xwe kurt key û ser û cilkên xwe jî şoy.

Havînan germ e germ e... Zivistanan sar e sar e...

Sipîya laşên we kirine kolk û avayî. Divêt ber hengarî vî leşkerê bê wîjdan bibin. Divêt berevanîyê li xwe biken, nemaze we deselat heye. Biryareka pir baş we daye ku di her rojê da, her yek ji bîsta bêtir bikujît. Hind dikujin xilas nabin. Xerzê kulî ye! Lê, dê çawa ji nav çin. Her girtîyek, çend heyv e ya sal e di nav zîndanên piş û genî da. Bi salan betanî û carcim nayêne şuştin. Her çende hind nan û avê naden ku girtî destava mezin biken, lê çendîn cara dimîzne zîndanên xwe, carna jî destava mezin... Te li bir e, çarde roja tu bê destava mezin jîyay. Hind xwarin didan da ku hun nemirin, ew jî di pozê te da diîynan.

Kîlo û nîva birincê bo 84 mirova dinêrin. Heta girtî diîynî, parîyê xwarinê dibîte jahr. Lê, neçar ê; wê biçît, bînit û bixwat.

Demê navê te xwendin û ji te ra gotin "Xwe amade ke û te çi heye bêje, biryar e te li sêdare biden", tu tîrsîyay û te gelek hizir înan û birin. Lê dûmahîyê da te gotê: "Girîngîya vê jîyanê ev e ku mirov dest nîşana armanceka pîroz biket û bo bijît; ne ku mirov çen û çawa bijît."

Lewra te karê xwe kir û bi serbilindî ber bi sêdare çûy. Wan jî karên xwe kirin û weris êxistne situyê te û gotin: "Te çi heye bêje?! Ku nûha jî tu biaxivî, em dikarin te li sêdare nedêyn." Te her hind gotê: "Ez mirovek bêgunch im û her çi li cem min hebû, min ji we ra gotîye."

Bi şeq û pê, weris ji situyê te derxistin û dîsan tu zivirandin zîndanê. Gava vê carê ku navê te xwendin tu dîsan tirsîyay. Bo ku navê kîjan girtîya ku di vê zîndanê da dihate xwendin, diçûn û venegerîyan. Kesî nedizani binax kirine yan jî berdane. Şepirze bûy, dilteng bûy. Lê, hevala dilê te xweş dikir û wura (manewiyat) te bilind dikirin. Piştî bêhnekê êdî te zani, dê te bene dadgayê.

Heta nûha çi belge li ser nînin. Lewra tu bi xwe vedigêrî: "We diyar e, nekarin min gunehbar biken. Ewe du sal zêdetir e ez li ber mezintirîn êşkence û lêdan û ezîyetê me. Ser da zîndan jî li min zêde kirin. Divîya ez berda bama."

Lê nûha jî çi jê neçûye. Mezina gotîye "Tengavî dikurtin" Her çende tu lawaz û bêçare bî, lê demê serbest û azad dibî, zarokên xwe hambêz dikey, destên xwe di situyê dayîka Lolavê de dialîni, têr xwarinê dixwî, bi şîrê şêra jî xwe mest dikey, dê hişên te bèn serê te û qayîm bibî. Ne te bi tenê divêt, yan jî dê vê jîyanê helbijêrî! Nexêr, te tu cara negotîye: "Beheştê ez tê da nebim, bila ker û golik gêrê tê da biken." Belku tu wusan hizir dikey ku " Heke mirov serbestîya xwe bikete armanc û xebatê ji bo biket, divêt bo serbestîya xelkê dî jî bizav û xebatê biketin". Her jî ber hindê tu pir bi bawerî çûy di nav rêzên rêxistinekê da te xebateka germ û berdewam dijî hukumeta faşî kir. Dîsan tu gehîştibûy wê baweriyê ku doza miletê te bes tenê bi tifengê naête çareser kirin. Ji ber ku miletê te her jî aliyê siyasî da şikest xwarine. Bi dehan şikestinên

leşkerî nabne egera têkçûna şoreşê, lê yek şikestina siyasî dibite sedema ji nav çûna wê. Dîsan her çi serhildan û şoreşên berê hene û heta digehîte van salên nêzik wusan lê hat. Şikestinên siyasî û rûdan ên wan nayêne ji bîr kirin. Ji ber vê çendê divêt bêtir pîtey û ihtîmamê bi meselên fikrî û siyasî biken. Her tifeng jî bibît piştevanê wê.

Tu dizanî ku di hemî şoreşa da xeletî hene û dê bibin. Lê ya girîng ev e ku kêmtirîn xeletî bêne kirin û bi zûtirîn dem bêne çareser kirin. Nexo mîna sikrê avê, eger cîhên teqî neêne girtin, dê di demekî kurt da sikir ji bin çît û herifit. Hingê her çi tişt bikevîte ber sîngê avê, dê bet û bêser û şun ket. Lê di gel gişt tengavî û kosp û astenga, tu dizanî ku miletê te xwedî dozeka pîroz û adîlane ye û paşeroja geş her bo wî ye.

Di nav holê da gîrnijî û te bêhneka dirêj helkêşa. Te ji dil temaşay hemî xelkê kir. Lê, ne te kes naskir û ne kesê awir li te da. Lê piştî dan û sitandinê û dubare kirina pîrsîyar û peyvên berê çendîn guneh bo te pêda kirin û li dûmahîkê hakimî bi dengê bilind got: "Ji ber ku te belavok û nivîsîn belavkirine, te xelk pal ve daye karên xirab dijê hukumeta niştimanî biken! Te gêleşok û giriftarî li bajêrî pêda kirine! Ev dadgaya adîlane(!) gehêşte wê baweriyê ku encamên karê te dijî yasayên dewletê ne!" Û biryar hate dan ku $\geq$ tu $\geq$ bîst sala bi karên giran ve bêy zîndan kirin!..

Tu veciniqî û xudaneka hûrgirtî, te bi hemî hêza xwe ve hawar kir:

"Eve hovatî ye, zilm û sitemkarî ye! Eve..."

Lê ne kesê guhdarîya qisên te kir û ne nobedara delfive dan tu gotina xwe biqedîni.

* * *

1985

SÊ HEVAL

Hevra bûbûn heval
Rûniştî bûn li ber newal,
li pêş kendal
Her yekî meth û pesna xwe dikir
Yekî xwe yekî pirtir hesab dikir.
Ew sê heval pir hîrik
Vêra digotin Kêça buxik.
Yê piçêkî mezin nav Kulî
Yê din jê ra digotin Kengûrû,
Zexm û gelek mezin bû
Bi laş va û rû.
Her sê hevra ketin behsê
Gotin belê li ser çiqasê?

Kengûrûyê kir nazik û nezaket
Pêşkeş pêşda ber Kêçê ket.

Kêçê got: "Em dîr bazbidin
Ka kî kê pirtir dîr diçin."

Heval Kulî û Kengûrû
Kenek xweş ketin dev û rû.
Kêçê ra gotin:
"Dê bike lez û zû."
Kêçê got: "Wa wisa nîne
Wan ra tarif bikim
Bizanin ka çawane."
Kengûrû û Kulî lê bûn guhdar
Meraq kirin ser Kêçê da bûn xar.

Kêçê got: "Her kes
Bi bejna xwe va
Bila bihêt pîva."

Kengûrûyê û Kulîyê gotin: "Belê
Dê xwe hazir bikin bo wê şol û emelê.

Kulîyê bazda gelek çû dîr.
Kêçê got: "Ka hela bipîve bira
Ji vir heta vira.
Kulîyê got: "Yek du sê
Sê sed pê
Heyşte çar niv tili
Bi bejna hindê Kulî.
Kêçê got: "Wa dike şeş gavên wezîr
Tevî polîs diz û kizîr."
Dor hatibû Kengûrûyê
Doçika xwe da ser erdê
Rabû ser lingê paşin û pê

Xwe gelek guvişt hingavê.
Kengûrûyê bazda gelek çû dîr.
Kêçê gotê: "Ka hela bipîve hûr bi hûr
Hêjmart sêzde û niv
Got Kengûrûya doç dirêj.
Kêçê gotê: "Heval Kengûrû wa dike
Bist û çar gavên Şa
Bi tevî gişt diz û hempa."
Kulîyê gotê: "Heval Kêçê
Bê dewş û rêçê
Niha hat dora te
Dê bazbide wekî me."
Kêçê xaftila çing û tûl da
Para hat piçek sivik ba
Gelek çûbû xweş pêş
Ew Kêça pir tarî û reş.
Hêjmard û hêjmard
Heytsed û şeşt û şeş
Bi bejna kêçên reş.
Kêçê got: "Wa dike weqas kêç
Bi tevî reben û zarok û zêç.

Kûr fikrîyan her sê heval
Rûniştin li ber kendal.

Kêça hûrik girt ew bahs
Da bûbû xûdan heq nas.
Kulî bûbû yê duduyan
Ew jî wer xelas
Lê Kengûrû jî bûbû nenas.

Kêçê got: "Her kî ku bû pir hûr
Ew dibe mexlûkekî gelek nûr.
Da kanî bazde pîrî dîr."
Kulî pir ecêb ket
Got: "Ev şola bû hîkmet
Çi nav aqlê min neket."

Kengûrûyê got: "Wê û vir
Lê serê min ê pir gir
Aqil kêk kir
Ewil û axir
Heta ser nebir.

Şolê ku aqil dike
Çi kesek nake
Tu her daîm
Wer bawer ke.

SANIKA HEZÎ

Semed Behrengî, sera 1939 de Iran de suka Tewrezî de ama dina. Maye ve piyê eyî ra karkerî vî. Î xêlê feqîr vî. S. Behrengî mektevê malimênî Tewrêz de qedêna. Wextê malimênîya xo de dewonê Azerbaycanî feteliya; eve derd-kulonê camatî serê xo xêlê qefelna.

Û hûnermendode şoreşger vi. Hêkatê ke eyî nivîsnê hem hetê hûnermendîye ra hem ki hetê mana ve mexsetî ra xêlê hewl ê. Hona weşîya eyî de eseronê eyî nam da; xora kiştena eyî ra têpiya kî kitavê eyî çarnayra xêlê zananê dina. Çi ke hêkatonê eyî de meselê camatê Îranî ve Azerbaycanî xo rind diyar kenê. Ne têyna domanî ve xortî, mordemê pîlî kî nivîsaronê eyî ra tamode wes cênê. Na hêkato de sarê Îranî halê xo, derd-kulonê xo waneno;

naye lêwe de raa raste çika ya kî camat çitur besekeno zilm-zor ra bixeleşîyo, cuavê na perso kî onca wertê hêkatonê eyî de yeno diyene.

Wextê Şayê Îranî de kitavê Semedî, eve dizdî, dest ve dest feteliyene. Zêde pede nêşî rejîmê Şayî na halî ra nerehet bî. Se ke sarê Îranî vano, Semed kist est awa çemê Arasî. Amrê Behrengî, eve fermanê Şayî, têyna 29 serî ont. Na amrê xo o kilm de xêlê çiyê weşî nivîsnay, dunika de cewahirqîmete xo pêy de caverdê.

"Sanika Hezî" kî hêkatêda weş a. Mordem ke aye waneno, xo ve dina xo tede vînenê. Xora rengî ve xetê ke na hêkate de amêra zan xêlê sanikonê Kirmanciye de yenêra diyene.

Wextê xo de çênade padişayî biye, hona dormê ses-hawt serî de viye. Wayrê xêlê xizmekaro ve carîyo viye. Wertê îno ra zû, son-sodir destê aye verde şiyene amêne, tekteyna ayê rê xizmete kerdêne. Ci ra vatêne Qozalî. Qozalî çêna padişay ra tenêna pîl vî.

Sifre de ke aye gegane dismala xo dênewaro, Qozalî hûrendîya xo ra perêne, dismale herd ra guretêne onca dênera dest. Topa aye ke perêne şiyene, onca û kûtenera dima ci rê pêyda kerdêne ardêne.

Çiyê pêkaykerdena çêna padişay eve milyono amêne mordene. Çelê aye zern-şêm ra viraştîvî. Wextê xo de se hezar tumen seweta çelî xerc kerdîvî. Riyê na çelî ra padişay serê sarafêde feqîrî davîpiro. Çi ke seweta virastena çelî, padişay têde sarafonê welatê xo rê xevere rusnê ke bêrê qonaxê padişay. Sarafo ra zû, kar dest de vî, çêna xo ya ke hona nêwe ama dina aye rê gosarêy virastêne. Na rivat ra besenêkerd emrê padişay bîyaro cî. Padişa ki qariya, serê î sarafi dapiro.

Çêna padişay ke çel kaykerdêne, Qozalî xorê kinar de payra vinetêne. Heke çel perêne ginêne herd ro, û vastêne guretêne dênera daye. Çêneke dayma wastêne ke çelê xo tenêna zêde dûrî berzo. Na sewete ra tim eve qewete dêne çelê xo ro. Çitûr nêvo karê Qozalî û vî ke çelî dima şêro. Onca kî çêna padişay qefelîyene, araq de mendêne. Heke rind teqete ra kûte, Qozalî vengdêne xizmekaro ve carîyo, îno textrewanê aye ardêne a nênepiro berdêne qonax. Nafa Qozalî vengdêne mesûlê kinc-kolo. Kincê ke aye kay ra têpiya vurnêra êne mesûlî, eyî kî berdêne çimê kinco de ca ve ca kerdêne. Naye dima, kincê ke çêna padişay gere xoro kerdêne bişiyene sifre werdene, î ci rê berdêne.

Heke na kar qedîya Qozalî şiyene mitvax, xevere dêne nanpotê padişay ke werdene çelî ra têpiya hazîr kero. Çi ke kayê çelî ra têpiya çêneke werdenêde tayvetîye wedêne.

Qozalî na karê xo dayma kerdêne.

Çêna padişay ke şiyene cila xo, Qozalî verê şêmûgedepêynênê. Kêy ke a şîye hewn ra, eyî kî hurendîya xo de serê xo nênero. Xizmekaro ve carîyonê bîno kî çimî bel kerdêne Qozalî, heke û verê çêverê çêna padişay de biyenera derg îndî îno famkerdêne ke a kûtara naye dima kî, xorê î merdiyenera.

Qozalî, lazekode cira ama vî, karê xo de qisûr nêkerdêne. Na rivat ra hata nika çêna padişay destê xo eyî rê wenêdardîvî.

Qozalî hetê çêna padişay ra meyl kerd, aye ra zaf hezkerdêne. Hênî bî ke îndî xovexo fikir kerd ke zerê xo çêneke rê rakero, nêtê xo ci ra vazoy.

Rozo ra rozê, çêna padişay şîye saydê pulpuliko. Tavî Qozalî kî xode berd. Eyî eve pulpuliko pêynêne, ke niştî dare ra î pernênera. Rozê da wese kûtvîra ve eyî dest! Eve mirdîya xo nîyada vîlika zerê xo.

Xaftila pulpulikode girs kûtra çimanê çêna padişay ver, kerd hayleme;

"Qozalî rêw bê! Bivaze! Eyî ti pêbize. Ez tersen!"

Qozalî naro pulpulikî dime, pêguret est selike. Çitûr ke serê xo dardwe, dî ke rindeka xo vineta, eyî de nîyadana. Îndî besenêkerd tab bikero, eve zerode pak, eve zanode zelal dest kerd qese ro;

"Çêna padişay, zerîya mi kuta to. Heke ma bîme pîl, wazen ke ti kevanîya çê mi vê." Hona Qozalî qesê xo nêqedênawî ke aye şîlpaxêda xo onte rî ro. Eve na kerdena xo kî nêvinete az-ûzê lazekî ro şîye. Hezar-zû qese ci rê va. Va;

"Ti kerependê ra-olaxo! Ti kama ke zerîya to kuna mi! Ez çêna padişay o, ti kî xizmekarê mi na. Bivo bivo to ra kutik beno. Def be çimanê mi ver ra! So!.. xizmekaronê mi birusne mi berê çê. Îndî nêwazen ke çimê mi ra to gino. Va piyê mi no padişaya to seraye ra berzo tever!"

Qozalî emrê çêna padişay ard hurendî, şî ci rê xizmekarî rusnay. Xizmekaro textrewanê aye ard, ke çî bîvinê, çêneke xora şîya gina herd ro. Na rivat ra îno xizê Qozalî kerd, û pêguret, derdest kerd, nata-bota ton da. ci ra pers kerd; "To se kerd? Çi ard çêneke ser de ke a kûte na halî?"

Qozalî estra xover, va; "Mi aye rê tawa nêkerdo. A qariye, ez estora şîlpaxo ver. Dêma hêrsî ver serê xo şîyo, ginawaro. Simarê sondê heqî wen ke hal-hêkat nîya vî."

Kesî eve vatena Qozalî înam nêkerd. Xizmekaro ra zû şî qonax ra şerav ve lavante ard, kerd rîyê çêneke ra, pîrnike ra da ontene çêneke amêra xo. Îno, a nêro textrewan berde qonax.

Çitûr ke zanê çêna padişay bîra, emir kerd;

"Piyê mi no padişay ra vazê, na xizmekaro ke hedê xo nêzano, pala eyî bidora destê zû va jê kutikonê ra-olaxo bido kaskerdene, seraye ra berzo tever. Îndî nêwazen ke rêyna çimê eyî yê xiraviye era mi gino."

Padişay, miradê çêna xo ard hurendî. Qozalî, jê kutikî da kaskerdene qonax ra fit dûrî.

Sevev çî vî, kesî pênezanenê hama na qalqîr ra têpîya çêna padişay biye nêwes, ginê cilo ro. Welat de çîqa hekîmê namdarî bî, têde amêy qonax. Eve rozo ve sewo dormê aye de vînetî. Axirê besenêkerd derdê aye rê derman pêyda bikerê. Îndî henî bî ke çêneke hekîmo ra êqlim biye, bêçare vake "îndî ez biyo rind". Eve na halê xo, hekîmî xora fitîra dûrî.

Werte ra serî vêrdîra... Roze ve roze, sere ve sere, her ke şî çêna padişay tenêna pêxo qayîl biye. Hênî ser de ame ke, qîmetê sarê dormî handê kutikêde qefçilî çimê aye de çînevî.

Heke kûte deshawt-desheşt serî, îndî nêverda ke qe qulêde heqî serê xo wedaro aye de nîyado. A ke kutenêra çimê kamî ver, gere eyî serê xo ero xover nêne. Çi ke, heqa çî kesî çînevîye ke eve awironê xo yo xiravino ridekiya aye qilêrin kero.

Na roze ra têpîya, xizmekaro ve carîyo ra ya kî saro bîn ra kamî ke sas bikerdêne rîyê aye de nîyadêne, û dereqep estênera qamçîyo ver. Xora heke fekê xo rakerdêne, zû qese bivatêne nafa kî û mordem estêne wergonê wêsano ver.

Çêna padişay kutivî halode henên ke îndî aqilê mordemî nêrestêne ci a qey nîya kena. Baxçe de tekteyna fetelîyene. Qe kesi de qesey nêkerdêne. Xovexo fikir kerdêne "Ma kam dûsê mirawo ke ez têy qesey bikerî?"

Wertê baxçî de di hewzi bî: Zûye eve lavante, zûye ki eve sit kerdîvî pîr. Wexto ke çêna padişay kutêne hewze, carî eve xavliyonê îpegino amêne uza, kosê hewze de serê xo nênera xo ver, pay ra vînetêne eve aye pêynêne. Aye ke hewza sitêne de karê xo qedêna, ûza ra vejîye, carîyo xavliye dêne ci. Xavliya îpegine pilosnêne xo ro nafa kî kutêne hewza awêne. Heke ûza ra vejîye eve xavliyonê nêwo canê xo kerdêna jûya...

Carîyo nêtowrêne ke destê xo canê aye ra nê. Heq nêkero destê zûye ke canê aye ra ya têlêde porê aye ra niştene, çimê xo celato ver de kerdênera: Heke bêçike niştapa bêçike, dest niştapa dest binera cira kerdêne.

Çêna padişay tkiêyna mendîvî. Kutivî halode henên ke îndî nêzanêne heduriya çitûr biyaro. Saydê pulpuliko, kaxê vîlika, eve sit eve lavante xo sustenê, werdene-kerdene, kaykerdene, wergonê qefese de nîyadene ra îndî êqlim bîvî. Axirê çare çînevî wextê xo yo zêde cile de vêrnênera. Nata-bota roze amê ke Qozalî kut hewnonê aye.

Qozalî amêne hewnonê aye, ina xorê piya kaykerdêne, heduriya xo ardêne. Îno çend

deqêy pîya kaykêrdêne, ke amêne aye vîrî a çêna padişay ya, onca bîyene har kerdêne hayleme. Na rivat ra hewnê xo yo wes lete kerdêne. Nafa Qozalî xora fitenêra dûrî. Hama Qozalî nêwastêne ke aye ra dûrî kuyo, destê eyî aye ra nêvîyene. Wastêne tim destê aye destê ey de vo. Çi fayde, çêna padişay destê xo remnêne. Aye na xûya xo canêverdêne, hama onca kî arzûyê xo yê domaniye ra rind nêxeleşiyene. Tab nêkerdêne, rew bîyene nerm. Destê xo kerdêne lapa Qozalî, ta verdêne xo, pîya feteliyene. Gegane hurdîmena pîya şiyene saydê pulpuliko. Se ke Qozalî vatêne;

"Çêna padişay, zerîya mi kuta to. Kêy ke ez kî jê to bîyo pîl, wazen ke ti bivê kevaniya çê mi."

Tam îta de amênera vîrî ke a çêna padişay ya, xaftila bîyenera har Qozalî estênera girmiko ver. Hezar-zû milqî ci rê vatêne. Henî pede şiyene ke Qozalî vatena xora hezar raye poseman kerdêne. Qîrêne, venga celato dêne. Wastêne va rew bêrê serê Qozalî bibirnê. Wertê na halahalaye de heşiyenepê, ustênera cila xo de niştênero. Na hevne nîyanênî rew rew dîyene.

Xêrca Qozalî ra kesode bîn nêkutêne hewnonê aye, têt kaynêkerdêne. Na hewnode Qozalî jê wextê verênî onca doman bî.

Çêna padişay îndî bîvî ciwanike. Seweta aye xortî amêne qonax pêyde şiyene. Hama a pê lazonê padişayonê welatonê dûrî qayil nêvîyene, î nêwastêne. Îno ra êqlim vîye. Çi ke aye "xo ra qeyrî çî qulê heqî ra hez nêkerdene".

Onca rozê, çêna padişay hewze de azna kerdêne. Nîyada, gorgeçînedâ rindeke perêra amê kosê hewze de nişte dara hinaro ro. Veng kerd ro çêna padişay, va;

"Çêneka delale! Lesa to çîqa rindeka. Ez hêyran, hala tenê awe ra vejîye, ez ve mirdîya xo rindekiya to de nîyadi."

Çêna padişay qarîye, pernaser;

"Def be ûza ra mîrçîka kefçîl e! Ez çêna padişay ya. Hedê kesî nîyo ke mi bîvîno."

Gorgeçîne eve huyayîs qese çarnara, va ke;

"Çêneka rindeke, çî heyf ke ti bê hawal a."

Na qeşî a tenê kerde nerm. Tenê senik çêna padişayênî xovîra kerde, cab da;

"Gorgeçîna zanwese! Sebena mi de nîyamede, seweta to rind nêbeno!"

Gorgeçîne va;

"Ma ez beseken ke to de nîyanêdî? Ez asiqê to yo."

Çêna padişay eve naz va;

"Gorgeçîna şîrîn e, ez sewda gorgeçîne se bikerî? Heke ti rast vana, bîya asiqê mi, ala donê xo bivûrne, xo ra mi mûsne."

Gorgeçîne şertê xo va;

"Çêneka rindeke, şertêde mi esto. Ti eyî anara hurend, wastena mi dana, ez na donê xo ra vejîn."

Çêneke qevul kerd, va;

"Çî wazena serê mi sero."

Gorgeçîne şertê xo eskera kerd;

"Hewnê xo bide mi."

Çêneke tab nêkerd, hama zû ci ra pers kerd;

"Gorgeçîna zanwese, ma ti hewnê mi sekana?"

Va;

"Wextê xo ke ame, ti vînena ez ey seken."

Çêneke zêde derg nêkerd, va ke;

"Gorgeçîna zanwese, va hewnê mi yê to bo."

Na qese ra têtîya xaftila carî ûza de vejîyay ke xavlî destê de rê, serê xo kî nêro xo ver. Îndî gorgeçîne qese derg nêkerd. Va;

"Delala mi, îndî hewnê to bî yê mi. Hawo carîyê to yênê, va î mi nêvenê. Ez rêyna yên."

Ala vinde, hona ke mi xatirê xo nêwasto, namode wes to ra nî. Ma çênekeda honde rindeke besekena bê name vîndero? Naye ra têtîya namê to va Xanimçêna bo."

Naye ser gorgeçîne firda şîye.

Çêna padişay xaftila cêrê halê xo yo verên, kerd qîreqîre;

"Malûqata xiravin e! Ti kama ke yêna mi de qesey kena? Rêw hewnê mi bide! Heke ti emrê mi nêkêrê, to ken halode henên ke zerê to fekê to ra yeno. Ti çî ka ke eve û fekê xo yo silorin name nana mi ra?"

Na qesey gorgeçîne nêhesnay. Aye perê xo kerdîvîra firdavî şîvî. Îndî ne qarê aye ne kî celatonê aye besekerdêne çîyê bikerê.

Na qalqîrî ser ra heftêy vêrdîra. Na mabeyne de dilopê hewn nêkut çîmanê çêna padişay. Çîqa xoverda nêda nafiye vî. Kûte halode henên ke, mîletî vatêne na bîya bome. Bîvî har, oda xo de kerdêne hayleme ulidit, xovexo sarî ra milqî kerdêne. Nêverdêne ke kes linga xo berzo oda aye. Padişay ve hekîmo rê kî qedexe kerdîvî.

Rozî ve sewî nêqedîyene. A tim têtîna vîye. Axirê can o, tab nêkerd; teqete ra kûte.

Biye nêwes ginê cilo ro.

Son-sodir cile ra nêvejîyenê, oncakî hewn nêkûtêne çimo. Îndî besenêkerd xo cile de bilewno ya qesey bikero. Hende hekîmî amey-şî kesî ci rê çare pêйда nêkerd, derman nêdî. Na sewete ra kam ke ame, eve vilo çevt cêrara.

Padîşay raye nêdêne hekîmo ke dest canê çêneke ra nê. Na rivat ra îno besenêkerd cayê nêweşîye pêydakerê, anagore ci rê çare bifeteliyê.

Rozo ra rozê, hekîmode xamo kokim vejîya ame qonax. Şî huzirê padîşay, va, "Ez destonê xo nênan çêneke ra, onca kî besken nêweşîya aye sima ra vajî. Mi ke na şertê xo nîyard hûrendî, gonîya mi sima rê helal vo."

Padîşay, raye dê ci, û rûsna oda çêneke. Hekîmo kokim nêjdîyê nêwese de niştro. Xêlê têt nîyada... Cayê xo ra ûstra va ke;

"Mi nêweşîya çêneke pêйда kerde. Dermanê na nêweşîye 'Sanika Hezî' ya."

Padîşay xevere rûsnê çar kosê dîna. Êlam kerd ke "Kam ke 'Sanika Hezî' zano va bêro seraye, serê çêna mi ver de sanika xo neqil kero, va hewnê çêna mi biyaro. Kamî ke na wastena mi kerde wadbo ke na dîna de çi wazeno ez bidî ci."

Xêlê kes ame qonaxê padîşay... Va ke, "Ma Sanika Hezî zaneme". Zû ve zû pêy perda de niştîro sanikê xoyê zûrinî neqil kerdî. Axirê çare pêйда nêvî. Tavî na zûrekero pêynîye de çimê xo celato ver de kerdîra.

Na halî eve rozo ont. Axirê pêynîya na karî amê birnene.

Werte ra çend rozê bînî verdîra. Hekîmo kokimo xam onca pêйда vî. Dest kerd qese ro, va;

"No çitûr welat o ke çi kes Sanika Hezî nêzano? Hendo ke ez pêzan, falan ko de şîwanêde malî esto. Û 'Sanika Hezî' zano, sima şêrê eyî biyarê. Çi esto ke, hata padîşa ve xo nêşêro, û ko ra nênowar, nêno seraye."

Hekîmê kalî vatena xo vate ont şî... Padîşay mordemê xo guretî dormê xo, verê astoranê xo çarnara ko. Axirê şî restî şîya koyî. Ûza ra eve vengode berz kerd hayleme. Şîwanî veng guret, pers kerd;

"Sima kam ê? Mi ra çi wazenê?"

Padîşay cab da;

"Ez padîşa o. Ma qey to nêhesno ke çêna mi nêwes a? Wazen ke ti bêrê, çêna mi rê...."

Nîyamara vîrî ke vazo "... ti gere 'Sanika Hezî' neqil bikerê". Onca kî şîwanî qese guret, meremê padîşay fam kerd. Qese çarnara;

"Yanê ti wazena ke ez bêrî 'Sanika Hezî' çêna to rê qesey bikerî?"

Padîşay va;

"Ya ya!.. Hekîmêde kokimî va, têtyna ti na sanike zana."

Şîwanê malî qevul kerd, va;

"Vatena hekîmê kokimî rast a. Ez beseken 'Sanika Hezî' neqil bikerî."

Nafa padîşay wadê xo mordî;

"Xora to ke besekerd çêna mi kerde wese, malê na dîna ra çi wazena wad bo ke ez bidî to."

Şîwane ke kas ra xo verdara ame nêjdî, va;

"Nê... Ti ke naye ra têtîya, seweta na karî, mi rê qalê malê dînalige bikerê, sert bo ke ez îta ra bota zû linge nêerjî. Çi ke 'Sanika Hezî' têtyna seweta hezkerdene yêna vatene."

Padîşa na qesonê şîwanî ra tenê nerehet vî. Hama onca kî tava nêva. Vilê padîşay ke hetê çêna ra çewt nêvîyene, seweta xatirê na qeso nika rêw cendegê şîwanî verê lingo de vî. Çi fayde, vilê xo çewt vî.

Padîşay, şîwane estra terkîyê xo, kûtîra raye. Heke amey qonax, şîwane pêyê perda de daroniştene. Va ke;

"Di haydê, dest ve sanika xo ro ke! Nêveno ke çimo xam ero çêna mi kîyo."

Şîwanî îtiraz kerd, va;

"Sanika Hezî dûrî ra ve dûrî, eve na usil nêna qesey kerdene. Gere mi ra qeyrî kes na qoax de nêmano. Gere sima têde îta terk kerê."

Padîşa mecmur mend, emir da ke kes seraye de nêvindo. Naye ser, seraye de, çêna padîşay ve şîwane têtîyena mendî. Şîwanê xortî, perda dardewe, şî hetê çêneke.

Çêneke cila xo de bêxûd şîvî, dîna ra bêxevere vîye. Şîwane lêwê çêverî de niştro. Eve vengode berz;

"Çêneka delal e, Xanimçêna!.. Ez amo ke to rê 'Sanika Hezî' qesey bikerî. Heke gosê to mi sero vo, wazen to rê neqil kerî?"

Na veng, çêna padîşay rê xam nîyama. Rîyê xo çarnara şîwanêy, çimê xo kerdîra, eyî de nîyada. va ke;

"Gosê mi to sero o. De vaze!"

Şîwanî dest kerd sanike ro:

Wextê xo de çênade padîşay biye. Xele xizmekarî ve carîyê xo bî. Îno ra zû tim destê aye ver de vî. Ci ra vatêne Qozalî. Û, çêna padîşay ra tenêna pîl vî. Wextê sifirî de ke

gegane dismala çêna padişay ginêne herd ro, eyî dereqep gûretêne dênera aye. Topa aye ke perêne şiyene, û kûtenera dime diyene ci rê ardêne. Wexto ke çêna padişay çel kaykerdêne, onca û çelî dima vastêne. Çelê aye zern ve şêm ra virajiyavî.

Kêy ke çêneke şiyene hewn ra, û kî xorê verê şêmîge de merdiyenera. Xizmekaro ve carîyo, niyadêne ke Qozalî şîyo hewn ra, indî îno kî fam kerdêne ke çêna padişay kûtara, naye ra têpiya î kî merdiyenera.

Çi karê çêna padişay beno va bivo Qozalî xilafe nêkerdêne, bê xeta ardêne hurendî. Na rivat ra çêna padişay çî roze era cy ser nêpernavî, destê xo eyî rê wenêdadîvî.

Na mabeyne de zerîya Qozalî kûtivî çêna padişay. Aye ra zaf zaf hez kerdêne. Xovexo fikir kerd ke na halê xo aye ra vazo. Çi ke, hezkerdene çiyode ayîv nêvî...

Çêna padişay ke baxçe de fetelîyene, saydê pulpuliko kerdêne, çel kaykerdêne zerê Qozalî hên biyenera wes, hên biyenera wes ke qe pers meke! Hên ci rê amêne ke û perenora. Nîya eve saato çimê eyî aye ra mendêne. Wastêne ke heqo ma seveno a destê Qozalî zû raye vo kî bijero destê xo pîya saydê pulpuliko bikerê. Çi heyf ke çêna padişay pê kesî qayîl nêviyene... Xizmekaro ve cariyonê xo rê mamala kutiko kerdêne. Onca kî Qozalî, rozo ra rozê, saydê pulpuliko de, eve serode pak eve zanode wes na halê xo çêneke ra va;

"Çêna padişay zerîya mi kûta to. Heke ma bîme pîl, wazen ke ti kevaniya çê mi vê."

Hona Qozalî vatena xo nêqedênnavî ke, çêna padişay û ontra şîlpaxo ver. Ci ra milqî kerd. Ser de kî ci rê mamala xiravine kerde, jê kutiko qonax ra est tever. Qe xem nêkerd ke Qozalî sebeno? Çi ser de yeno?

Îtayê qesey de şîwaney vengê xo birna. Vinet. Nafa çêneke merex kerd, pers kerd;

"Vaze şîwane! Qozalî se vî?"

Şîwanî va;

"Çêneka delale, To qe ardra xovîrî çî Qozalî se vî? Ma ti zana û se vî?"

Çêna padişay eve merex cab da;

"Rast o, mi qe niyardra xovîrî Qozalî se vî, çî sere ra vêdra. Ma xevera to esta û se vî? Nîya bê nêjdiya mi de ronise mi rê qalê Qozalî bike."

Şîwaney na vatena çêneke arde hurendî, şî kosê cila çêneke de niştro. Destê aye kî kerd zerê lapa xo. Eve na hal onca sanika xo dom kerde:

Qozalî, henî rûtrepal kûtra raye. Eve rozo çolo de fetelîya. Axirê pêynîye de şî rest koyê piyê xo. Piyê Qozalî şîwanê malî vî. Çi heyf ke giran nêwes vî, canê xo indî kûtivî verê qirike. Xorê hetêde axûre de cila xo navîro, cile de vî. Heke xaftila lazê xo dî, şasmat vî, bîra şa. Naye ser, tenê amara xo. Qesê zerê xo vatî;

"Qozalî, biko! Ti tam wextê xo de ama çê. Îndî ez merdene verde ro. Waa xo têyna meverde. Çi ke na dîna de mordem besenêkeno têyna vindero."

Vatena xo vate, royê xo antwe. Qozalî, meyîtê piyê xo berd, pulê koyî, caode wes de mezele kinê, dardwe.

Bîra so... Malê sonî ke ame, waye eve lez xo est axûre. Qozalîyê birayê xo çitûr ke xêlê şa vîye, xo est vilê birayê xo. Henî virarya zuvînî de xêlê bervay, xêlê zuvînî boye kerd. Waye ve biray ra ustîra, şî, şitilade gule bine ra antewe arde serê mezela piyê xo de nêro.

Werte ra rojî, heftêy, asmî, serî vêrdîra... Îndî Qozalî ve waa xo bivî pîl, kûtivî deshawt desheşt serî. Waye ve biray ra ko ve ko miyê xo çerênêne. Kotî de ke çero wes bî, î ûza de vî. Pesevo de kutikê xo guretêne lêwê xo, xorê malê xora nêjdî meredyênêra. Zimistano de gegane malê xo kerdêne eskeftode germ şiyene sûke.

Waa Qozalî jê vayê usarî nerm, jê tîja amnanî zelal, jê yêmîse payizî wesboyan, jê asma sewanê zimistanî pak vîye. Liskê aye jê saa kou bereqiyene. Çênekêde ciwanike ve zaf şîrine vîye. Na rivat ra Qozalî ci ra vatêne Sosin e.

Rozê malê sanî ard ke bizêda xo têy nîya. Qozalî kutik guret lêwê xo, kûtra raye eve bize fetelîya. Dî-hîrê kou ra vêdra, ama lêwê henî de biza xo diye. Veng kerdro ci ke bize xovexo tikena, bervena. Kutikî kerd helpe helpe hetê bize ra şî. Eve zanê xo, wastêne ke bize ra vazo, "Wa bize indî meverve, nao ma ameyme."

Zanê bize bîra, va;

"Mi va belkîya sima nêne, vergê-mergê na kou mi qut kenê. Coka terso, bervo."

Îndî lêlê sanî vî. Qozalî dormê xo de niyada, dî ke vilê koy ra hawt şuwariyo xo eve îno gureto yêne. Naye ser, kutik lêwê bize de caverda, eve xo kî şî pêyê kemere de xo dardwe. Eve şuwariyo pêyna.

Şuwariyê astoro amey henî sero bî pêya. Astorê xo aweday, rêvikê xo awe ra kerdî pir. Karê xo qedêna, werte ra zû va;

"Îndî ez besenêken naye ra têpiya tektêyna qonax de vinderî. Ya xo naza de kîsen ya kî cêrenra welatê xo. Sima kî xorê şêrê lêwê çênanê apê xo."

Albazê eyî xêlê cerayvero, xêlê rica-minete kerde; axirê û qan kerd, onca pîya kûtira raye.

Qozalî kî kûtra îno dima. Îza yê to naza yê ma, çênd koyo ra vêrdîra amêy gemêda sixe

ve bêvenge. Îta de pêzna çî maluqatî nêkûtêne mordemî ser, mal-melal, tayr-tur nêkûtêne çimo ver. Têyna wertê gilê daro ra qilatîyê hawt serayo asenê. Nîya tê ververo, zu qor de biyenera berz. Hawt şuwarî, naza de zuvîn ra bî çiya, her zu şî zuye.

Qozalî, sere ra hata pêynîye se bî se nêbî têde eve çimanê xo dî. Şuwarî ke şî çêverê serayo ra kûtî zere, xaftila ses gorgeçîno ta verdera xo asmên ra amêy, her zuye verê saraya xo de nişte. Zu ve zu kûtî qonaxonê xo. Qozalî hurendîya xo de vînet, se bî se nêbî her çî vêna.

Zêde pede nêşî, vengê bervîşî ame gosanê Qozalî. Xovexo va, ala şêrî nîyadî kam o ça bervenno. Şî ke çî bivîno!.. Her qonax de zu çêneke ve zu xortî ra... Çêneke jê asme, lazek jê tîrize sewle danê. Piloşîyê zuvîn ra hûyînê, sa benê, kaykenê... Çî heyf ke û xorto ke qonaxo hawtemîn de zaf hewl o, hama tektêyna ro. Hetê ra kaxiza xo ra resmê sosine virazeno, hetê ra kî bervenno. Hên kerkelînowe, hên kerkelînowe ke zerê dismenî ci rê beno lete! Nafa Qozalî tamîl nêkerd, çêverde şî zere, selam kerdro ci, va;

"Xorto zerî ça nîya xorî xorî bivena? To zerê mi kerd lete."

Mordemekî serê xo dardwe pers kerd;

"Ti kam a, kotî ra yêna?"

Qozalî cab da;

"Mi sima hênî sero dî. Ez şuwane î kovo no. Na xîska xîska to ez onto ardo îta."

Mordemekî qesey kerd. Va;

"Ti kî dormê hênî de kûtara çimê mi ver. Zaf rind bî ke ti ama naza. Bê, nîya lêwê mi de ronîse. Xora mi kî raa dostêde jê to pêynêne."

Qozalî hetê ra niştro, hetê ra kî pers kerd;

"Ça nîya xovexo bivena?"

Xortê zerî va;

"Heke ti tab kena, gosê xo ro mi ser ne; ez halhêkata xo to rê qesey kerî?"

Keserêda xo ante, dest kerd qese ro:

"Ma hawt biray me. Na o dî rojî yo ke ma amêyme werê na darbero. Ma welatê xo de asingerîye kerdêne. Piyê ma welat de şîmşervirastoxode pîl vî ke sarî eyî ra derse guretêne. Ma, peroz asin kûyene, pesewe kî şiyene bine banê ma de şîmşerî virastêne. Padîşayê welatê ma, çekvirastenê qedexe kerdîvî; hama qomê ma mitayê çeko vî. Şîmşerê ke ma pesewe dizdîya virastêne, dêne mîletê xo. Orsê dukanê ma yê sarê bîn ra vîşt qat girs vî. Ma heşt mordemo piya çakuç dênapiro. Rozê, piyê ma, ma wastîme huzirê xo. Qalê zewezê ma kerd. Va;

Cigerê mi, roştîya çimanê mi!.. Îndî wextê mi amo. Emrê sima kî hona zaf derg o. Sima rê çê lazîm o, cînî lazîm ê. Îndî wextê zewezê sima amo. Ez hên wazen ke veyvê mi kî jê lazonê mi hewl vê. Çakuç bigurênê, şîmşero virazê. Hendo ke ez pêzan, tîyna çênê apê sima besekenê na qewxa de paştî bisanê paştîya sima. Çî esto ke, wextê xo de mi ve apê sima ra ke îqrar kerd; ma seweta na mesela serto de giran naro. Cayê çenanê apê sima ma kaxite ra nivîsna kerd zerê na orsê ma. Gere sima şîşerode henên virazê ke besebikero zû raye de na orsî vila kero, ke sima kaxite vezê biwanê, cayê çenanê apê xo bimûsê.

Na vatena xo ra di-hîrê roj tîpiya, piyê ma şî heqîya xo. Ma hawt birao bazi semernaywe, dest kerd karê xo ro. Ma son-sodir kar kerdêne. Hên bî ke ma binê banî ra nêvejîyene tever, tim zere de kar kerdêne. Şîmşerê ke mi virastvî se ke ginêne ors ro şîkiyene. Mî wastêne ke ors lete kerîme, şîmşerê ma biyene lete. Axirê sewêda zimistanî, şîmşer o ke ma virast, ors kerd vila. Zerê orsî ra qutîyede qickeke vejîye ke tede nîya vato:

Lazê apê ma yê şîmşervirastoxî! Ma qirvan, mevîndê eve ma bifetelîyê! Ma kesera sima onzeme, çimê ma raa sima de ro. Ma çolê Berhutî eve darbero xemelno. Îndî darê ma biyê girsî. Îndî mevîndê, rêw bêrê. Raa çê ma, sosina ûsarîya ke hona sifte vejîna aye ra pers kerê. Têyna a raa çêma zana.

Na xeverê hên eftar da ma ke qe pers meke! Ma va, xora na sewe era raye kûme. Çî heyf ke ma, ne raye zanêne ne kî besekerdêne ke karê xo nêmezet caverdîme. Çî ke a roze, şerkeronê ma, ma ra hezar şîmşero polato awewerde wastivî ke gere hona ke zimistan nêqedîyo ci rê hazir keme. Şansê ma rê zimistan bîra derg, ûsar herêy ame. Ma kî zaf lez kerdêne, hên bî ke îndî tamîl ra kûtîme.

Wara ûsarî hona nêwe ustivîra ke pul sero sosîndêda sûra-girse royîye. Sanikêda şiyaye, kî şêne ra vîye. Ma ci ra pers kerd;

"Sosîna rindeke! Ma ti zanena çênê apê ma kotî rê? Xêrê xo besekena raa îno ra ma mûsnê?"

Sosîne amêra zan, va ke;

"Lazê apî, ala bulve lewê mi ra ne ke ez to ra vajî."

Bulvîyo mi lewê na pa. Naye ser fekê Sosîne bîra;

"Esmer zimistan xêle giran vêdrâ. Usar herêy ame. Çimê waonê mi raa sima de ro.

Roze ve roze umide îno beno zayıf. Heke sima rozê awêr nêşêrê, nêresê îno belka qesdê canê xo kenê. Na rivat ra gere sima donê gorgeçino kûyê raperê, astor ve bivazê ke besebikerê wext de biresê menzilê xo."

Na vatenena xo ra têpiya Sosine, raye mûsnêra ma. Mordem çitûr beno gorgeçine, çitûr beno astor; sirê na mesela kî ma ra va. Qesê xo yo pêyen kî mi ra va;

"Lazê apê mi no delal! Mi zaf wastêne ke tî mî bivisnê, bijêrê lêwê xo. Çi heyf ke serdê zimistanî, piyazê sosino têde vêsnav. Heke ez kî nêvî, îndî pêyniya sosinanê sûro yêna; sosina ke na koo bixemelno nêmanena. Mi cirameke ke ez besebikerî na pulo eve sosinanê sûro bixemelni."

Îndî, ma Sosine hurendiya xo de caverdê. Şimsêrê miletî teslîm kerdî, kûtîme donê gorgeçino peraymera. Ma hên lez kerd hên zor da xo ke baskê ma qefeliyay. Nafa kî bîme astorî, xêle koo ra vêrdîmera axirê vijêr restîme naza. Amêyme serayo. Kûtîme zere niştîmero hata so îno sero vinetîme. Ma niyada ke ses gorgeçino her zuye hetêde game gureto xo ver, xo noro serayo yêne. Heke çimê îno ginara ma xêle sa vî. Donê xo ra vejîyay ke nî çênê apê mayê. Jê asm-roz vêsenê. Silam da ma. va ke;

"Sima ma rê xêramê lazonê api!.."

Nafa cêrayra mi;

"Lazo qizê apê ma! Ti kî xêrama. Waa ma wa qize Sosine, to ra wast ke ti tenê sebir kerê. Zimistanê sera verêne kî jê esmer zaf serd vêrdra. Na sewete ra piyazê sosino têde vêsay. Heke waa ma goniya xo ke nêdênê wele, esmer sosini nêroyiyêne. Onca heke fidakariya Sosina ma nêviyene, sima besenêkerdêna raa çê ma pêyda kêrê. Xora na welatê ma o şîrin kî bê sosino mendêne, îndî çimê kesî ra sosino nêkûtêne."

Eve na qeso aqlê mi serê mi ra şî. Qîro!.. Pers kerd;

"Dêma a Sosina gilê koy yê mi vîye ha?"

Çêneko eve zufek cab da;

"Ya!.. A sosina sûrika gilê koy, Sosina waa ma wa. Aye nêwastêne ke kes gumanê nêmendena sosino kûyo. Aye wastêne ke tapî ve pulê koo tim eve sosinanê suriko ra xemelnayî vê. Esqê aye yê ma têdîne ra tenêna xorî vî. Hama aye seweta ma ve seweta na herdê dewrêşî xo fida kerd."

Heke mi na qesey gosday, mi va xora se biyo biyo; rajêrî şêrî, Sosina xo bijêrî bêrî. Heqî kerd ke rêw aqlê mi ame serê mi, mi va gere ez na fidakariya aye rê hurmet bikeri, qedrê aye bijêrî. Çênanê apê mi ez ardo na seraya bê Sosine. Sewa verêne ma têde naza vîme...

Çênê apê mi vanê, Sosine xêle mi ra hez kerdo. So-sodir nêvineta kar kerdo. Verê koy ra awa onta arda darî awedê. Nika na game hên biya rindeke ke caonê bîno ra maluqatî haziriye kenê ke bêrê naza. Vanê goça îno rozanê veyvonê ma de dest kenapiro.

Birayê mi ve çênê apê mi, seweta vileçewtiya mi ve Sosine ra, roze ve roze veyvê xo texelnenê. Nêverdanê ke ez rajêrî, şêrî welatê xo. Îndî çare çî ko? Ma es nêvervî kam bivervo? Ti nêvana ez na derdê xo çitûr xovîra ken? Ez to rê dendar o birao delal. Çi ke to gos naro derdê mi ser."

Qozalî va;

"Heke raste perskena, ez kî wayrê derdêde niyanênî yo. Mi kî mêylê xo davî çênade padîşay. Aye, na sevda mi rê zêde diye; ez seraye ra estora tever. Îndî rêyna besenêkerd aye dima kûyî."

Mordemekî Qozalî ra perskerd;

"Qey, ti aye ra êqlim biya?"

Qozalî va ke;

"Êqlim çî qese o? Nika ke çimê mi ra aye kûyo, onca ci rê vêsen. Dîna de rindekiya aye de çêna pêyda nêvena! Çi heyf ke çênêkêda qude wa, zere husk a."

Lazekî va ke;

"Qozalî, dêma ti kî jê mi tektêyna menda?"

Qozalî va;

"Ez têyna niyo. Sosina waa mi kî lêwê mi de ra."

Xaftila çimê lazekî bîra;

"To va Sosine? Yanê a çênêka ke sima piya sonê malî ver?"

Qozalî testîq kerd;

"Ya, a çênêka lîksûre waa mi na."

Nafa mordemeko xort xaftila ûstrapay, va ke;

"Qozalî ez wazen ke to ra qesa zerê xo vajî. Hama tersen ke ti mi ra biherediyê. Na sevete ra pêy de mendo."

Qozalî rêw boa qesî gurete; eve kamiliye cab da;

"Heke aqlê mi ke mi nêxapêno, mi rê hên yêno ke ti zere kena ke waa mi xo rê biwazê. Na mesela de hetê mi ra va paştiya to qayîm bo. Ūrze ma piya şîme. Heke waa mi qevul kerd, va yê to vo. Ez, tektêyna kî beseken malê xo weyî kerî."

Qozalî, qesê zerê lazekî vatîvî. Xêlê sa vî, hûyayîs ama rî. Mordem çitûr besekeno donê gorgeçîne kûyo, çitûr beno astor têde mûsnayra Qozalî; pîya kûtra raye.

Sosina waye, eskeftê xo de nîştîvîro, xo rê zuvezu herdîsa bizanê xo sane kerdêne. A ke pesewe têyna mendêne, tim na karê xo kerdêne. Hetê ra sanika xo qesey kerdêne, hetê ra kî herdîsa bizo sane kerdêne. Bizo ve miyo ra gosê xo vît kerdêne, babiskê xo ardêne, eve diqet sanikê Sosina wayre gosdêne.

Kutikî verê çêverê eskeft de hewno nêmezet de vî.

Roştiya asme sanavî zerê eskeftî; sayê ke aye kî eskeft de nîyadêne. Naye de, vengode nasox şî gos ro;

"Sosina mi! hala ûrze tenê adir weke!.. Ez raye sero o, besenêken zêde vinderî."

Sosine ûstera verê çêverê eskeft de darber sanapê, adir kerdwe. Îndî asme kî gira-gira eskeft ra kûtera dûrî."

Sanika Sosine hona nêwe qediyavî, ke xaftila di gorgeçînî çêver ra kûtî zere. Zuye jê sitî sipîye vîye; aya bîne kî sanikêda sûre şene ra vîye. Zerê Sosine îno rê bî lete. Va ke;

"Way way wayî!.. Dêma sima raa xo sas kerde? Hala bêrê lêwê mi!"

Gorgeçîna sipîye, saniksûre de nîyada serê xo sanara. Yanê va, meterse so destonê Sosine.

Gorgeçîna saniksûre, perêra şîye nîşte destonê Sosine ro. Sosine lêw na pa. Aya bîne kî amê verê etegê Sosine de nîşte. Sosine, tenê eve îno sa vîye, î nayro herd, va ke;

"Hala sima naza de tenê vinderê. Ez sima rê tenê qut biyarî."

Îno ra tenê senik kûtera dûrî, kemerêda xo dardewe, çêwerê dînîka xo kerdra. Şîye zere.

Hona ke a nêcêravîra, gorgeçînî donê xo ra vejîyay bî mordem; onca cayê xo de nîştîro.

Kutiko ke wayrê xo dî, kuzay amêy eyî ver de qînestê xo sero nîştîro. Heke Sosine pêy de amê, nîyada ke Qozalî ve mordemode ciwan pîya nîştêro. Gorgeçîn kî bivîra vîndî, nêasêne. Naye ser Sosine perskerd:

"Alî bira ti kotî vîya? Ça honde herêy mende?"

Biray va;

"Hala nata bê; verozu ti ve havalê mi ra zuvîn naskêrê, aye ra têpîya ez halê xo to rê qeseyken. Na havalê mi seweta to uza ra ame îta."

Sosine tenê bêveng mende... xaftila ama vîrî:

"Î gorgeçînê mi şî kotî? Ma sima î nêdî?"

Qozalî va;

"Heke ma kûtîme zere, îno firda şî. Ez eve îno fetelîn. Besenêkenê zêde dûrî şêrê. Hala sima tenê têlêwe de ronîsê qeseykêrê ez yên."

Qozalî qesê xo qedêna bîra tever. Xo rê kemere sero nîştro deşte de nîyada. Xêlê nêont, Sosine ve xortî ra destê zuvîn guret bîra tever, şî lêwê Qozalî. Biray va;

"Sima rê xêr vo! "

Xortî va ke;

"Havalê mi no delal! Heke vatenêda to mi rê çîna, wazen ke rozê awêr Sosine berî gema ma. Gere biraonê mi ve çênanê apê mi îndî zêde nêvindarnîme."

Naye ser bira pê waa xo sa vî, va ke;

"Sosina mi, ti hona gorgeçînanê xo wazena? Heke wazena, şêrî to rê pêbîjerî biyarî?"

Waye va ke;

"Îndî beso! Leqanê xo ve mi meke."

Na qeso sero têde pîya hûyay... Zamay, Qozalî dawat kerd:

"Meste san de bê gema ma. Vêyvê ma o. Torê silayî ya!"

Se ke qesê xo qedêna, bîra astorode sipê, Sosine estera paştiya xo ser kûtîra raye.

Îndî Qozalî tektêyna mendî!.. Hata vengê dîkanê sodirî xo rê kemere sero nîştro. Xo rê xîyal kerd, vînet. Vengê dîkan ke gos ro şî, hurendîya xo ra ûstra şî lêwê malî de merdîyara.

Roza bîne san de game de hawa de bine pêyda bivî. Herd-asmê de tayr-tur, mar-mor, boxik-moxikî nêmendivî, têde amêyvî game. Serê daro, binê daro, lon-lozinê herdî ve kemero xemelnay vî.

Hawt birayê asingerî ve waştîyanê xo ra dormê masade derge ve hîraye de têlêwe de nîştîvîro; nanê veyvî werdêne. Qozalî kî wertê îno de vî. Cîniyo ve camêrdo pîya qerar da ke îndî game caverdê, şêrê sûke de ronîsê. Îno wastêne ke Qozalî kî têy berê sûke. Hama Qozalî va;

"Karê mi na koo sero mal weyîkerden a. Ez besenêken karê xo caverdî sima de bêrî."

Nafa Çêna Padîşay merex kerd, perskerd;

"Ma Qozalî se vî?"

Şîwane binê çimo ra hûya, onca Sanika Hezî dom kerde.

A sewe ra têpîya Çêna Padîşay çîmanê Qozalî ver ra nêkûte dûrî. Zerê xo vêsa. Werte ra honde wext vêrdîvîra, onca kî adirê aye zerê eyî de mendivî, nêşiyênêwe. Xovexo sond

werd, va ke;

"Ez ke aqlê aye nêvurnenra, adir nêken zerê aye, kes mi ra nêvazo şîwanê na koo! Hên ken ke a na xûya xo a xiravine caverdo, îndî qûdeyîn nêkero. Gere ez aye ûza ra bixelesnî!"

Na sondê xo ser ra, Qozalî kût donê gorgeçînade sipîye, perara şî baxçê padîşay de nişt. Xêle têpiya Çêna Padîşay amê hewza sitêne. Gorgeçîne firda nişte dara hinare ro. Veng kerd Çêna Padîşay ro:

"Çêneka delal e! Lesa to çîqa rindek a. Sebena tenê hewze ra vejîye, ez eve mirdîya xo to de nîyadî. Zeriya mi kûte to!.."

Na qesonê gorgeçîne tenê kerde nerme. Xaftîla çêna padîşay biyene xovîra kerde. Va ke;

"Gorgeçîna zan şîrîn e! Sebena mi de nîyamede, torê nêkûno."

Nafa gorgeçîne va;

"Ma sayê ke destê mi de ro? Ez biyo asiqê to. Îndî besenêken xo pêcêrî!"

Çêneke cab da;

"Gorgeçîna zan wese! Ma sekêrî sevda gorgeçîne? Heke rast ti asiqê mi na, hala na qilatîyê xo ra vejîye, eslê xo ra mi mûsne, ez kî to bîvînî."

Qozalî qalivê xo ra nêvejîya. Çêna Padîşay hewnê xo da ci, û kî perara şî. Xaftîla çêna padîşay vîyene onca amê çêneke vîrî, az-ûzê gorgeçîne vet-est. Hama na roze ra têpiya dilopê hev nêkût çîmanê Çêna Padîşay. Hên bê hewn mende ke biye nêwese, ginê cilo ro. Hekîmanê welatî besenêkerd derdê aye rê derman pêyda kêrê. Xora padîşay emir kerdîvî ke kesî besenêkerdene destê xo canê aye ra no.

Rozo ra rozê, Qozalî kût donê mordemêde kokimî, ama şî huzirê padîşay. Va ke vabo ke ez destê xo canê çêneke ra nêni, hama wad bo ke nêweşîya aye sabit kerî; derman kî ci rê pêyda kêrî. Tenê vinet, çêneke de nîyada va, dermanê na derdî "Sanika Hezî" ya. Çi heyf ke na sûke de çî kesî eve na sanika nêzanêne. Naye ser Qozalî onca kût qilatîyê mordemêkê kokimî ame sûke. Padîşay ra va; "na koo sero şîwanêde malî esto, têyna û eve na sanike zano. Hama padîşa ve xo ke nêşêro, û ko ra nênowar."

Şîwanî qesê xo birna, eve hûyayîs çêneke de nîyada. Va ke;

"Çêneka rindeke!.. Keçxanime!.. Ya, hal-hêkat nîya vî. Pîyê to, pala mi de guret ez qonqx ra esto tever. Hama nafa û ve xo ame mi dima ez ardo naza. Ti na qesey ra se vana?"

Keçxatûne va ke;

"Qozalî, îndî çêna padîşayên mi xovîra kerde... Miradê mi ti ya, têyna to wazen. Ez mitayê hezê to yo. Îndî mi bijê bere. Ti ve sarê bîni ra çitor wesenê, ez kî jê sima wesen."

Qesê zerê Qozalî ameyvî vatene. Hama onca kî va ke;

"Ti besenêkena jê sarê bîni vê; na to rê hasan nîya. Çi ke ti hata nika desto sero biya pîl. Hama ti ke zere ra biwazê, onca kî besekena jê ma biwesê."

Keçxanime va ke;

"Heke ti lêwê mi de vê, ez rêw mûsen. Qozalî seveno mi kî xo de bere! Keêxanima xo têyna cameverde!"

Qozalî, îştirê çîmanê Keçxanime eve destê xo kerdî pak; cêvê xo ra sayêda sûre vete dêra dest. Va ke;

"Ti xêle qefeliya. Na saa xo bûye, ez onca yên. Îndî mi înam kerdo ke sewda mi kûta zerê to kî."

Keçxanime saa xo werde, hên bêxûd şîye. Kûte hewnno xorî... Qozalî ûstra şî huzirê padîşay. Mijdanî dê padîşay, va ke;

"Mî çêna to kerde hewn. Hata hîrê roze gere kes dormê seraye de nêfeteliyo, hewnê aye vila nêkero. Roza çarêne şêrê bihesnêwe."

Roza bîne sodir rêw, Qozalî bî gorgeçîne ama oda çêneke. Donê xo ra vejîya, gulade sûre dê boyekerdene, çêneke heşiyewe, çîmê xo kerdîra wes wes hûyîye. Qozalî perskerd;

"To hewnê xo gûret?"

Çêneke cab da;

"Mî hewnê henên gûret ke jê seker ve hemgên vî. Hala ti vase Qozalî, ti mî bena ya nêbena?"

Qozalî va ke;

"Hala ûrze, na hewza baxçî de xo bişûye, pîya şîme."

Roz hona nêwe zavî ke di gorgeçînê sipêy dara hinare ra ûştîra verve Tîjî bîra berz.

(M. DERSİMİ)

* * *

TABLE of CONTENTS

Sheikh Sait Uprising and Its Extermination

The denial of the Kurdish Nation and its identity, including the consideration of all residents in the country as Turks, has been the fundamental official policy of the Turkish governments since the creation of the present state. They are however, aware that such a policy, over those years has not solved the Kurdish problem. Therefore, they have started to discuss the problem, but in secrecy and behind closed doors. They have even started to publish information and findings on the subject (which was unheard of in the past and kept among the most top-secret information), not for the sake of shedding light on the subject, of course, but instead to hasten the preparations for the new undertakings.

Here, you will read official information and documents on the Sheikh Sait (the leader of 1925 Kurdish Uprising) uprising and its brutal extermination, in a book which came out among the official publications of the Department of war history of the Turkish general Staff. We believe that such information and documents, which are still secret to the public, will shed light on the subject.

This subject will be continued in the coming issues of this periodical.

Manners and Customs in Dersim

This inquiry written in Kurdish (dumili dialect), deals with the regions manners and customs, most of which are on the verge of vanishing: the goal of this inquiries to rescue it by bringing it to the public attention. The subject starts with an introduction on the formation and evolution of writings, manners and customs, then it examines the meaning of the terms such as "Kurd", "Kurdistan" and "Kurdish" as well as the usage of this terms in Dersim. Furthermore, it gives a short history of this region in order to facilitate the understanding of the subject. This article ends with a description of the customs, related to "dixaskani".

Dersim is the name of a region in Turkish Kurdistan. Turkish state changed this name to Tunceli, following the uprising of 1938 in this region.

This subject will continue in the coming issues.

Love Story

This story is written by a well known Iranian, Samed Bahrengi. The motives used in this story have been used in the Kurdish stories as well. It is translated into Kurdish (Dumili). The value of human love, friendship and

The Program and Consistency of Kurdistan's Progressive Association (founded in Istanbul, 1918).

Turkish scientist Prof. T.Z.Tunaya, examines this Kurdish association, under the light of the events of the time in his second book, "Period of Truce", from his studies: Political Parties in Turkey.

The Evolution of Kurdish Tribes

This article is taken from a Kurdish edition (1965) of "Kurdistan and Kurds" of Dr. A.Rahman Ghassemlou (the leader of Iran Kurdistan Democratic Party). It deals with the formation and evolution of Kurdish tribes and examines the land ownership patterns and the direction they have taken.

Epos In The Kurdish Folklore

Epos in the Kurdish folklore is a section from the "literature of Kurdish folklore" written by the author in Kurdish (sorani dialect). Here, Epos Category has been treated in the literature history perspective. The subject starts with theoretical introduction, followed by a section with concrete examples which makes reading the subject more enjoyable.

It will be continued in the next issues.

Sun Will Rise

This is a Kurdish story written in Kurdish (Kurmandji dialect). It narrates with artistic talent, the mental and psychological mood and determination of Kurdistan's revolutionaries who have fallen into dungeon.

Three Friends

Here, you will read the fairy-tale, "Three Friends" written in Kurdish (Kurmandji) by the Kurdish poet Hulmani.

BERNEN

Box 470

123 04

Farsta 4

Stockho

